

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 12

Кам'янець-Подільський
2021

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 15870-4342 Р від 13.11.2009 року.

Друкується згідно з рішенням вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, протокол №12 від 24 грудня 2020 року.

Рецензенти:

Брицин В.М., доктор філологічних наук, професор;
Єдинак Г.А., доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор;
Завальнюк О.М., доктор історичних наук, професор;
Клименко В.В., доктор психологічних наук, професор;
Мазур Н.А., доктор економічних наук, професор;
Терещук Г.В., доктор педагогічних наук, професор.

Редакційна колегія:

Котилів С.А., доктор історичних наук, професор (*голова*);
Конет І.М., доктор фізико-математичних наук, професор (*відповідальний редактор*);
Плахтій М.П., кандидат філософських наук, доцент (*відповідальний секретар*);
Бахмат Н.В., доктор педагогічних наук, професор, заступник декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу педагогічного факультету;
Білик Р.М., кандидат педагогічних наук, старший викладач, заступник декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу фізико-математичного факультету;
Боднарчук Т.Л., кандидат економічних наук, старший викладач, заступник декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу економічного факультету;
Гаврилова Н.С., кандидат психологічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології;
Гарбар В.В., кандидат географічних наук, старший викладач, заступник декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу природничого факультету;
Джурбій Т.О., кандидат філологічних наук, старший викладач, заступник декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу факультету української філології та журналістики;
Комарницький О.Б., доктор історичних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу історичного факультету;
Чистякова М.О., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, старший викладач, заступник декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу факультету фізичної культури;
Шулик П.Л., кандидат філологічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу факультету іноземної філології.

3-41 **Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.** Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Випуск 12. 98 с.

У збірнику вміщено доповіді та повідомлення науково-педагогічних працівників, аспірантів і здобувачів наукових ступенів, виголошені на науковій конференції молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Адресується науковцям, учителям і студентам.

УДК 378.4(477.43)(082)
ББК 74.58я431

Матеріали збірника подані в авторській редакції.
Автори опублікованих матеріалів відповідають за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та ін.

УДК 613.26

К. О. Белінська, кандидат технічних наук

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІГІЄНИ ХАРЧУВАННЯ У ЗАКЛАДАХ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Раціональне харчування забезпечує нормальну життєдіяльність організму, високий рівень працездатності і стійкості до несприятливих факторів навколишнього середовища, максимальну тривалість активного життя. Збагачення харчових продуктів функціональними інгредієнтами є актуальним і важливим напрямком в галузі гігієни харчування. Виготовлення борошняних страв у закладах ресторанного господарства досить часто передбачає використання пшеничного борошна. Пшеничне борошно та крупа значно поступається хімічним складом іншим видам борошна та круп. Досліджено хімічний склад нетрадиційних видів круп та шротів. З'ясовано, що дана сировина є джерелом есенціальних речовин. Встановлено доцільність використання даної сировини при приготуванні кулінарних страв для забезпечення норм гігієни харчування.

Ключові слова: гігієна харчування, кулінарні страви, ресторанне господарство.

Постановка проблеми. Харчування забезпечує організм енергією, необхідною для процесів життєдіяльності. Відновлення клітин і тканин в організмі відбувається за рахунок надходження з їжею пластичних речовин – білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінеральних речовин. Крім того, їжа джерело утворення ферментів, гормонів та інших регуляторів обміну речовин в організмі [1].

Відповідно до наказу «Про затвердження фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії» харчові продукти повинні забезпечувати організм людини усіма поживними речовинами у достатній кількості. Проте на ринку харчових продуктів та у рестораних закладах надається перевага смаковим якість страви чи виробу, а не її корисним властивостям. Тому для покращення функціональних властивостей кулінарних страв слід застосовувати натуральні інгредієнти, які володіють такими властивостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців займаються проблемою збагачення харчових продуктів фізіологічно-функціональними інгредієнтами. С.Т. Дамьянова та співавтори досліджували можливість збагачення кисломолочного продукту насінням кунжуту, льону, вівсяними пластівцями та бджолиним медом [2].

В.Г. Юрчак та співавтори досліджувала можливість використання цілнозернового борошна, як джерела харчових волокон, при виготовленні макаронних виробів [3].

І.Ю Гойко, В.Д. Івановою, Н.В. Шнайдер досліджено можливість використання екстрактів з плодів волоського горіху різного ступеня стиглості як джерел сполук антиоксидантної дії у технологіях напоїв профілактичного профілю [4].

Отже, збагачення харчових продуктів функціональними інгредієнтами є актуальним і важливим напрямком в галузі гігієни харчування. Тому необхідним є систематизувати перспективну сировину та інгредіє-

нти, що володіють функціональними властивостями, з метою введення їх у рецептуру кулінарних страв.

Метою роботи є пошук сировини як компоненту рецептури кулінарних страв, які будуть відповідати рекомендаціям гігієни харчування.

Виклад основного матеріалу. Виготовлення кулінарних страв у закладах ресторанного господарства досить часто передбачає використання борошна. Велика кількість закладів оснащена власними міні-пекарнями та кондитерськими міні-цехами. Традиційно технологія випічки передбачає використання пшеничного борошна. Також різні кулінарні страви (млинці, оладки, різні види тіста) також передбачають використання пшеничного борошна. Як відомо, борошно отримують з круп. Поширеним і актуальним є використання круп, оскільки крупи володіють більш повним хімічним складом, ніж борошно.

Пшенична крупа значно поступається хімічним складом іншим видам борошна та круп. Тому пропонується дослідити хімічний склад пшеничної крупи та інших видів борошна (табл. 1).

Таблиця 1

Хімічний склад борошна та круп [5, 6]

Поживні речовина, %	Кіноа крупа	Амарант крупа	Кокосове борошно	Пшенична крупа	Рисова крупа	Кукурудзяна крупа
Білки	13,4... 16,2	14,5... 17,6	20	11,8... 14,0	7,0...7, 5	8,3... 10,3
Жири	6,1... 7,1	5,5... 7,4	16,6	1,1... 2,2	1,0... 2,6	1,2... 4,9
Вуглеводи	57,2... 66,6	54,2... 60,7	60,0	59,5... 69,0	62,3... 70,7	60,0... 70,4
Харчові волокна	6,7	6,2... 11,0	18	4,4	3,0	4,8

З даних таблиці з'ясовано, що пшенична крупа, так як і рисова та кукурудзяна, значно бідніші на основні поживні речовини, ніж кіноа, амарант та коко-

сове борошно. Саме така нетрадиційна сировини здатна більш повно забезпечити організм поживними речовинами згідно норм гігієни харчування.

Поширеною технологією серед дослідників є введення шротів до рецептури продуктів та кулінарних страв. Часто при виготовленні борошняних виробів шротами замінюють частину борошна. Хімічний склад пшеничного борошна та шротів представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Хімічний склад борошна пшеничного та рослинних шротів [7, 8]

Поживні та біологічно-активні речовини	Борошно пшеничне вищого сорту	Шрот				
		кунжутний	обліпиховий	розтопші	гарбузовий	льону
Блок, %	10,3	50,1	22,0	21,9	16,0	32,6
Жирні кислоти, %:						
лінолева	12,0	0,5	1,8	3,3	3,0	2,4
ліноленова	0,69	3,1	2,9	0,9	3,6	5,4
Клітковина, %	3,5	45,0	59,1	35,0	52,0	37,6

З'ясовано, що шроти є джерелами рослинного білка, поліненасичених жирних кислот з оптимальним їх співвідношенням, та харчових волокон. Таким чином, для забезпечення норм гігієни харчування до рецептури кулінарних страв необхідно вводити нетрадиційну сировину, яка є джерелом есенціальних речовин.

Висновки. Порівняльний аналіз різних видів сировини вказує на доцільність замінювати традиційне пшеничне борошно та крупу іншою рослинною сировиною, як джерела есенціальних речовин, з метою забезпечення норм гігієни харчування. Дослідження можуть набути подальшого розвитку з питань забезпечення кулінарних страв жирами з високою біологічною цінністю, джерелами вітамінів, мінеральних речовин тощо.

Список використаних джерел:

1. Горбатюк А., Нещадим Л. Рациональне харчування людини в сучасних умовах. *Наукові здобутки молоді – вирішення проблем харчування людства у XXI столітті*: програма і матеріали 80-ї Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, 10-11 квітня 2014 р. Київ: НУХТ, 2014. Ч. 2. С. 575-577.

2. Дамянова С.Т., Годорова С.С., Іванова Н.В. Розробка та дослідження кисломолочного продукту функціонального призначення. *Наукові праці НУХТ*. Київ: НУХТ, 2011. №37. С. 45-49.
3. Юрчак В.Г., Карпик Г.В., Голюкова Т.П. Дослідження макаронних властивостей цільнозернового пшеничного борошна. *Наукові праці НУХТ*. 2012. №47. С. 123-128.
4. Гойко І.Ю., Іванова В.Д., Шнайдер Н.С. Перспективи використання екстрактів з плодів волоського горіха як компонентів харчових продуктів функціонального призначення. *Наукові праці НУХТ*. 2012. №43. С. 68-71.
5. Давыдова Я.В., Борисова А.В. Разработка рецептур блюд из нетрадиционных видов круп. *Вестник Красноярского государственного аграрного университета*. 2019. №2. С. 127-134.
6. Исакова Г.К., Изтаев Б.А., Магомедов Г.О., Умирзакова Г.А. Обоснование применения обогащающих добавок из растительного сырья в производстве макаронных изделий. *Вестник ВГУИТ*. 2019. №3 (81). С. 111-117. <https://doi.org/10.20914/2310-1202-2019-3-111-117>.
7. Попова Д.О., Петренко М.М., Дорохович А.М. Використання рослинних шротів у виробництві зтяжного печива спеціального призначення. *Технологічні аспекти підвищення конкурентоспроможності хліба і хлібобулочних виробів та Здобутки та перспективи розвитку кондитерської галузі*: матеріали міжнародних науково-практичних конференцій. Київ: НУХТ, 2016. С. 137-139.
8. Корзун В.Н., Гаркуша С.Л. Заходи профілактики та лікування метаболічного синдрому у населення. *Довкілля та здоров'я*. 2016. №1. С. 9-13.

Rational nutrition ensures the normal functioning of the body, a high level of efficiency and resistance to adverse environmental factors, the maximum duration of active life. Enrichment of food products with functional ingredients is a relevant and important area in the field of food hygiene. Making flour dishes in restaurants often involves the use of wheat flour. Wheat flour and cereals are significantly inferior in chemical composition to other types of flour and cereals. The chemical composition of non-traditional types of cereals and meal has been studied. This raw material has been found to be a source of essential substances. The expediency of using this raw material in the preparation of culinary dishes to ensure the norms of food hygiene has been established.

Key words: food hygiene, culinary dishes, restaurant business.

Отримано: 23.11.2020

УДК 339.56(477)

Т. Л. Боднарчук, кандидат економічних наук

СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ УКРАЇНИ У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті досліджено динаміку товарної складової зовнішньоторговельної діяльності України у 1990-х – на початку 2000-х рр. Проведено аналіз тенденцій структурних та географічних змін вітчизняних експортно-імпортних товаропотоків.

Ключові слова: економіка України, зовнішня торгівля товарами, експорт, імпорт, товаропотоки.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження тенденцій та особливостей розвитку зовнішньоторговельної діяльності України обумовлена значним впливом даної сфери на інтенсивність інтеграції країни до світового економічного простору та темпи розвитку національного господарства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика розвитку зовнішньої торгівлі України на різ-

них історичних етапах розкрита у наукових доробках таких вітчизняних вчених-економістів, як В. Сіденко, А. Філіпенко, В. Геєць, Я. Жаліло, А. Мазаракі, Т. Мельник, Л. Кудирко, Р. Кулинич, Л. Батченко та ін.

Виклад основного матеріалу. Аналіз зовнішньої торгівлі товарами України у 1990-ті – 2000-ні рр. дозволив виявити формування багатовекторності зовнішньоторговельного курсу України через посту-

пову переорієнтацію вітчизняних експортно-імпорتنних потоків з країн СНД на країни Європи (здебільшого ЄС) та Азії (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка географічної структури експорту товарів України у 1990-ті – 2000-ні рр., %

Регіон	1996	1999	2003	2007	2011	2015
СНД	51	27,7	25,8	36,7	38,3	20,5
Європа	23	32,7	39,7	30	27	34,7
Азія	20	27,8	24	22,1	26	32,5
Америка	4,1	6	5,1	5,4	3,7	2,1
Африка	1,4	5,3	5,1	5,7	4,9	10
Інші країни	0,5	0,5	0,3	0,1	0,1	0,2
Всього	100	100	100	100	100	100

*Складено на основі джерела [1]

У 1990-ті рр. кризові тенденції розвитку вітчизняного господарства та збереження пострадянських виробничо-торговельних зв'язків сприяли консервуванню лідерських позицій країн СНД (колишніх радянських республік) у структурі зовнішньої торгівлі товарами України. Зокрема, у 1994 р. на них припадало 55% вивозу, а у 1998 р. – 33%. При цьому, монопольне становище займали такі країни, як Російська Федерація та Білорусь, частка яких складала 80-90% всього українського товарного експорту до країн СНД. Дана тенденція є яскравим свідченням екстенсивності та моноекторності вітчизняної вивізної торгівлі у пострадянський період. У 2000-2005 рр. питома вага країн СНД у структурі українського товарного експорту складала близько 25%, з другої половини 2000-х рр. знову спостерігаємо нарощування позицій означеної групи країн (у 2011 р. частка складала 40%) аж до 2015 р., коли їхня частка у структурі вітчизняного товарного експорту знизилася до 20%.

Поступова зміна пріоритетів України у зовнішній торгівлі товарами супроводжувалася інтенсифікацією торговельних зв'язків з країнами Європи та Азії. Протягом 2000-2015 рр. вітчизняний експорт товарів до країн Європи зріс майже втричі, при цьому, найбільш позитивна динаміка вивізної торгівлі спостерігається щодо Німеччини, Італії, Польщі, Угорщини, Іспанії, Чехії, Франції, Румунії тощо. Серед країн Азії за ті ж роки найбільший ріст демонструє експорт до Китаю, Індії, Ірану, Туреччин. Серед країн Африки лідерами у структурі вітчизняного експорту були Єгипет, Туніс, Нігерія, Алжир. Зовсім незначну роль у вітчизняній вивізній торгівлі відігравали у досліджуванні роки країни американського континенту, де провідні позиції належали США, Мексиці та Бразилії.

Щодо географічної структури українського товарного імпорту, то, знову ж таки, у 1990-ті – 2000-ні рр. спостерігаємо високу залежність України від окремих країн пострадянського простору (табл. 2). Зокрема, у 1994-1999 рр. на країни СНД в середньому припадало майже 62% вітчизняного ввозу, при цьому монопольне становище займали Російська Федерація та Туркменістан.

Починаючи з 2000 р. спостерігаємо поступову втрату позицій країн СНД у географічній структурі ввізної торгівлі товарами України, зокрема, у 2001-2005 рр. їхня частка складала в середньому 52%, проте уже у 2007 р. – 42%, а до 2015 р. показник знизився до 28%. Натомість, посилюється значимість окремих країн Єв-

ропи та Азії у вітчизняному товарному імпорті: до 2015 р. порівняно з 1996 р. частка країн Європи зросла з 26,5% до 44%, а країн Азії – з 4% до 19%. Серед європейських держав найбільша питома вага у структурі вітчизняного товарного імпорту припадала на Німеччину, Італію, Польщу, Угорщину, Францію тощо. На початку 2000-х рр. серед країн Азії лідером у структурі вітчизняного імпорту товарів був Китай, питома вага якого до 2015 р. порівняно з 2000 р. збільшилася з 16% до 52%. Серед інших країн світу досить значною у структурі вітчизняної ввізної торгівлі товарами була питома вага США, Південної Африки, Гани.

Таблиця 2

Динаміка географічної структури імпорту товарів України у 1990-ті – 2000-ні рр., %

Регіон	1996	1999	2003	2007	2011	2015
СНД	63,5	57	49,8	42	45	28
Європа	26,5	30	35,5	38	32,8	44,3
Азія	3,8	6,4	8,7	14,9	16,1	19,3
Америка	5,3	5	4,7	3,7	4,7	6,2
Африка	0,8	1,3	1,1	1,1	1,1	1,6
Інші країни	0,1	0,3	0,2	0,3	0,3	0,6
Всього	100	100	100	100	100	100

*Складено на основі джерела [1]

Поряд із географічними змінами напрямів товарних потоків за 1990-ті – 2010-ті рр. не відбулося суттєвих трансформацій товарної структури вітчизняної зовнішньої торгівлі. Тривале лідерство країн пострадянського простору у структурі зовнішньої торгівлі товарами України зумовило консервування її аграрно-сировинного характеру, підтвердженням чого є висока питома вага як в експорті, так й імпорті таких груп товарів, як: недорогоцінні метали та вироби з них, аграрна продукція та продовольство, мінеральна продукція, сільськогосподарські машини та обладнання.

Певні зміни товарної структури вітчизняної торгівлі товарами спостерігаються у перші десятиліття 2000-х рр. (табл. 3). Зокрема, в експорті України до 2015 р. скорочується частка недорогоцінних металів та хімічної продукції, натомість зростає питома вага продукції рослинництва і тваринництва (зернові культури, насіння та плоди олійних рослин, молочні та м'ясні продукти, яйця, мед), продовольства (залишки і відходи харчової промисловості, тютюн та його заміники, готові продукти з зерна), жирів та олій.

Таблиця 3

Товарна структура зовнішньої торгівлі України у перші десятиліття 2000-х рр.

Статті торгівлі	2007		2011		2015	
	Екс-порт, %	Ім-порт, %	Екс-порт, %	Ім-порт, %	Екс-порт, %	Ім-порт, %
Недорогоцінні метали	42,2	7,8	32,6	6,9	24,8	5,3
Машини та обладнання	10,1	17,4	9,8	14,6	10,3	16,7
Мінеральна продукція	8,7	28,5	15,1	37,0	8,1	31,2
Хімічна продукція	8,2	8,8	7,4	9,9	5,6	13,4
Продукція рослинництва і тваринництва	5,0	2,7	9,6	3,4	23,1	4,6
Готові харчові продукти	4,2	3,4	4,3	3,7	6,5	4,3
Жири та олії	3,5	0,6	5,0	0,6	8,7	0,5
Інше	18,1	30,8	16,2	23,9	12,9	24,0

*Складено на основі джерела [2]

Бачимо, що деяке зниження у структурі вивозу питомої ваги промислової сировини та продукції важкої індустрії у перші десятиліття 2000-х рр. супроводжується стрімким зростанням частки сільськогосподарської продукції. Екстенсивним продовжував залишатися і товарний імпорт, про що свідчить висока питома вага мінеральної (мінеральне паливо, нафта та продукти її переробки) та хімічної (фармацевтична продукція, добрива, ефірні олії, органічні хімічні сполуки) продукції, машин та обладнання (насамперед, сільськогосподарського) в його структурі.

Висновки. Таким чином, виявлено, що у роки державної незалежності зміни зовнішньоекономічних зв'язків України характеризувалися формуванням географічної багатовекторності, посиленням низько-технологічного характеру експорту та залежності від кон'юнктури світових сировинних ринків.

УДК 379.85

А. Ю. Хоптяр, кандидат історичних наук

ДИНАМІКА ТУРИСТИЧНОЇ ВІДВІДУВАНOSTІ М. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ У 2006- 2019 РР. МОВОЮ СТАТИСТИКИ

У статті висвітлена динаміка відвідуваності туристами м. Кам'янець-Подільського на основі статистики, зібраної Кам'янець-Подільським державним історичним музеєм-заповідником.

Ключові слова: історико-архітектурні пам'ятки, туристичні потоки, туристичний сезон, статистика.

Місто Кам'янець-Подільський має визначну історичну спадщину суспільно-політичного, економічного та культурного центру Подільського регіону епох Середньовіччя та Нового часу. В історичні частині міста розташовуються Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» (НІАЗ) та Державний історичний музей-заповідник (КПДІМЗ), що налічують понад 145 історико-архітектурних пам'яток. За цим показником Кам'янець займає третє місце серед усіх населених пунктів України, поступаючись лише Києву та Львову. Вражає не лише кількість, але і компактне розташування та винятковість найбільш шанованих туристами пам'яток. Чільні позиції посідає Кам'янець-Подільський замок, що у 2008 р. був проголошений одним із «7 історичних чудес України». Серед інших визначних місць туристичного інтересу також варто згадати Кафедральний костел св. апостолів Петра і Павла, Домініканський костел св. Миколая, комплекс міських укріплень Польської та Руської брам тощо. Сьогодні на території міста діє низка відділів Кам'янець-Подільського Державного історичного музею-заповідника та НІАЗ «Кам'янець», які представлені виставками Магдебурзького права, грошей, старожитностей, галереєю мистецтв, ката і тортур тощо. Функціонує і кілька приватних музеїв найбільш з яких – «Замки України в мініатюрі», Музей зброї та фортифікацій «Руська брама» та ін. [4; 17].

Різноманітні регіональні аспекти туризму в Україні досліджує ціла низка науковців, зокрема І. Криховецький, О. Мальська, Л. Черчик, В. Школа [7, 11, 19] та ін. Специфічні та загальні риси Хмельниччини туристичної вивчають: С. Баженова, О. Гуменюк, О. Костюк, О. Танасійчук тощо [1; 3; 6; 13]. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, дана тема далека від наукового вичерпання. Таким чином, подальший аналіз тенденцій розвитку туризму в Кам'янці-Подільському є надзвичайно актуальним для

Список використаних джерел:

1. Географічна структура зовнішньої торгівлі України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Товарна структура зовнішньої торгівлі товарами України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

In the article, the dynamic of Ukraine's foreign trade activity in goods in the 1990's – the early 2000s is researched. The main tendencies of structural and geographical changes of the native export and import trade flows are analyzed.

Key words: economy of Ukraine, foreign trade in goods, export, import, trade flows.

Отримано: 23.11.2020

визначення викликів та пріоритетів місцевої туристичної галузі в наступні роки.

Впродовж у 2006-2019 рр. Кам'янець-Подільський міцно зберігає статус туристичної перлини Хмельниччини, що підтверджується даними статистики по відвідуванню міста туристами. У статті, відповідно до статистичних даних, зібраних КПДІМЗ за 2006-2019 рр. проаналізовано динаміку відвідуваності туристами м. Кам'янець-Подільського, її сезонність, співвідношення внутрішнього і зовнішнього туризму, вікове розшарування туристів та інші специфічні показники. Слід відзначити, що статистика, наведена у статті, на нашу думку, найбільш інформативно і повно відображає туристичний потік, оскільки переважна більшість туристів після прибуття до Кам'янца-Подільського відвідує хоча б один із музейних об'єктів міста. Більшість даних взято за період 2006-2019 рр., натомість деякі (окремо відмічені) показники, наводяться за період 2013-2019 рр. [5].

Загальний обсяг чисельності гостей-туристів, як відвідували музейні об'єкти Кам'янца-Подільського за досліджуваній період становить в середньому понад 202 тис. осіб на рік. Виходячи з цієї інформації, річна кількість туроднів, проведених в межах туристичної інфраструктури Кам'янца-Подільського перевищує 300 тис. Залежно від зовнішньої та внутрішньої політико-економічної ситуації в країні кількість гостей-туристів у Кам'янці-Подільському з роками відчутно змінювалась. Так, піковими за відвідуваністю у досліджуваній період є 2008 р. (227 тис. туристів), та 2017-2019 рр. (220-240 тис. відвідувачів). При цьому роком-рекордсменом за кількістю туристів і туроднів є 2016 рік, (248 тис. осіб і 372 тис. туроднів відповідно). Згадані роки характеризуються як періоди економічного піднесення в країні, коли стрімко зростала середня заробітна плата і добробут населення. Також, високі показники 2016 р. корелюють з даними про підвищену увагу до Кам'янца-

Подільського з боку жителів Східних і Південних регіонів України після Революції гідності 2014 р. і внаслідок відтоку українських туристів з Криму. Водночас, найменші показники кількості туристів спостерігалися у місті у 2013-2015 рр. (140-150 тис. осіб). Таке падіння було спричинене кризовими явищами в економіці та несприятливою внутрішньополітичною ситуацією (анексія Криму, гаряча фаза російсько-українського конфлікту на Сході України) [1, с.314; 5; 18, с.121-124].

Таблиця 1

Кількість відвідувачів музейних об'єктів
КПДІМЗ у Кам'янці-Подільському 2019 р.*

Категорія	Відвідувачі				К-ть екскурсій
	Поодинокі	Екскурсанти	За одним квитком	Разом	
Дорослі	116264	7477	4646	128301	1340
Школярі, студенти	61431	8961	0	69422	382
Інтуристи	9975	165	0	10140	28
Всього	201878	21338	4646	227759	2134

* За статистикою Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2019 р.

Туристичний потік до Кам'янця-Подільського характеризується нерівномірністю з огляду на сезонність, вік та країну проживання туристів. Зокрема, найбільш відвідуваними місяцями в Кам'янці-Подільському є травень, червень, серпень і жовтень. У кожен із цих місяців кількість туристів в середньому перевищує 20 тис. осіб. Найбільш піковими періодами є травень (до відкриття масового купального сезону) і жовтень

(час шкільних екскурсій). У вищезгадані пікові місяці середня кількість туристів за згаданий період становить бл. 32,5 тис. осіб (48,8 тис. туроднів) та бл. 24 тис. (36 тис. туроднів) осіб відповідно. Натомість, найменш популярним періодом для відвідування міста є зима і рання весна: грудень (5,1 тис. туристів, 7,6 тис. туроднів), січень (7,3 тис. туристів, 11 тис. туроднів), лютий (3,9 тис. туристів, 6 тис. туроднів), березень (7,6 тис. осіб, 11,4 тис. туроднів середньомісячно). Відповідно, коефіцієнт нерівномірності туристичних потоків у місті становить 8,1 (табл. 2) [5].

За віком, переважну більшість туристів складають люди віком понад 25 р. (бл. 65%). Натомість, діти дошкільного віку, школярі, студенти – менше 35%. З 2006 по 2013 р. в турпотоці до міста поступово зростала питома вага іноземців (з 3% у 2006 до 8,5% у 2013 р.). Однак, через політичну нестабільність та російсько-українську війну на Сході України, потік іноземців різко впав у 2014 р. і у абсолютних числах досяг рівня 2013 р. лише в 2018-2019 рр. Однак у пропорційному відношенні в туристичному потоці 2019 р. він становив не більше 4,4% (табл. 2) [5].

Варто також відзначити тенденцію до суттєвого зниження організованого туризму (відвідування у рамках організованих екскурсійних груп) і зростання індивідуального відвідування. Якщо у 2013 р. кількість екскурсій при становила 6871 при відвідуваності на рівні понад 139 тис. осіб (1 екскурсія на 20 туристів), то станом на 2019 р. кількість екскурсій знизилась до 2134 при відвідуваності понад 227 тис. осіб (1 екскурсія на 106 туристів) (табл. 2) [5].

Таблиця 2

Загальна чисельність туристичних відвідувань музейних об'єктів КПДІМЗ у 2006-2019 рр.*

	Січ	Лют	Бер	Квіт	Трав	Чер	Лип	Серп	Вер	Жовт	Лист	Груд	Разом
2006	7633	4143	7423	12885	40407	23213	17088	19920	17290	38921	15299	10494	214725
2007	9691	4557	8158	15086	42030	23218	20452	20944	16303	38113	16790	7566	222908
2008	10200	4860	11013	15298	44341	25056	21780	24550	15149	38149	12342	4715	227453
2009	7436	4136	9679	10853	45913	28805	23235	24510	15968	24220	4496	3743	202994
2010	4986	4144	7435	13256	45067	34325	25528	25625	16914	24263	14817	3702	220062
2011	6939	4598	9133	10590	32974	28695	19909	20317	15697	24766	8429	6411	188458
2012	11295	2439	7416	9564	40696	27903	24180	18633	14193	23910	9918	2959	193106
2013	5073	3003	4384	7473	25630	16144	18307	15625	12316	18688	9601	3465	139709
2014	5654	2069	4664	7195	19547	23038	18868	16031	15085	17377	8991	4505	143024
2015	7322	3137	6750	7522	30808	19417	15394	15360	11362	20708	8587	4143	150510
2016	10240	5901	12321	16095	37367	34842	32540	35853	19448	30406	8175	4843	248031
2017	6074	4689	9949	18796	46253	32375	32530	35481	19101	27278	8785	5598	247336
2018	6505	3794	6825	19836	44282	27586	25956	30914	19459	15673	8267	4093	228529
2019	3925	3595	10000	18742	32477	29753	26540	33420	23588	32047	9006	4686	227779

* За статистикою Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2006-2019 рр.

Загалом, туризм є важливим іміджевим та економічним чинником для Кам'янця-Подільського. Лише прямий туристичний збір міста у 2019 р. склав понад 900 тис. грн (у 2018 р. – 268 тис. грн), а сума доходів від музейних об'єктів – понад 6 млн. грн. Загальні ж прибутки від туризму оцінюються в 5-7% міського бюджету [8].

Підсумовуючи вищезазначене, варто наголосити, що попри доволі значні здобутки, місцева туристична індустрія зберігає відчутний нереалізований потенціал. Головними перепонами на шляху розвитку туризму є недосконалість сучасної законодавчої бази, недостатній рівень сервісу, а також низька матеріальна забезпеченість більшості населення. Усі ці чинники відчутно гальмують зростання як внутрішнього так і зовнішнього туризму. Разом із тим, війна на Сході України негативно впливає і на в'їзний туризм, який міг би потенційно приносити місту значні прибутки.

Список використаних джерел:

1. Баженова С.Е. Сучасний стан туристичної галузі в Хмельницькій області. *Вісн. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Економічні науки*. 2013. Вип. 8. С. 314-315.
2. Беспала О.А. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туристичного ринку в Україні. *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. 2017. № 6 (34). С. 9-17. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No6/9.pdf>.
3. Гуменюк О.В. Розвиток туризму в Хмельницькій області як складова характеристика міжнародного бізнесу регіону. *Актуальні проблеми розвитку рекреаційного бізнесу в Україні та підвищення його конкурентоспроможності*. 2014. С. 27.
4. Звіт Кам'янець-Подільської міської ради за 2019 р. 2019. URL: <https://www.3849.com.ua/news/2600827/zvit-mihajla-simaskevica-za-2019-rik>.
5. Кам'янець туристичний. Статистика відвідуваності музейних об'єктів КПДІМЗ. 2019. URL: <http://muzeum.in.ua/-obkti/turistichno-%D1%96nformacz%D1%96nijnj-czentr.html>.

6. Костюк О.М. Туристичні ресурси і розробка туру Хмельницькою областю. URL: <http://tourismbook.com/books/-book-42/chapter-1451/>.
7. Мальська М.Я., Худо В.В., Цибух В.І. Основи туристичного бізнесу: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ-ри, 2004. С. 67.
8. Новий туристичний сезон у Кам'янці-Подільському проходить під трендом прозорої сплати податків готельєрами та рестораторами. 2019. URL: <http://km.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/370083.html>.
9. Перспективи розвитку туризму Хмельницької області. URL: <http://tourism-book.com/books/book42/chapter-1451/>.
10. Програма розвитку туризму в Хмельницькій області на 2013-2015 роки. Затверджено Рішенням обласної ради від 19 червня 2013 року.
11. Розвиток туристичного бізнесу регіону: [навч. посіб.] / за ред. І.М. Школи. Чернівці: Книги – XXI, 2007. 292 с.
12. Стало відомо скільки туристів відвідали Кам'янець за 2018 рік. 2018. URL: <https://kp.20minut.ua/Podii/stalo-vidomo-skilki-turistiv-vidvidali-kamyanets-za-2018-rik-10-738856.html>.
13. Танасійчук О.Ю. Особливості природної складової рекреаційного комплексу Хмельниччини. *Геополітика і економіка динаміка регіонів*. 2014. Т. 10., Вып. 2. С. 790-798.
14. Турбаза «Подольнянка. 2015. URL: <https://kamenec.livejournal.com/77820.html>.
15. Туристична газуль Кам'янця-Подільського, як один із факторів сталого розвитку міста. 2015. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/3_savchuk_turyzm_kamyanec-podilskyu-11.pdf.
16. У рейтингу туризму Україна посідає 88 місце. 2017. URL: https://zik.ua/news/2017/04/17/u_reytingu_turyzmu_ukraina_posidaie_88_mistse_zvit_davosu_1081057.
17. Фенцур В.В. Становлення історико-архітектурного заповідника. 2004. URL: http://niazka.com.ua/info/istoria_niazka.shtml.
18. Хмельниччина туристична: історико-культурні, природногеографічні та економічні аспекти розвитку / за ред. С.А. Копилова (гол. ред.), С.Е. Баженової (наук. ред.]). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Розд. 7. С. 120-149.

This article reveals a dynamic of tourist visits to Kamianets-Podilskyi in 2006-2019.

Key words: historical attractions, tourist flows, outer tourism, inner tourism, touristic hub.

Отримано: 23.11.2020

УДК 336.1

В. Р. Чаплінський, кандидат економічних наук

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто частину історично сформованих теорій капіталу. Проаналізовано категорію капітал та власний капітал підприємства. Відмічено функції власного капіталу та ознаки капіталу підприємства. Розглянуто процес управління капіталом підприємства.

Ключові слова: капітал, капітал підприємства, власний капітал.

Постановка проблеми. Функціонування підприємств сьогодні залежить від різноманітних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, що у свою чергу охоплює широкий спектр питань організаційно-технологічного, економічного та фінансового характеру, які потребують повсякденного вирішення. Важливе місце серед таких питань займає забезпечення потреби підприємств в капіталі. Аналіз формування та ефективності використання власного капіталу на сьогодні є однією з найважливіших складових фінансового аналізу, та виступає головним джерелом фінансування діяльності підприємства.

Відповідно ефективна політика управління структурою капіталу підприємства суттєво підвищує рівень його фінансової стійкості, що призводить до виникнення необхідності формування найбільш оптимального механізму управління структурою капіталу для його ефективного використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу формування та використання капіталу підприємства присвячені дослідження таких учених: І. Бланк, Ван Хорн Дж.К., Голов С.Ф., Мец В.О., Пилипенко О.І., Прокопенко Н. С. Окремі теоретичні аспекти визначення, формування і використання основного капіталу окреслені Андерсеном Х., Гропеллі А., Коузом Р., Нельсоном Ж.С., Нідлзом Б., Нікбахтом Е., Панченко В., Фуксом А., Хіксом Дж. та ін. дослідження.

Метою статті є вивчення сутності капіталу, його характеристик, функцій та складових елементів.

Результати дослідження. Із розвитком виробництва і товарно-грошових відносин дефініція «капі-

тал» набула іншого значення. Її стали ототожнювати із сумою грошей, що надана в позику і приносить дохід власникові у вигляді відсотка. Причому таке трактування зберігалось майже до кінця XIX ст.

Історично сформувалася низка основних теорій капіталу, серед яких:

- грошова теорія меркантилістів, представники якої ототожнювали термін «капітал» з термінами «гроші», «багатство», «аванси» [1, с.15];
- натуралістична теорія класичної школи політекономії, що представляє капітал як вкладення у виробництво, частину матеріальних запасів або частину багатства країни, тобто є матеріально-речовинним трактуванням капіталу [1, с.16];
- теорія Карла Маркса, згідно з якою категорію капітал трактують як вартість, що приносить додану вартість [2, с.206];
- теорія всеосяжного капіталу І. Фішера, згідно з якою під капіталом розуміють все те, що здатне протягом певного часу приносити дохід: «...будь-яке благо, що приносить дохід своєму власнику, незалежно від сфери застосування, є капіталом» [3, с.52].

Капітал підприємства є головним вимірником його ринкової вартості, що залежить як від об'єктивних чинників (масштабу цін в економіці країни і ряду макроекономічних показників), так і суб'єктивних чинників (наприклад, найпростішого – облікової політики самого підприємства). Основним індикатором при цьому виступає власний капітал підприємства, що визначає обсяг його чистих активів [4, с.64].

Власний капітал підприємства відображає частку майна підприємства, яка фінансується за рахунок

власних засобів підприємства та вкладених коштів власників. Досить тривалий час у вітчизняній науці приділялося дуже мало уваги темі фінансування діяльності підприємств за рахунок капіталу власників, оскільки за адміністративно-командної економіки статутний капітал підприємств не міг бути змінений у результаті емісії корпоративних прав. Переважна роль відводилася антиринковим методам фінансування підприємств: бюджетним дотаціям, субсидіям та субвенціям [5, с.187]. Натомість сьогодні, фінансування підприємств за рахунок власних коштів посідає провідне місце в українській економіці.

Сутність власного капіталу підприємства розкривається через такі основні його функції:

1. Заснування та введення в дію. Саме статутний капітал є основою для створення нового суб'єкта господарювання.
2. Забезпечення кредитоспроможності, відповідальності та гарантії. Статутний капітал є певною гарантією повернення коштів для кредиторів. Чим він більший, тим більших збитків може зазнати підприємство без загрози інтересам кредиторів та тим вищою є його кредитоспроможність.
3. Забезпечення життєдіяльності підприємства. Підприємство є краще захищеним від впливу загрозованих факторів в разі, коли власний капітал збільшується, оскільки саме за рахунок власного капіталу можуть покриватися збитки підприємства. Якщо в результаті збиткової діяльності відбувається постійне зменшення власного та статутного капіталу, то підприємство може опинитися на межі банкрутства [6, с.211].
4. Фінансування та забезпечення ліквідності. Внески у власний капітал (споруди, обладнання, грошові кошти) використовуються для фінансування операційної та інвестиційної діяльності підприємства, а також для погашення заборгованості по позичках. Це підвищує ліквідність підприємства та збільшує можливість для довгострокового фінансування.
5. Забезпечення незалежності. Розмір власного капіталу безпосередньо впливає на рівень залежності підприємства від кредиторів, позичальників та інших фінансових установ, у яких підприємство позичало кошти.
6. Управління та контроль, реклама. Власники підприємства можуть брати участь в управлінні його діяльністю. Володіння контрольним пакетом акцій надає можливість проводити та формувати власну стратегічну політику розвитку підприємства, рекламну політику, дивідендну політику та контролювати кадрові питання. Таким чином, статутний капітал забезпечує право на управління виробничими факторами та майном підприємства [7, с.176].

Український учений-дослідник І. Бланк, з огляду на вищезазначене, пропонує розглядати основні характеристики, що визначають особливості застосування категорії «капітал», виходячи безпосередньо із практичної площини. Учений виділив 10 ознак капіталу [8, с.12-21]. Основні характеристики капіталу, сформульовані І. Бланком:

- капітал виступає як об'єкт економічного управління;
- капітал є накопиченою цінністю;
- капітал є виробничим ресурсом, тобто фактором виробництва;
- капітал виступає інвестиційним ресурсом;
- капітал є об'єктом власності та розпорядження;
- капітал є носієм фактора ліквідності;

- капітал є носієм фактора ризику;
- капітал виступає як об'єкт надання тимчасових переваг;
- капітал є об'єктом купівлі-продажу;
- капітал виступає джерелом доходу.

Проведене дослідження категорії «капітал» дає зрозуміти, що це поняття є одним із найскладніших. Аналізувати дане поняття тільки з фінансової позиції та з точки зору отримання доходу є неправильним.

Процес управління капіталом підприємства повинен бути спрямованим на вирішення таких основних завдань:

- 1) формування достатнього обсягу капіталу, для забезпечення необхідного економічного розвитку підприємства;
- 2) забезпечення максимальної доходності капіталу;
- 3) забезпечення мінімізації фінансових ризиків, пов'язаних з використанням капіталу;
- 4) забезпечення постійної фінансової рівноваги підприємства у процесі його роботи та розвитку.

Висновки. У результаті проведених досліджень можна зазначити, що процес формування та використання капіталу підприємства є багатограним та складним процесом, який потребує значної уваги. Управління структурою капіталу є невід'ємною частиною всієї політики управління підприємством, оскільки воно полягає у формуванні оптимальної структури капіталу, яка безпосередньо впливає на його діяльність та результативність використання фондів, визначає фінансову стійкість і платоспроможність. Структура капіталу впливає на рентабельність власного капіталу та активів, формує оптимальне співвідношення прибутковості й ризику у процесі розвитку підприємства.

Список використаних джерел:

1. Богачева Г.Н., Денисов Б.А. О многообразной трактовке категории «капитал». *Менеджмент в России и за рубежом*. 2000. № 1. С. 13-24. URL: <http://www.cfin.ru/-press/management/2000-1/02.shtml>.
2. Marx K. *Gryndrisse der Kritik der Politischen Economie*. Marx-Engels Werke. Berlin: Dietz, 1983. Bd 42. 959 s. URL: http://www.mlwerke.de/me/me42/me42_375.htm.
3. Fisher I. *The Nature of Capital and Income*. L., 1977. 278 p. URL: <http://cowles.econ.yale.edu/P/cd/d09b/d0992.pdf>.
4. Стецюк П.А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2009. 370 с.
5. Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту: навчальний посібник. Київ: Знання, 2004. 348 с.
6. Бугинець Ф.Ф., Івахненко С.В., Давидюк Т.В. та ін. Інформаційні системи бухгалтерського обліку: підручник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7. 05. 0106 «Облік і аудит» / за ред. проф. Ф.Ф. Бугинця. 2-е вид., перероб. і доп. Житомир: ПП «Рута», 2002. 544 с.
7. Голов С.Ф., Єфіменко В.І. Фінансовий та управлінський облік. Київ: ТОВ «Автоінтерсервіс», 2001. 544 с.
8. Бланк И.А. Управление формированием капитала. Киев: Ника-Центр, Эльга, 2002. 512 с. URL: <http://www.alleng.ru/d/econ-fin/econ-fin056.htm>.

Some of the historically formed theories of capital are considered. The category of capital and equity of the enterprise is analyzed. The functions of equity and features of the capital of the enterprise are noted. The process of capital management of the enterprise is considered.

Key words: capital, capital of the enterprise, own capital.

Отримано: 23.11.2020

УДК 378.147.091-027.22:811.111

А. В. Дубінська, викладач кафедри іноземних мов

USAGE OF WARMERS AS A SUCCESSFUL START OF A LESSON

Стаття присвячена питанню використання вправ для розминки на початку заняття при викладанні іноземної мови професійного спрямування. У ній ми висвітлюємо переваги використання такого виду діяльності на занятті, окреслюємо особливості й способи її використання та надаємо приклади застосування даних вправ під час заняття з іноземної мови професійного спрямування.

Ключові слова: англійська мова професійного спрямування, вправи для розминки, лексичний матеріал, граматики, знання, заняття.

We as ESP teachers face the common problem while conducting a lesson—make students utter a pair of utterances in a foreign language that usually evokes a great fear and uncertainty and as a result the refusal to participate in the overall process of a class. It is known that we learn best when we are soothed and relaxed thus a warm-up activity that facilitates relaxation and joy and does not stress students or requires too much from them is a fine place to start. Scientists say: «The teacher who warms up to the reading by introducing the topic and inviting students to discuss is activating schemata – alerting the student to any prior information, knowledge or experience of the topic of the text so that they can access the lesson most effectively. A schema can be said to be a kind of memory, based on our expectations of what normally happens. When we look at texts in our language, for example, we unconsciously recall previous knowledge of a topic or skill area. A warm-up activity is a way for a teacher to enable students to make these links in an additional language and thus transfer skills across – creating the memories in another language. So in terms of learning theory, the warm-up plays an important part» [3]. In this article, we want to show the best way how harmfully and stressfully entice the students to move into English class and make them participate in it with the help of the warmers. Also, we are going to dwell about the benefits, peculiarities, ways and examples of their usage.

Warmers are generally short 5-10 minute activities, often in the form of a game introduced at the start of a lesson. Warmers can help to review language from previous classes or to present new topics, ideas and language items. They can also be freestanding and have little or no connection with what was done before or will be done later in the lesson. Warmers are often active and fun and involve group, pair or individual work [2].

The bullet points for doing warm-up activities at the initial stage of a language class are simple:

- a) to get students with limited language exposure to thinking in, or at least think about, the target language;
- b) to focus the attention of the students;
- c) to encourage group cohesion among students who have just come from a variety of pursuits and places;
- d) to set a welcoming, positive and productive tone for the lesson;

- e) to fill a small block of time when a lesson runs shorter than you planned;
- f) to replace a lesson that students can't grasp or are bored with;
- g) to have on hand for emergencies such as broken audio-visual equipment or photocopiers[1, p.28].

Kate Fuscoe states: «Communicative approaches recognize the fact that a good learner needs to have ownership of language. It is now understood that restricted written or spoken exercises, where a student can manipulate language in a very controlled manner seem to have little effect outside the classroom. Many students have studied 'the theory' for years and years, but when it comes to it, just can't quite bring themselves to speak. The warm-up stage, however, where students have the chance to be playful with language and create their communication, is an important step to effective language ownership. Errors are tolerated in this stage because the main purpose is conversational interaction. While some learners express doubts about unstructured pair work, we might learn each other's mistakes; there is evidence to suggest that the successful language learner does improve communicative competence through such exercises [3].

If you are going to use warmers in your class, you should keep in mind some points of their usage:

- 1) keep it short (5-10 minutes);
- 2) keep it simple;
- 3) make it relevant;
- 4) make it enjoyable [1, p.29].

While teaching students ESP every teacher challenges the problems of using the general English and English of professional orientation in one go, thus a lot of them practice warmers. We, in our praxis, make use of different types of warmers:

- a) general use of English;
- b) ESP and we can divide them into three major categories:
  - 1) phonetically;
  - 2) lexical;
  - 3) grammatical.

If we dwell upon general use of English, we point out the very first class with the students when a teacher and students get known with each other. In this case, a

teacher uses a set of introductory questions like: What is your favourite food? Name your favourite book/ TV show/ movie and why?, to create a pleasant and amiable atmosphere in a room and make them talk on the previously learned topic to estimate their level of English knowledge. During the course of study, we usually talk about everyday life and the most common activity for us is to create a mind map. The latest example is the mind map based on the concept of autumn. The teacher refers to students: «Students, dwell upon the given season, create a mind map to continue the thought: Autumn for me is..., including minimum 6 points in our answers». The next warmer is Name Ten, where students think of 10 items that fit particular criteria, for example: name ten things you use every day, ten things you are good/bad at, ten things you could do to save the environment. Sometimes the instructor asks students to create a short story that must include some vocabulary items. For instance, talking about Halloween, you could ask students to compose a short-chain story using words like spooky, ghost, pumpkin, haunted house, bat, Jack-o-lantern.

Grammar is an inevitable part of the language acquisition we pay a lot of attention to its gain and practice that sometimes can be boring that is why we involve warmer to practice it in an unperceived way. For example, to revise all the present tenses in English we divide students into groups and give them specific tasks with the usage of the peculiar tense, like Interview with a star (use Present Perfect), Dear Diary (describe today's day using the mixture of all present tenses), A home letter (write a letter to your parents from the university dwelling upon the present events, using Present Continuous). A vast number of warmers are usually devoted to the recollection of some structures like If-clause, Would you rather and phrasal verbs. To revise the given structures we prepare a list of questions or patterns to fill in that can be done in groups or individually like

- 1) list of issues: Would you rather have a lot of money or a lot of friends?/ Would you rather be always sleepy or hungry?/ Would you rather travel by train or plane?;
- 2) If I were you, I would... to practice this structure, we usually prepare a picture with a specific problem written on it and require learners to give pieces of advice to solve the problem using The Second Conditional;
- 3) Phrasal verbs can be connected with the professional orientation, so we pre-prepare a matching activity of a phrasal verb with its definition and ask students to match them and create a sentence of their own with them:
  - a) check-in–1) to start your stay in a hotel,
  - b) set off–2) to start a journey. Example: *When I go on a day trip I like to set off early.*

Phonetics is also practiced in ESP class in the way of warm-up activity. Tongue twisters can be used as a warm-

up so you should reproduce a tongue twister by your own then you should get the students to practice a tongue twister for one minute, later get them to say it to the class individually – or within smaller groups if they feel embarrassed [1, p.29]. The following tongue twisters are good for practicing «th»: *Thirty-three thousand feathers on a thrushes throat* or *The thirty-three thieves thought that they thrilled the throne throughout Thursday.*

The practice of professional vocabulary is a must of each lesson. If you want to start the work with the revision of the vocabulary you can use the categories game as a warmer. Example: the lexis based on the hospitality industry, so a teacher should put students into teams and write on the board vocabulary categories, give them a list of word and the teams must race to think of filling a word into each category. The two widely used warmers are Charades and Pictionary when in the first case you scatter all around the group cards with terms based on a professional topic and ask a student to show the given item of vocabulary with the help of gestures to colleagues, who have to guess it. In the second case, each student receives a word, so his/her task is to draw it on the blackboard in the way that the fellow students guess what it is.

In conclusion, warmers are a helpful tool of teaching ESP because these activities can be different and can get the students to participate and lead in nicely from a previous lesson or into the coming one. If they are successful, it will set the tone for the class and keep the students' interest more effectively. The future prospects of the given topic can be seen in the further investigation of the questions of fillers and coolers usage in ESP lesson.

Список використаних джерел:

1. Artusi A, Manin G. The wonder of Warmers. *English Teaching Professional*. Chichester: Pavilion Publishing, 2012. Issue 78 (January). 64 p.
2. Chong Chia Suan. Warmers, fillers, what on Earth? *English Teaching Professional*. Chichester: Pavilion Publishing, 2016. URL: <https://www.etprofessional.com/warmers-fillers-what-on-earth> (дата звернення 26.10.2020).
3. Fuscoe K. Methodology: using warmers. URL: <https://www.onestopenglish.com/ask-the-experts/methodology-using-warmers/146405.article> (дата звернення 27.10.2020).

This article is devoted to the use of warm-up exercises at the beginning of the lesson when teaching a foreign language for ESP. In it, we highlight the benefits of using this type of activity in the classroom, outline the features and methods of its use and provide examples of the use of these exercises during classes in ESP.

Key words: ESP, warmers, grammar, lexical material, knowledge, lesson.

Отримано: 23.11.2020

I. С. Казимір, кандидат філологічних наук, старший викладач

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНТЕКСТУАЛЬНИХ СИНОНІМІВ У ПРОЗІ (на матеріалі англійської мови)

Запропонована стаття покликана для того, щоби схарактеризувати функціональний аспект контекстуальних синонімів шляхом вибірки із запропонованого художнього твору. У розвідці аналізуються такі поняття, як: дискурс, текст, контекст та взаємозв'язок між ними.

Ключові слова: контекстуальні синоніми, дискурс, текст, контекст, кореферентність.

Перш ніж аналізувати поставлену нами проблему, спершу звернемося до таких домінуючих понять у нашій розвідці як «дискурс» та «контекстуальні синоніми». Так, дискурс – інтегральний феномен, мисле-комунікативна діяльність, у кому містяться екстралінгвістичний та лінгвістичний компоненти. Лінгвістичний компонент складається із контексту (прагматичний, когнітивний, соціальний) [4, с.203].

Дискурс складається із тексту та контексту, які протиставляються як імпліцитне та експліцитне. Вченими розглядаються ці поняття як нерозривні одиниці у зв'язку з інтенціями того чи того автора.

Щодо контекстуальних синонімів, то у ході дослідження ми послуговуємося ідеєю Вілломана (1985) та вважаємо за доцільне виокремити домінуючі критерії контекстуальних синонімів, а саме:

- кореферентність;
- семантичну схожість;
- єдність прагматичного критерію.

Такі мовні характеристики як динамічність та еволюційність, здебільшого, призводять до збільшення словникового складу мови новими лексичними одиницями. Показовим у цьому аспекті, вважаємо, синонімічні відношення, які ще здавна викликають чималий інтерес у дослідників мовознавчого напрямку. Ще від античності не втрачає свої позиції теорія близьких за значенням слова, створюючи при цьому низку дискусій й актуалізуючи водночас питання сутності теорії синонімії, диференціації, походження та функціонування у тому чи тому дискурсі. Давньогрецькі граматики зазначали, що синоніми є багатством мови і розглядалися з позицій актуалізатора психолінгвальних та мовленнєво-комунікативних засобів (*syn – такий самий + onym*) [6].

Розмежування лексичного значення і виокремлення синонімів у мовній системі реалізується на основі денотативного значення [2, с.79]. У ході дослідження контекстуальної синонімії, слід зазначити, що оказіональні мовні феномени містять суб'єктивний характер. Семантика КС не фіксується лексикографічними джерелами, а визначається під час аналізу того чи того тексту. Отже, перейдемо до базисних умов існування контекстуальних синонімів на матеріалі художнього твору Кетрін Менсфільд.

Слід зазначити те, що у світлі такого світового літературного процесу як імпресіонізм, досить яскравою постаттю є англійська письменниця-новелістка Кетрін Менсфільд. Тому, її твори написані здебільшого у рамках імпресіоналістичних традицій. Зазначимо, що *імпресіонізм* (від франц. *impression*) – художній напрям, заснований на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень, співпереживань. Основний стильовий прийом імпресіонізму – зображення не самого

предмету, а *враження* від нього. Імпресіоністи орієнтувалися на почуття, а не на розум. Стильовими характеристиками імпресіонізму є певна стилістика, яка відзначається недомовленістю, уривчастістю оповіді [1, с.396-397]. Наглядним прикладом імпресіонізму є новела «A Cup of Tea», у якій неоднаразово прослідковуються контекстуальні синоніми (далі КС). Наведемо приклади контекстуальної синонімії:

- *On the lid a minute creature stood under a flowery tree, and a more minute creature still had her arms round his neck.*
- *She saw a little battered creature with enormous eyes, someone quite young, no older than herself, who clutched at her coat-collar with reddened hands, and shivered as though she had just come out of the water.*
- *«M-madam, stammered the voice. «A cup of tea? There was something simple, sincere in that voice; it wasn't in the least the voice of a beggar. «Then have you no money at all?» asked Rosemary.*
- *«Why are you afraid?» And gently she half pushed the thin figure into its deep cradle. «Don't cry, poor little thing,» she said.*
- *She plied the poor little creature with everything, all the sandwiches, all the bread and butter, and every time her cup was empty she filled it with tea, cream and sugar.*
- *When the tea-table was carried away a new being, a light, frail creature with tangled hair, dark lips, deep, lighted eyes, lay back in the big chair in a kind of sweet languor, looking at the blaze.*
- *«Smith, madam,» said the languid figure, who was strangely still and unafraid.*
- *«It's a beastly afternoon,» he said curiously, still looking at that listless figure, looking at its hands and boots, and then at Rosemary again.*
- *«You absurd creature!» said Rosemary, and she went out of the library, but not back to her bedroom.*
- *«She insisted on going,» said she, «so I gave the poor little thing a present of money. I couldn't keep her against her will, could I?» she added softly.*

Авторка вдало знайомить нас із дівчиною у творі шляхом субституції з допомогою контекстуальних синонімів. Кетрін Менсфільд використовує ряд КС, актуалізуючи лексему *girl*: *creature, battered creature, the voice, a beggar, the thin figure, poor little creature, frail creature, the languid figure, that listless figure, absurd creature, poor little thing*.

Шляхом залучення до тексту контекстуальних синонімів, авторка здійснює вторинну номінацію, знайомлячи нас із героїнею новели та наділяючи її палітрою додаткових значень (денотативне значення). Можемо стверджувати про актуалізацію текстоутворювальної функції. Присутність вторинної номінації слугує вираженню інформації та додає образної тональності у тек-

сті. Через систему оказіонального поєднання слів авторка викликає відповідну реакцію у читача.

Отже, контекстуальні синоніми сприяють процесам сполучності, інформативності, цілісності та модальності у тому чи тому тексті. Проаналізовані випадки існування оказіональної синонімії вказують на те, що КС утворюють певну текстову динамічність. Досліджуваний об'єкт є засобом декодування авторської прагматики, таким чином, щоби утворювався потрібний фокус і реалізувалися на передній план елементи, що маркують прагматику [3, с.3].

Список використаних джерел:

1. Галич. О. Теорія літератури: підручник. Київ: Либідь, 2001. 488 с.
2. Нечитайло О.І. Синоніми в лексикографії. Київ, 1987. 132 с.

3. Суддя А.М. Функціонування контекстуальних синонімів-прикметників у німецькомовному художньому дискурсі: когнітивний та прагматистичний аспекти: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2014. 20 с.
4. Шевченко І.С. Становление когнитивно-коммуникативной парадигмы в лингвистике. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. 2004. №635. С. 202-205.
5. Catherine Mansfield. A Cup of Tea. URL: <https://lengish.com/texts/text-51.html> (дата звернення 20.10.2020).
6. Quintilianus M. *Institutio oratoria* / ed E. Bonnel. Lipsial, 1866. 149 p.

The given article is aimed at characterizing the functional aspect of contextual synonyms by selecting from the work of art. Such concepts as: discourse, text and context have been analyzed.

Key words: contextual synonyms, discourse, text, context, coreference.

Отримано: 23.11.2020

УДК 821.111(73)PhilipRoth

В. В. Лісевич, аспірантка

«ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ РЕАЛЬНОСТІ» ЯК ЧИННИК ЖАНРОВО-СТИЛЬОВОЇ СВОЄРІДНОСТІ РОМАНУ Ф. РОТА «КОНТРЖИТТЯ»

У статті розглянуто установку на «проблематизацію реальності» як одну з характерних ознак постмодерністської парадигми на прикладі роману Ф. Рота «Контржиття» (*The Counterlife*) [5]). Аналіз сюжету і системи персонажів твору дає змогу охарактеризувати його як метароман – автореференціальний твір, що рефлексує над власними художньо-естетичними параметрами, сам себе описує й оцінює.

Ключові слова: Філіп Рот, постмодернізм, «проблематизація реальності», метароман, автореференціальний текст.

Роман Філіпа Рота «Контржиття» (*The Counterlife*, 1986) належить до циклу романів, в яких фігурує письменник Натан Цукерман (до складу циклу входять такі відомі твори митця, як «Привид письменника», «Американська пастораль», «Людське тавро» та ін.). Твір займає особливе місце в циклі, оскільки припадає приблизно на середину всього хронологічного порядку подій, а також тому, що тут автор найбільш очевидно грає з читачем такими категоріями художнього тексту, як реальність і вимисел.

У романі, як це часто буває у Ф. Рота, два основних персонажі, один із яких є письменник, а другий – той, про кого цей письменник пише книжку. Щоправда, в даному випадку письменник Натан Цукерман не тільки пише роман про свого брата Генрі, скільки намагається з'ясувати певні обставини його життя, розгадати таємницю внутрішнього світу ніби дуже близької йому людини. Упродовж тексту твору Натан як письменник постійно рефлексує над своїм мистецтвом, розмовляє про нього з іншими персонажами, вдається до спроб встановити межу між об'єктивною дійсністю і вигадкою, між реальними людьми і літературними персонажами. Ці рефлексії часто постають у форматі розгорнутих внутрішніх монологів героя, як-от: «People don't turn themselves over to writers as full-blown literary characters – generally they give you very little to go on and, after the impact of the initial impression, are barely any help at all. Most people (beginning with the novelist – himself, his family, just about everyone he knows) are absolutely unoriginal, and his job is to make them appear otherwise. It's not easy. If Henry was ever going to turn out to be interesting, I was going to have to do it» [5, с.58]. «(Люди не розкриваються письменникам як готові літературні персо-

нажі, зазвичай вони є тільки відправною точкою для творчості і, зробивши перше враження, мало чим можуть допомогти в розвитку образу. Більшість людей (починаючи з самого романіста, його сім'ї і найближчого оточення), є абсолютно рядовими людьми, і його робота полягає в тому, щоб змусити їх виглядати інакше. Це не легко. І якщо Генрі сам не зміг перетворитися на цікаву людину, мені довелося це зробити....» (тут і далі переклад наш. – В.Л.).

Генрі Цукерман, відомий у Нью-Арку (штат Нью-Джерсі) дантист, після перенесеної хвороби серця і набутої внаслідок медикаментозного лікування імпотенції переїздить із Америки до Ізраїлю, де починає зовсім нове, «контржиття», згідно з назвою твору. Натан Цукерман у пошуках свого брата намагається з'ясувати, що ж відбувається з ним і з самою реальністю «історичної батьківщини», повної різноманітних контрастів і суперечностей.

Особливо наочно ускладнені стосунки Цукермана з реальністю ілюструє зустріч письменника в Ізраїлі з палким прихильником його творчості, колишнім американцем, а тепер студентом юдейського релігійного навчального закладу Джіммі Бен-Джозефом. Останній не лише не розуміє сутності книг Цукермана, а до абсурду перевертає їх зміст, так само й реальність сучасного Ізраїлю. Те саме Натан бачить у житті й світобачення брата Генрі, який, переселившись на історичну батьківщину, взяв собі ім'я Ханок.

Події роману, крім США та Ізраїлю, охоплюють також і Європу, зокрема Англію, графство Глостершир, куди Генрі знову переїздить, щоб розпочати ще одне «контржиття». Всі представлені в романі різновиди «іншого життя» раптово вибухають новими змі-

стами, коли пізніше у текст влітають листи й нотатки Генрі Цукермана, з яких стає зрозумілим, що вже описані події існували лише в уяві письменника, тобто «реальність» виявилася авторською фантазією, ілюзією справжнього життя.

Показово, що сам Філіп Рот назвав «Контржиття» романом, який «підриває власні вигадані постулати» [4, р.11]. У творі ведуться активні дискусії щодо сутності творів, написаних Натаном Цукерманом до його поїздки в Ізраїль, зокрема про роман «Carnovsky», головним героєм якого є письменник Гілберт Карновскі, а сюжетний конфлікт сприймається диспутантами як пряма аналогія до подій, які мали місце в родині Цукерманів.

У романі часто згадуються відомі письменники, представники різних епох світової літератури: Гете, Флобер, Бальзак, Генрі Джеймс, Джозеф Конрад, Кафка, Генрі Міллер та ін. Найчастіше наратора цікавлять у творах цих авторів моменти перетворення реальної дійсності, обставин життя автора в художню реальність. При цьому письменник оголошується свого роду експібіціоністом, який демонструє читачам найбільш рани своєї душі. Будь-який фрагмент нібито з реального життя може стати частиною літературного тексту. У письменника є свого роду сховище матеріалів, необхідних для його роботи, і в ньому безнадійно переплуталися справжні і фікційні складники: «that ever-enlarging storage plant for narrative factory,... there is no clear demarcation dividing actual happenings eventually consigned to the imagination from imaginings that are treated as having actually occurred – memory as entwined with fantasy as it is in the brain» [5, р.247] (сховище рукописів в якості запасного матеріалу для фабрики художньої прози, де не існує

чіткого поділу між реальністю та вигадкою, адже в пам'яті, як і в мозку, можуть зберігатися будь-які фантазії).

Таким чином, роман конструє такий художній світ, в якому реальність «проблематизується», тобто втрачає певність, переплітається з вимислом і фантазіями. У зв'язку з такою авторською стратегією стає більш очевидною жанрова природа роману «Контржиття», який виявляє ознаки метароману, тобто автореференціального твору, що рефлексує над власними художньо-естетичними параметрами, сам себе описує й оцінює.

Список використаних джерел:

1. Encyclopedia of Postmodernism / ed. by V.E. Taylor, C.E. Winquist. London; New York, 2001. 408 p.
2. Masiero P. Philip Roth and the Zuckerman Books: The Making of a Storyworld. NJ: Amherst, Cambria Press, 2011. 276 p.
3. McGrath C. Roth/Updike. URL: <https://hudsonreview.com/2019/10/roth-updike/#.X55YP4gzbDd>.
4. Reading Philip Roth / ed. by A.Z. Milbauer, D.G. Watson. NY: St. Martin's Press, 1988. XIV, 205 p.
5. Roth Ph. Counterlife. N.Y.: Vintage Books. A Division of Random House, Inc., 1996. 324 p.

The article deals with the problem of «problematization of reality» as one of the characteristic features of the postmodernist paradigm on the example of F. Roth's novel «Counterlife». The analysis of the plot and the system of characters of the work makes it possible to characterize it as a metafiction – an self-referential work that reflects on its own artistic and aesthetic parameters, describes and evaluates itself.

Key words: Philip Roth, postmodernism, problematization of reality, metafiction, self-referential text.

Отримано: 23.11.2020

УДК 821.161.1:821.111(680).091

О. В. Нешута, аспірантка

МОТИВ ДВІЙНИЦТВА У РОМАНІ ДЖ. М. КУТСІ «ВОЛОДАР ПЕТЕРБУРГА» І ТРАДИЦІЯ ДОСТОЄВСЬКОГО

У статті досліджується проблемно-тематичний мотив двійництва у романі Дж.М. Кутсі «Володар Петербурга». Проведено компаративний аналіз мотиву двійництва героїв роману Дж.М. Кутсі та Достоевського. Здійснено спробу з'ясувати значення використаного авторами мотиву. Проведено паралелі між головним героєм роману Дж.М. Кутсі та Ф.М. Достоевським в рамках дослідження обраного мотиву.

Ключові слова: мотив, Ф.М. Достоевський, двійництво, роман, компаративний аналіз.

Постановка проблеми. Діалог з літературною традицією характерний для сучасної постмодерністської літератури, в якій доволі часто прослідковується рецептивний слід творчості Ф.М. Достоевського. Роман письменника Дж.М. Кутсі «Володар Петербурга» є саме таким прикладом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує немало літературно-критичних досліджень, присвячених роману «Володар Петербурга» (1994 р.), які умовно можна згрупувати згідно з їх основних напрямків. В першій групі робіт аналізується проблематика роману, пов'язана з соціально-політичним дискурсом ПАР. Автори даних досліджень продовжують розглядати творчість Кутсі в контексті постколоніальної критики (А. Беззубцев-Кондаков [1], Дж. Френк [7], М. Келлі [8]). Другу групу складають праці, в яких вивчається жанрова своєрідність роману (А. Беззубцев-Кондаков [1], А. Лагуновський [4],

О. Кеба [2], К. Струкова [5]). Майже всі дослідники аналізували інтертекстуальне поле роману, з його алюзіями і ремінісценціями з романів Ф.М. Достоевського. До останньої групи можна віднести дослідження, в яких розглядається система персонажів роману, акцентується увага на образі головного героя – Ф.М. Достоевському (А. Беззубцев-Кондаков [1], О. Кеба [2]). Однак, літературознавцями не було здійснено компаративного аналізу роману Дж.М. Кутсі та романів Ф.М. Достоевського, задля дослідження основних мотивів, які зближують їх, а також детально не аналізувався мотив двійництва.

Постановка завдання. Основна мета роботи – виявити та дослідити мотив двійництва у романі Дж.М. Кутсі «Володар Петербурга», провести його аналіз та відслідкувати традицію Достоевського у даному романі.

За словами відомого українського літературознавця Д. Чижевського, двійництво є найсвоєрідні-

шою темою Достоевського, котра «в нього нав'язлива – повертається в його творчості багаторазово і в різних варіантах». Як зауважує Д. Чижевський: «Ця ідея у певному розумінні – відгук, відлуння найглибших духовних проблем XIX століття, вона актуальна і для філософської сучасності» [6, с.325]. А в ідейному змісті творчості Достоевського вона воістину – одна із центральних, один із «пропедевтичних підходів до найсуттєвіших позитивних релігійно-етичних його побудов» [6, с.360-361].

Особливо важливе місце в низці «мотивів Достоевського» у «Володарі Петербурга» займає мотив двійництва. Як і в Достоевського, тут він представлений у двох варіантах: внутрішнього роздвоєння і наявності прихованих подібностей між персонажами. Головний герой у романі Кутсі постійно переживає відчуття розколотості свого внутрішнього світу, що увиразнюється, зокрема, в образі надтріснутого дзвона («Я расколот. На что годится треснувший колокол...»). Його уява, як сказано в романі, «не ведає пределов» і постійно продукує різноманітні химерно-фантазмагоричні видіння, як-от шур, що тут-таки викликає асоціацію зі слідчим Максимовим, «демоніця-богиня», яка витягує сім'я з померлого бога Шиви; волова голова, троль, що набувають рис Нечасева, та ін. [2]. Двійництво, розколотість героя дає змогу йому поглянути на самого себе збоку. Ситуацію біля могили пасинка, на яку він падає ниць, герой сприймає як спектакль [3, с.14]; вдягнувши одяг Павла, Достоевський відчуває себе посміховиськом [3, с.25]; в розмові з Анною Сергіївною про Павла протагоніста переповнюють емоції, тому, для того, щоб стримати їх, він насміхається над собою: «веду себя как персонаж из книги...но и насмешка над собой не помогает» [3, с.35]. Таким чином, герой відсторонюється, дивиться на свої дії збоку, наче не розуміючи їхнього значення. Внутрішня, психологічна роздвоєність Достоевського базується на незадоволенні та несприйнятті самого себе саме як батька, який не зумів вберегти своє дитя від загибелі. Такий стан героя приводить до появи психологічного двійника, тому він бачить себе як незнайомця, як «підробку»: «... он сам в ванной комнате на Лерхенштрассе, подстригающийся, глядя в зеркало, бороду <...> лицо поглощенного делом человека в зеркале кажется лицом незнакомца...» [3, с.13-14]; «... ныне, глядя на себя в зеркало, он видит лишь убогий подлог, а за ним – нечто украдчивое, похабное, нечто такое, чему место за закрытыми дверьми...» [3, с.19]; «мельком он видит в зеркале туалетного столика себя <...> он мог бы принять себя за чужого...» [3, с.300], після чого героя не покидає відчуття «что в комнате присутствует кто-

то еще: если не полнокровный человек, то сколоченное из палок существо, пугало в старом кафтане...» [3, с.300]. В кінці роману двійник, який раніше з'являвся лише у дзеркальному відображенні, знаходиться в кімнаті: «фигура, сидящая напротив ... не вызывает в нем никаких ощущений...» [3, с.302-303].

Висновки. Дослідження роману Дж.М. Кутсі дає змогу зробити висновок, що наявність спільного мотиву вказує на зв'язок письменника з творчістю Ф. Достоевського. У статті виявлений типологічно подібний для обох письменників мотив двійництва та проведено його аналіз, що засвідчує традицію Достоевського у сучасному романі. У статті розглянуто лише кілька паралелей між «двійниками», що зумовлює перспективу подальшого дослідження проблеми «роздвоєння» внутрішнього життя людини у романі Дж.М. Кутсі «Володар Петербурга».

Список використаних джерел:

1. Беззубцев-Кондаков Александр. Двусмысленность пустыни. О прозе Джона Максвелла Кутзее [Часть первая]. URL: <http://www.topos.ru/article/6548>.
2. Кеба О. Роман Дж. М. Кутсі «Володар Петербурга» як фікційна біографія. *Питання літературознавства*. 2017. №96. С. 71-93.
3. Кутзее Дж.М. Осень в Петербурге: роман; пер. с англ. С. Ильина. М.: Эксмо, 2010. 320 с.
4. Лагуновский А. Образ Федора Достоевского в повести Дж.М. Кутзее «Осень в Петербурге». URL: <http://lagunovskij.ucoz.ru>.
5. Струкова Е. Образ творческой личности в произведениях англоязычных постколониальных писателей Дж.М. Кутзее и С. Рушди: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03. М., 2016. 215 с.
6. Чижевський Д. До проблеми двійника у Достоевського. *Філософські твори*. Київ, 2005. Т. 3. С. 360-384.
7. Frank J. Between Religion and Rationality: Essays in Russian Literature and Culture. Princeton, 2010. 312 p.
8. Kelly M. The master of Petersburg. A Companion to the work of J. M. Coetzee / edited by Timothy J. Megihan. New York: Camden House, 2011. P. 133-147.

The article investigates the problem-thematic motive of duality in the novel by J.M. Coetzee «The Master of Petersburg». A comparative analysis of the motive of the duality of heroes in J.M. Coetzee's novel and Dostoevsky was performed. An attempt is made to find out the meaning of the motive used by the authors. Parallels between the protagonist of the novel «The Master of Petersburg» and F.M. Dostoevsky are cited in the study of the chosen motive.

Key words: F.M. Dostoevsky, motive, dualism, novel, comparative analysis.

Отримано: 23.11.2020

О. В. Паламар, аспірантка

КІНЕМАТОГРАФІЧНА ПОЕТИКА НАРАТИВУ В. НАБОВОКА

У статті розглядається питання кінематографічності поетики наративу в романах В. Набокова. Кінематографічність у художній розповіді досліджується через аналіз монтажного методу, синтез різних видів фокалізації та специфічний спосіб відбору й конкретизації елементів оповіді.

Ключові слова: Набоков, наратив, кінематографічність, монтажний метод, фокалізація, відбір і конкретизація.

Питання дифузії літератури та кінематографу має чимало варіантів теоретичних і естетичних осмислень в літературознавстві ХХ ст. Зокрема, кінематографічність у літературі осмислюється у двох форматах – як прихована (вроджена), і як штучна (імітована). С. Ейзенштейн ідентифікує кінематографічність Дос Пассоса штучною, тому що задіяні ним кіноприйоми є «запозиченими з других рук» (з кінематографу, який черпав їх із літератури) [7]. Натомість, О. Пуніна виводить поняття вродженої кінематографічності, що оперує природними ознаками, такими як динамічність, сюжетність, детальність, видовищність тощо [5]. Щодо поетики В. Набокова, то йдеться про імпліцитну кінематографічність, виражену через кореляцію іманентних авторському ідіостилі особливостей – візуальність, синтетичність, образність, із домінуючими рисами кіномистецтва.

Питання кінематографічності набоковської поетики піднімають А. Аппель, зосереджуючись на спорідненості авторських лейтмотивів із режисерськими концепціями [Appel 1974], та Н. Букс, що розгортає ідею «пародійної домінантності» кіно в романі «Камера Обскура» [Букс 1992]. Частково аспект кінематографічності оповіді В. Набокова розглядається під кутом задіяних автором естетичних і технічних кодів кіно [Герченева 2018]. Також доцільно аналізується питання про інтермедіальну алюзивність та спроби екранізації роману «Лоліта» [Височанська 2018].

У цій розвідці ми маємо на меті сформулювати основні елементи кінематографічності наративу В. Набокова та способи їх вираження.

Монтажний метод як технічний прийом часто використовується літераторами задля певного впливу на читача. За словами В. Ждана, монтаж властивий будь-якому з видів мистецтва, що розвивається в діахронічному зрізі, та якому іманентне порівняння чи чергування дій, подій, явищ [1]. В. Набоков використовує монтажну побудову в структурі оповіді романів «Дар», «Камера обскура», «Защита Лужина», «Соглядатай», «Отчаяние». У романі «Защита Лужина» задіюється послідовна зміна крупнопланових кадрів (сцена знайомства Лужина та Наташі), а в «Даре» – зведення епізодів дійсності та спогадів, що, за І. Поперно, є «контамінацією кількох джерел інформації» [4]. В «Камере обскура» застосовується прийом кліпового монтажу, як ось в сцені автокатастрофи: *«старуха, собирающая на пригорке ароматные травы», пілот в «яично-жёлтом почтовом дирижабле, плывущем по голубому небу в Тулон», Аннелиза, котра «заметила мороженника, и странно было, что он – весь в белом, а она – вся в чёрном»* [2, с.374].

Для набоковських романів характерне поєднання кількох видів фокалізації. Через синтез різних типів оповіді з базовою наративною функцією відбува-

ється заміна «розповіді» історії на її «показування». До прикладу, наратив «Камеры обскура» поєднує і зовнішній (за Н. Фрідманом модус оповіді «камера») і множинний (спричинений методом монтажу) типи. Так на початку роману «Король, дама, валет» опис міста подається з «точки зору» Франца, але далі нічний Берлін фіксується з позиції усезнаючого наратива: *«На глянцево́м, гладко́м асфальте́ были́ смутные, сливающиеся отражения – красноватые, лиловатые, – будто́ затянутые плевой, которую там и сям дождевые лужи прорывали большими дырками* [2, с.67]». У романі «Соглядатай» відбувається роз'єднання акторіального та ауторіального оповідача: *«Пошлый, несчастный, дрожащий маленький человек в котелке стоял посреди комнаты, почему-то потирая руки. Таким я на мгновение увидел себя в зеркале»* [3] й, відповідно, поєднання зовнішнього та внутрішнього типів фокалізації.

За В. Шмідом, в основі розмежування між словесним та зображувальним типами оповіді, лежать процеси відбору та конкретизації елементів дієгезису [6]. У романах В. Набокова реципієнт зіштовхується з кінематографічною конкретизацією, вираженою через надмірну деталізацію та описовість. За допомогою оптичних ефектів письменник урівноважує «слово» та «образ», що дає змогу сприймати текст як динамічні картини в просторі. Наприклад, у романі «Защита Лужина» зображується сцена знайомства – *«как знакомятся в старых романах или кинематографических картинах»* [3], у якій з кишені Лужина послідовно випадають *«большой клетчатый носовой платок, необыкновенно грязный, с приставшим к нему карманным сором, сломанную, смятую папиросу, потерявшую половину своего нутра, орех и французский франк»* [3]. Спосіб відбору та конкретизації елементів оповіді (у романі чи фільмі) безумовно впливає на характер подій, ситуацій та смислове наповнення персонажів [6]. У Набокова, для якого зоровий фактор є ключовим, оповідь насичена деталізацією й описовістю «от дырявой подошвы до фуражки» (Шмід), що, хоч і не перетворює словесний наратив у кінонаратив, але оприявнює кінематографічний принцип побудови художньої розповіді. Відібрані елементи конкретизовані рівносильно, передаючи реципієнту самостійно інтерпретувати ситуації та інтенції внутрішнього світу героїв. Вичерпна деталізація у портреті Драйера («Король, дама, валет») не лише транслює персонажа, але також спонукає до зорової активності читача, якому слід самостійно конкретизувати й інтерпретувати зображені елементи: *«Удобно одетый, совершенно здоровый, с туманом лёгких мыслей в голове, с мятным ветерком во рту, Драйер сидел скрестив руки, и складки мягкой материи на сгибах как-то соответствовали мягким*

складкам его щёк, и очерку подстриженных усов, и вееркам морщинок у глаз...» [2, с.13].

Отже, кінематографічність як особливість наративу В. Набокова виражається через застосування монтажного методу в структурі оповіді романів, через синтез різних типів фокалізації, що наближує авторський спосіб розповіді до режисерського, й через кінематографічну специфіку відображення та конкретизації елементів художнього світу.

Список використаних джерел:

1. Ждан В. Эстетика кино. Москва: Искусство, 1982. 375 с.
2. Набоков В. Камера обскура: романы. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус, 2017. 416 с.
3. Набоков В. Соглядатай. Защита Лужина. URL: <http://libusta.is/a/8621> (дата звернення: 02.11.2020)
4. Поперно И. Как сделан «Дар» Набокова. URL: <http://nabokov-lit.ru/nabokov/kritika/paperno-kak-sdelan-dar-nabokova.htm> (дата звернення: 02.11.2020).

УДК 378.147.0153:005.32:811.111

Н. М. Сліначук, кандидат філологічних наук

MOTIVATION IN LEARNING ENGLISH GRAMMAR

Стаття присвячена проблемі мотивації студентів у вивченні граматики англійської мови, висвітлено різні мотиваційні підходи.

Ключові слова: мотивація, граматика англійської мови, мотиваційний підхід.

Motivation in foreign language learning has been defined in different ways. According to Dornyei [1] motivation refers to the efforts learners make to learn a foreign language. Motivation is one of the keys that influence the rate and success of language learning. Gardner assumed that motivation involved desire to learn a language, intensity of effort to achieve this, and attitudes toward learning the language.

The aim of this paper was to investigate what influences students' motivation for learning English grammar. What different kinds of strategies seem to be the most motivating for the students? What kind of motivation do learners have for grammar?

Ruin [2] presents a study of learner's attitude towards grammar, how important motivation is to reach the given goals of the subject. She also considers how previous experience matters for learning. Students are asked what they think of grammar and how they learn the best. Ruin has made a questionnaire where she asks university students what their attitude towards grammar is. Grammar is here understood as specifically looking and analyzing how language is built and how you can create a good piece of language. Students were put together in groups based on how strong they were in English based on their grades. The research showed that most of the students (weak or strong) were positive to studying grammar. Ruin states that students that were seen as the best, the ones who were most precise in their language had the biggest motivation for learning more. She discusses how this might show that this group has developed the most because they have had the feeling of being successful in that way of learning grammar that they have been exposed to. There was just a small percentage that was purely negative to grammar. Students who in some way were negative often thought that grammar was important.

5. Пуніна О. Кінофікація українського літературного дискурсу (20-30-ті роки ХХ століття): монографія. Донецьк: ДонНУ, 2012. 332 с.
6. Шмид. В. Отбор и конкретизация в словесной и кинематографической нарративах. URL: <http://narratorium.rggu.ru/-article.html?id=2017636> (дата звернення: 29.10.2020).
7. Эйзенштейн С. Кино и литература (Об образности). *Вопросы литературы*. 1968. № 1. С. 91-112.

The research paper explores the issue of cinematic poetics of narrative in V. Nabokov's novels. Cinematography in fiction is analyzed through the study of the editing method, the synthesis of different types of focalization and a specific way of selecting and specifying elements of the story.

Key words: Nabokov, narrative, cinematography, editing method, focalization, selection and concretization.

Отримано: 23.11.2020

Ruin draws the conclusion of her questionnaire that the successful students had the biggest motivation for learning grammar. One assumption that you can make is that they have been successful because the way of teaching has suited their way of learning. She claims that students benefit from different teaching. Maybe some have better chances to be successful in grammar because they like the method that is used. If success is important for motivation to learn more, than teaching with variety becomes crucial.

Widdowson [3] also writes that learners are different and do not benefit from the same things at different stages of their learning. He discusses conscious and unconscious learning. He maintains that there is often a difference in teaching a language and in teaching about language. It is suggested that learning about a language or conscious learning is sometimes seen as something that stands in the way of learning and that has a non motivating effect. Widdowson suggests that sometimes learning about the language can be inappropriate. One example of when this approach is inappropriate is when learners are too young to have developed analyzing skills. Widdowson thinks that learning about the language in some cases, can motivate learners to learn more. He thinks that this way of learning can help students to compare their second language to their first and gain knowledge from this. Widdowson also notes that if learners are aware of what they have learned they can compare this to other learning at school and it is not just limited to the subject English. He rejects the statement that a communicative approach does not have anything to do with learning grammar. He states that the learner needs to know the rules of grammar but that is just one step towards the goal of using that knowledge to be able to communicate.

Ruin [2] distinguishes two different ways of teaching grammar by dividing them into the new and the old. The old perspective says that the teacher should give the already

constructed knowledge about grammar to the learner. He or she should explain how different parts of grammar are to be understood and used. The new one suggests that the teacher and the learner work together to find knowledge. In this perspective exercises and tasks are important. The learner explores more than the teacher instructs.

Widdowson [3, p.92-98] deals with the traditional way of teaching grammar. He says that this perspective often teaches grammar through looking at different parts of grammar taken out of its context. Words and sentences are treated as examples of the underlying structure of the parts of grammar that is studied. Through teaching grammar as different parts without showing how they work together to create meaning in language use Widdowson thinks that students will have problems to use the language. He thinks that learners need to see how grammatical rules work together with words and their surroundings. If they know this they can create language and see the meaning of what they write or speak. The author suggests a teaching style that begins by dealing with words and how they are going to be changed in different settings and combinations. In this way the author maintains that learners get to know how to use language for

communication. He recommends different tasks where the students have a problem to find answers to. In this way the learner has to deal with the different questions of grammatical rules, words and how to change them in different ways in different surroundings. By solving the problem they need to analyze the different components and become aware of grammar and how it can be used.

References:

1. Dörnyei Z. Motivation and second language acquisition. *Cambridge University Press*. 1998. Vol. 31. Is. 3. P. 117-135.
2. Ruin I. Grammar and the advanced learner. *Studia Neophilologic*. 2000. Vol. 72. Is. 1. P. 95-99.
3. Widdowson H.G. *Aspects of Language Learning*. Oxford: Oxford University Press, 1991. 213 p.

The article devotes to the problem of motivating students in learning English grammar, various motivational approaches are considered.

Key words: motivation, English grammar, motivational approach.

Отримано: 23.11.2020

УДК 908:77(477.43-21Кам'янець-Подільський)«18/19»

Д. С. Бабюк, аспірант

ФОТОГРАФІЯ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. В ЖИТТІ ЙОГО МЕШКАНЦІВ

Стаття присвячена висвітленню питань впливу та використання фотографії містянами Кам'янця-Подільського в другій половині XIX – початку XX ст. Завдяки фотографії люди могли не тільки зафіксувати мить свого життя, а й показати свій статус, родинні зв'язки, пам'ятні речі, тощо. Фотографія фіксувала місце зйомки, що сприяло розвитку туризму, а художній стиль оформлення – розвитку колекціонування. Фотографічний альбом став предметом демонстрації розкоші та заможності родини. Нерідко фотографії виступали засобом комунікації, коли на звороті від руки писали пам'ятні дати, побажання або вірші. Автор досліджує наявні в архівах матеріали, що стосуються фотографії у Кам'янці-Подільському, її впливу на місцеве населення та різні його класи, що дозволяє дослідити якісний рівень розвитку фотомистецтва та попит в містян на послуги фотомитців.

Ключові слова: фотографія, фотоательє, павільйон, Кам'янець, типи, фотограф.

Введення в науковий обіг виявлених у колекціях фотодокументальних матеріалів забезпечує умови для вивчення ментальних характеристик подолян, а також дослідження різних явищ історії повсякденності, що фокусує увагу на вивчення побуту, умов життєдіяльності, праці, відпочинку та ін. Фотоматеріали відображають реалії повсякденності звичайної людини впродовж певного історичного періоду. Фотодокументи із зображенням людей, передають неповторну атмосферу минулих часів, відтворюють обличчя людей, види міст, дрібниці щоденного життя та побуту, які випадково потрапили в об'єктив фотографа.

Однією з тенденцій сучасного етапу розвитку джерелознавства вітчизняної історії є розширення емпіричної основи історичних досліджень, використанням як з писемних, так і інших джерел, які залишалися поза увагою вчених, зокрема фотодокументів. Введення до наукового обігу фотодокументальних матеріалів, удосконалення джерелознавчих методик їх вивчення є одним з визначальних завдань історичних наук. Важливість цього питання зумовило також актуалізацію антропологічного підходу при вивченні ментальних характеристик і повсякденного життя жителів міста Кам'янця-Подільського. Саме фотоматеріали відображають реалії повсякденності пересічної людини, її побут, умови праці й відпочинку тощо. Фотодокументи, як візуальні свідки епохи, відтворюють атмосферу минулих часів, відтворюють обличчя людей, елементи їх одягу, щоденне життя, види міської забудови, які потрапили в об'єктив фотографа.

Окремі аспекти проблем розвитку фотографічної справи у Кам'янці-Подільському в другій половині XIX – на початку XX ст. висвітлювались у працях та публікаціях вчених і дослідників, серед яких А. Паравійчук, А. Прусевич, Г. Осетрова, Д. Бабюк, І. Паур, І. Підгурний, Н. Урсу, О. Будзей, Ю. Гаштецький та ін. Однак місце і роль фотографії в соціокультурному житті міста Кам'янця-Подільського у другій половині XIX – на початку XX століття не були предметом спеціальних досліджень. Відтак, питання

ролі фотографії у житті кам'янчан в другій половині XIX – на початку XX століття стало темою статті.

Від часу своєї появи, фотографія була доволі складним та дорогим заняттям, відтак це собі могли дозволити лише заможні верстви населення. Але йшов час, техніка вдосконалювалась і ціна фотографії стала знижуватись, що в мить зробила її популярною серед місцевого населення. Мати вдома власне фотографічне зображення стало ознакою гарного смаку. Фотографії замовляли одразу декілька штук, вони легко вміщувались у конверт і одразу надсилались своїм друзям та знайомим. Нерідко із заднього боку люди писали побажання, зізнання у коханні, вірші, цитати тощо. Завдяки тому, що на фото завжди вказувалось місто – це сприяло розвитку туризму. Нерідко у фотографічних альбомах зустрічаються фотографічні картки членів однієї родини, зроблені у різних містах [4; 5]. Стильове оформлення фотографічних карток теж сприяло тенденції до колекціонування. Кожен майстер вирізнявся серед інших власним стилем та дизайном, який нерідко можна назвати справжнім витвором мистецтва. Фотографічні ательє завжди прагнули встигати за тенденціями моди, а їхні фірмові фотографічні бланки теж часто ставали предметами колекціонування.

Намагання пояснити візуальне послання фотографії викликає суперечки в науковому середовищі до сьогодні. Далеко не всі дослідники вважають, що фотографія може піддаватися певній інтерпретації. Наприклад, Е. Петровська у своїй статті «Фотографія: до постановки проблеми» стверджує, що фотографія протистоїть інтерпретації, яка задокументована в ній миттєво. Це знищує глибину, необхідну для необхідного тлумачення. У той же час дослідниця визнає за фотографією фактичну інформативність, так як вона адекватно відображає деталі побуту і інтер'єру, зразки моди, яка швидко змінювалась тощо. Але, на її думку, всіх цих деталей занадто мало, щоб за однією фотографією відтворити історію [3, с.298].

Так чи інакше, фотографія «живе» в певній системі символів. Найбільше це виражається світом речей та

ціннісних соціальних характеристик, які зображені на фото. Дуже точно висловився А. Базен, який заявляв, що: «фотографія змушує реальність перетікати з предмета на його репродукцію» [8, с.35]. Але в певній мірі фотографія залишається дещо прикрашеною реальністю. В ті часи потрапляючи до фотографічної студії, люди прагнули виглядати гарно та демонструвати свої найкращі якості. Таким чином вони намагались зафіксувати на фотографії свій ідеальний образ.

Дослідник В. Круткін зазначає, що «плями і лінії на картці адресуються до зору, запускаючи його, але зір не зводиться до фізіологічного результату, воно підпорядковується розвитку культури» [2, с.120]. Так, наприклад, антрополог М. Херцкович показував африканській жінці знімки її сина, але вона не впізнавала його. Він відмічав, що рівень культури тієї жінки ніколи не стикався із двовимірними моделями тривимірних об'єктів. Незважаючи на всі пояснення антрополога, жінка так і не змогла розпізнати зображення свого сина на фотографії, тому що в їх культурі не існувало досвіду фотографування і розглядання знімків.

Так чи інакше, як зазначає В. Круткін, «фотографія – це не «мова» зображення, це мова людини з приводу фотографування про того, хто фотографує і кого фотографують, того, хто розглядає фотографію того, хто показує її, про виготовлення фотографій та їх покупців» [2, с.117]. Самі по собі фотографії не можуть нічого розповісти, і тільки дотик дослідника здатен змусити знімки «говорити».

Таким чином, фотографія втілює як внутрішні установки людини, так і зовнішні їх прояви (манеру тримати себе), зберігаючи і підкреслюючи певний образ. Крім того, вираз обличчя позуючих людей досліджуваного періоду відрізняється серйозністю і зосередженістю. Відсутність посмішки було наслідком боязливості перед об'єктивом і незвичність самої ситуації позування і постановочної зйомки, усвідомлення важливості моменту або уявленням про норму і пристойність.

До особливостей зовнішнього вигляду також можна віднести деякі досить помітні відмінності в формі зачіски, бороди, вусів у представників різних професій і станів, що існували в минулому аж до початку ХХ ст. Так, наприклад, більшість робітників в Росії відпускали вуса і голили бороди, деревообробники носили бороди, купці, які носили бороду, розділяли її на дві рівні частини, а лікарі та адвокати надавали перевагу маленьким, акуратним борідкам.

Крім того, деякі дослідники приділяють особливу увагу позі клієнтів, які фотографуються. О.В. Гавришин, розглядаючи радянську студійну зйомку як спадкоємицю старої візуальної форми, відзначає, що в якості зразка для зйомки було вибрано аристократичне тіло – схильне до тривалих та послідовних дисциплінарних практик (навчання нормам поведінки в різних життєвих ситуаціях, заняття танцями, фехтуванням, верховою їздою та ін.), в результаті формувався цілісний тілесний код [1, с.31]. Щоправда, аристократична поза не завжди прослідковується на студійних фотографіях.

Доволі часто свою розкутість демонстрували учні гімназії. Маючи свій учбовий статут, вони були зобов'язані суворо виконувати вимоги зовнішнього вигляду, невідповідність якому суворо каралась. Один із проявів «непокори» – це розтігнутий мундир, руки в кишенях та схрещені між собою ноги.

Також відомі приклади, коли клієнти хотіли мати фотографію, яка суперечила тодішнім усталеним канонам, зокрема розплетені коси в дівчини. Таким чином вони хотіли закарбувати мить для сімейного альбому. Такі фото ніколи не демонструвались друзям, а зберігалися, як правило, тільки в сімейних альбомах [5].

Зважаючи на те, що сам процес фотографування займав тривалий час (10-15 хв.), клієнти дуже швидко втомлювались. Щоб полегшити очікування, фотографи мали спеціальні меблі, підставки, крісла що дозволяло клієнтам мати опору, адже весь час вони мали сидіти або стояти нерухомо.

У кожній студійній фотографії є своя «мова». Пара або група людей утворюють, як правило, дворівневу композицію, дотики чітко регламентовані і найчастіше символізують родинні стосунки [1, с.35]. Тримання за руки не завжди символізувало суто чоловіка та дружину. Частіше всього це говорило про тісні родинні зв'язки. Жести та дотики відігравали дуже важливу роль у фотографії. Наприклад, рука покладена на плече іншого символізувала дружбу.

Особливої уваги заслуговують фотографії батьків з маленькою дитиною. Це один із небагатьох мотивів, де клієнти почувають себе більш-менш вільно. Як правило, дитина щільно притулена до батьків, а обійми виражені більш яскраво.

У студійній фотографії простежується орієнтація на живописний портрет і дотримання певного тілесного коду. Відмінна риса «аристократизму» – постава, яку потрібно тримати на знімку, однак працює тут вже не власне норма аристократичного тілесного коду, а режим, що вимагає приведення всіх тіл до єдиного зразка [1, с.35]. О.В. Гавришина зазначає, що для великого числа людей, фотографування в студії у другій половині ХІХ – початку ХХ століття, було досвідом фотографування чужого тіла і часто поза видавала власне тілесний досвід, що відрізняється від створеної в студії обстановки. Від того на фотографіях цього періоду можна побачити напругу і скутість не тільки в позі, але і в погляді людей, що фотографуються.

Тілесний режим, як стверджує О.В. Гавришина, властивий студійній фотографії, друкується не тільки на світлочутливій поверхні, але і на тілах: якщо спочатку позу ставить фотограф, то потім люди самі починають відтворювати звичні пози і обстановку в ситуації фотографування навіть поза студією [6]. В часи розквіту фотоаматорства, коли фотоапарат міг собі дозволити не тільки професійний фотограф, люди почали фотографуватися самостійно у себе вдома. Але навіть в домашній обстановці люди намагалися копіювати стиль студійної зйомки з тими ж восковими обличчями та напруженими позами. Це ж саме стосувалося і сімейних фотографій, де сім'я спеціально підбирала меблі в кадр та розміщувалася за законами студійної зйомки, де в центрі батьки, з одного боку діти а з іншого прислуга.

Таким чином, можна говорити про прагнення людей різного статусу до візуальної репрезентації себе в душі аристократичного живописного портрета з дотриманням певної композиції, поз, поглядів і строго регламентованих жестів-дотиків.

Що стосується вбрання людей, то фотографія в цьому плані представляє унікальний візуальний матеріал, що зберіг в усіх найдрібніших подробицях і деталях

риси епохи. Характеризуючи зовнішній вигляд людини, одягненого в той чи інший костюм, ми можемо з певною часткою ймовірності встановити її стать, вік, часто національність, соціальний статус, прихильність до комфортної або некомфортної поведінки.

Часто буває, що люди витрачали великі кошти, щоб гарно виглядати на фото. Бідні верстви населення хотіли виглядати заможними а заможні прагнули підкреслити свій високий статус [7].

Якщо студійна фотографія вирізнялась своєю напруженістю та бажаною реальністю, де клієнти намагались виглядати аристократично, то задня сторона фотографії відображала справжні почуття людей. На звороті фотографій люди часто писали послання своїм рідним та знайомим, зізнання в коханні тощо. Фото дівчини з написом на звороті: «нехай всі тебе кохають так, як кохаю тебе я» [7] та фото учня гімназії із написом: «Варя! Коли будете роздивлятися фотографії ваших знайомих і так може статися, що поглянете одним оком на цього «фрукта» то скоріше заховайте. А на ніч взагалі не раджу дивитись. Ще чого доброго, перелякаєтесь. Хоч я і страшний, але зичу Вам всього найкращого. 7 серпня 1905» [7] яскраво це демонструють. Траплялися і зізнання у коханні. Молодий учень позаду свого фото написав: «Милій та дорогій Зіні на добру пам'ять і в знак кохання від Л.Б. 1906 рік, 26 січня. Хочеш знати, кого я кохаю. До кого летять мої мрії. Скажу від серця, не ревнуючи, що ти, і ти, і ти, і ти. Ти може розсердишся за щирість до тебе мою. Але не можу, щоб не відкритись і не сказати, що тебе люблю» [11].

Окремо варто відзначити серію фотографій зроблених Ю. Кордишем та М. Греймом. На замовлення Географічного товариства вони зробили серію знімків типів Поділля. На фото представлені абсолютно різноманітні верстви населення. Якщо у фотографічне ательє приходили люди, які могли собі фінансово дозволити фотографію та мали змогу купити урочистий одяг – то даний альбом відобразив мешканців міста такими, якими вони є у реальному житті та абсолютно різних верств населення та соціальних груп. Альбом поділений на декілька розділів: містяни, селяни, жебраки, шляхта та євреї. В альбомі досить добре видно, особливо в розділі жебраків та селян, як більшість зовсім позбавлена почуття шляхетності. Їм все рівно, як вони виглядають на фото, а тому вони виглядають більш живими, ніж напружені тіла та суворі обличчя на постановочному фото. Якщо клієнти йшли фотографуватись в студію – вони готувались заздалегідь. В цих же фото відчувається спонтанність, миттєвість. Таке враження, ніби людей просто взяли одразу з вулиці [9].

Містяни були дуже добре знайомі з фотографією, що говорить про їх рівень культури. При фотографуванні міських пейзажів, випадкові люди часто зупинялись та починали позувати для фотографа. Гарним прикладом є фото Тріумфальної брами, де група перехожих зупинилася для позування перед фотоапаратом [10].

Отже фотографічні картки відігравали важливу роль у житті кам'янчан в другій половині XIX, початку XX століття. Завдяки фотографії люди могли не тільки зафіксувати мить свого життя, а й показати свій статус, родинні зв'язки, пам'ятні речі тощо. Фотографія слугувала свідченням подорожей особи, оскільки згідно законодавства, фотомайстри були зобов'язані вказувати місце зйомки. Художнє оформлення фотографій також сприяло розвитку колекціонування, а фотографічний альбом ставав предметом демонстрації розкоші та заможності родини. Також нарівні із поштовими листівками, фотографії виступали засобом комунікації, коли на звороті від руки писали пам'ятні дати, побажання або вірші.

Список використаних джерел:

1. Гавришина О. «Снимаются у фотографа»: режимы тела в советской студийной фотографии. *Теория моды*. Москва, 2007. С. 31-35
2. Круткин В. Снимки домашних альбомов и фотографический дискурс. *Визуальная антропология: настройка оптики* / под ред. Е. Ярской-Смирновой, П. Романова. Москва: ООО «Вариант», ЦСПГИ, 2009. С. 120.
3. Петровская Е. В. Фото(био)графия: к постановке проблемы. *Автобиография. К вопросу о методе. Тетради по аналитической антропологии* / під ред. В.А. Подороги. Москва, 2001. №1. С. 298.
4. Приватний архів І. Базиліук.
5. Приватний архів М. Біллера.
6. Приватний архів О. Гнатенко.
7. Приватний архів Д. Бабюка.
8. Розин В.М. Визуальная культура и восприятие: как человек видит и понимает мир. Москва: Либроком, 2009. С. 35
9. Biblioteka Uniwersytetu Łodzi, sygn. III-14345-f.
10. Polska Akademia Nauk, BZS.RKPS.12219.k.24.
11. Radikal. URL: <https://b.radikal.ru/b30/2006/2d/48173b6-df4ac.jpg>. Назва з екрану.

The article is devoted to the issues of influence and use of photography by the citizens of Kamianets-Podilskyi in the second half of the XIX – early XX centuries. Thanks to photography, people could not only capture the moment of their lives, but also show their status, family ties, memorabilia, etc. The photo captured the place of shooting, which contributed to the development of tourism, and the artistic style of design – the development of collecting. The photo album was the subject of a demonstration of luxury and wealth of the family. Photographs were often used as a means of communication, with memorable dates, wishes, or poems written by hand on the back. The author examines the available materials in the archives related to photography in Kamianets-Podilskyi, its impact on the local population and its various classes, which allows us to explore the quality level of development of photography and the demand of citizens for the services of photographers.

Keywords: photography, photo studio, pavilion, Kamianets, types, photographer.

Отримано: 24.11.2020

Л. В. Бортна, аспірантка

ЕВОЛЮЦІЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ТА СУДОЧИНСТВА В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ УНАСЛІДОК РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ

У статті простежено еволюцію судової системи та судочинства в Подільській губернії, яку спричинила судова реформа 1864 року. Авторка наголошує, що безперечним досягненням цієї реформи стало проголошення в статутах таких основоположних принципів судочинства, як виборність мирових суддів і присяжних засідателів; незалежність і незмінність суддів; презумпція невинності; рівність усіх перед законом незалежно від стану; гласність, усність і змагальність судового процесу, вільна оцінка доказів судом і т.д., тоді як дореформене законодавство було наповнене такими елементами судочинства, як закритість судових засідань, писемне виробництво, формальна оцінка доказів, нерівноправність сторін і залежність їх від станового положення в суспільстві.

Ключові слова: Судова реформа, окружний суд, мировий суд, Судові статuti, Правобережна Україна, Подільська губернія.

Україна на сьогоднішньому періоді розвитку потребує кардинального реформування судової системи, адже, попри низку спроб, судові установи залишаються такими, що не виконують свого прямого завдання з реалізації справедливого судочинства. Відтак не випадково суди належать до інституцій, яким найменше довіряють громадяни. Попри існуючу систему відбору та атестації суддів, існують серйозні претензії до якості суддівського корпусу, зокрема їхньої добросовісності. Враховуючи зазначене, залишається актуальним питання дослідження розробки та реалізації судової реформи 1864 р. в українських губерніях Російської імперії. Адже створені внаслідок реформи судові інституції засвідчили, що навіть в умовах авторитарного царського режиму можлива реалізація правосуддя для всіх категорій громадян, попри значну соціальну страфікацію суспільства.

Метою дослідження є вивчення умов та специфіки запровадження й функціонування системи судових установ Подільської губернії у контексті судової реформи 1864 р. в Російській імперії.

Історіографію судової реформи 1864 р. можна розділити на три періоди: дореформений, радянський і сучасний. Дореволюційні автори (І.В. Гессен, Г. Джаншиєв, І.П. Закревський, А.Ф. Коні, Н.В. Муравйов, В. Набоков та інші) в основному прославляли реформу, хоча й критично оцінювали деякі її положення. Цінність перших досліджень судової реформи полягає в тому, що вони написані сучасниками перетворень, які спостерігали наслідки реформи в дії [8, с. 46]. У радянській літературі підкреслювалися негативні сторони реформи, тому більше уваги приділялося контрреформам, хоча й радянські автори (Б.В. Віленський, А.В. Дубровіна, М.Г. Коротких, М.А. Чельцов-Бебутов, П.Ф. Щербина, О.Н. Ярмиш та ін.) робили наголос на прогресивному значенні судової реформи. Як писав Б. В. Віленський «нова судова система замінила собою вкрай роздріблену систему судів» [15, с.32-36].

Науковий інтерес до проблеми в сучасний період спостерігаємо у працях таких вчених як М.Г. Щербак в дисертації «Матеріали жандармско-полицейських и судебных органов царизма как источниковедение общественно-политической истории Украины (конец XIX ст. – 1917 р.)», другий розділ «Система судових установ» присвячено судовій реформі та контрреформі [16]; Історик М.В. Бармак розкрив становище суду до реформи [1, с.65-83]. Історикиня В.С. Шандра дослідила питання кадрового забезпе-

чення органів влади в період проведення ліберальних реформ [12, с.305-364]. Т.О. Шаравара проводить ґрунтовний аналіз явища реформ та контрреформ [5, с.3-4].

Дореформений суд базувався на законодавстві Петра I та Катерини II. Для дореформеного суду характерним було велика кількість судових органів, складність і запутаність процесуальних вимог, неможливістю визначити кількість справ, яка має підлягати розгляду тим чи іншим судовим органом. Справи зазвичай переходили із однієї судової інстанції в іншу, і в більшості випадків поверталася в першу інстанцію [4, с. 635]. Другий недолік дореформеного суду – хабарництво. Поряд із свавіллям чиновників, повсякденним явищем для усіх ланок державного апарату, тут набуло всепоглинаючий характер. Більшість судових чиновників розглядали свою посаду як засіб збагачення [4, с.638].

В дореформеному суді встановилася інквізиційна форма судочинства. Процес відбувався в глибокій таємниці. Суд вирішував справу не на основі особистого ознайомлення з усіма матеріалами справи, безпосередньо усного допиту обвинувачуваного, підсудного, свідків, а спираючись на письмові матеріали, отримані під час слідства. Докази оцінювались по формальній системі. Їх сила визначалася законом, який твердо встановлював, що може бути доказом а що ні. Закон не встановлював і ступінь достовірності допустимих доказів, розділяючи їх на докази що давали підстави до кінцевого вироку і докази що не могли бути заперечені підсудним [13, с.73].

Перегляд судової системи з переоцінкою її інститутів відбувся лише на початку 1859 р. під впливом рішення скасувати кріпосне право з наділом селян землею за викуп [11, с.26]. Водночас влада розпочала процес з проведення судової реформи [5, с.240].

До основних завдань судової реформи 1864 р. можна віднести наступні: по-перше, подолання негативної суспільної думки про роботу судової влади і судочинства в цілому шляхом створення незалежного виборного судового корпусу; по-друге, ліквідація несистемного і складного механізму перегляду судових справ, що тягнуло за собою тривалу процедуру розгляду справ; по-третє, створення прозорого, відкритого судового процесу, в якому усі сторони рівноправні і мають можливість доводити свою правоту і захищати свої порушені права [16, с.148].

В 1861 р. Державна канцелярія розпочала розробляти «Основні положення перетворення судової частини Росії» [14, с.97-104]. В проєкті Основних положень судочинства були сформовані нові прин-

ципи: безстановість суду, скасування системи формального законодавства. Значним кроком вперед порівняно із феодалним судом були ідеї відокремлення суду від адміністрації, відокремлення судової влади від звинувачуваної, введення присяжних засідателів [12, с.2-4]. Нова судова система порівняно зі старою відрізнялася чіткою структурою.

Відповідно до закону про судочинство судова влада належала мировим суддям, з'їздам мирових суддів, окружним судам, судовим палатам і Сенату (Верховний касаційний суд). Мирові суди вирішували справи одноосібно. Вони знаходилися при мировому окрузі (повітовому, міському), що ділився на декілька дільниць. В мировому окрузі знаходилися також почесні мирові суди, які разом із мировими дільничими суддями даної дільниці утворювали вищу інстанцію – з'їзд мирових суддів [8, с.38].

Окружний суд утворювався на декілька повітів і до його штату входили голова суду, товариш голови, члени суду, секретарі, помічники секретарів, архіваріус, судові пристави, прокурор, секретар при прокурорі, товариші прокурора, судові слідчі, старший нотаріус. Крім того при суді перебували кандидати на судові посади, нотаріуси, розсильні, присяжні повірені. Окружний суд поділявся на відділення (цивільні та кримінальні), кількість яких визначалася кількістю справ, які надходили до суду [11, с.167].

Судова палата створювалася в окрузі, що об'єднувала декілька губерній або областей (по особливому розкладу). Вона ділилася на департаменти, які склалися із представника і членів департаменту. Для нагляду за судовою частиною в Сенаті були збережені як верховний касаційний суд, касаційні департаменти по кримінальним і цивільним справам [18, с.172].

Реформа забезпечувала формальну рівність усіх верств населення перед судом. Це проявилось в веденні суду присяжних, адвокатури, реорганізації прокуратури, в новій організації судового процесу і судових установ [6, с.2-3]. Суд присяжних повірених був не самостійним органом, а знаходився в підпорядкуванні окружному суду. До його юрисдикції не були віднесені справи про державні злочини, а також значна частина посадових злочинів та ін. [9, с.152]. Теорія вільної оцінки доказів була підлаштована головним чином до діяльності суду присяжних а її суть була виражена в правилах, визначених дослідженням доказів і винесенням судового вироку [8, с.50].

Адвокатура була двох категорій. Адвокатами вищої категорії склалися присяжні повірені, які об'єдналися в корпорації по округам судових палат. Присяжні повірені вибирали раду, яка займалася прийомом нових членів і контролем за діяльністю окремих адвокатів [5, с.245]. Іншу, нижчу категорію, адвокатури складили приватні повірені. Вони займалися малозначними справами і могли виступати в тих судах, при яких числилися.

Велике значення для затвердження нових демократичних принципів судочинства мала і реорганізація прокуратури. Після реформи прокуратура звільнилася від функції загального нагляду. Її діяльність обмежувалася лише судовою сферою. Працівники прокуратури не поступалися своїм колегам адвокатам як в дотриманні норм судової етики, так і в прагненні встановити в справі істину, а не доводити вину підсудного, щоб там не стало [2, с.38].

«Статут кримінального судочинства» (кримінально-процесуальний кодекс) визначав компетенцію судових органів по розгляду кримінальних справ, загальні положення, порядок роботи в мирових установах, порядок роботи в загальних судових місцях, виключення із загального порядку кримінального судочинства [10, с.28].

Головними стадіями в кримінальному процесі, відповідно до статуту, були: попереднє слідство, передача справи суду, підготовчі розпорядження до суду, розгляд справи, виконання вироку. Вироки поділялися на ті, які підлягали перегляду лише в касаційному порядку, тобто не по суті, а лише з питань їх законності або незаконності, і ті які допускали можливість перегляду справи по суті тобто в порядку апеляції [18, с.324]. «Статут цивільного судочинства» (цивільно-процесуальний кодекс) розрізняв судочинство цивільних справ в мирових і судово-адміністративних установах і судочинство в загальних судових місцях. Слухання справи відбувалося в відкритому судовому засіданні [10, с.52].

«Статут про покарання, що накладався мировими суддями», був кодексом, в якому виокремлювалися «Положення про покарання кримінальних і виправних» менш серйозних злочинів (проступків), підвідомчі мировим суддям [13, с.325]. Статут складався з 13 пунктів. В пункті 1 зазначалися загальні положення і перелік покарань за злочини, передбачені статутами. Пункти 2-9 були присвячені дрібним злочинам проти суспільного і політичного устрою, проступками проти порядку управління і т. д. В пунктах 10-13 йшла мова про проступки проти особистої безпеки, проти сімейної честі і т.д. [5, с.249].

Діяльність судових установ поширювалася спочатку лише на 44 губернії. Нові судові установи запроваджувалися не відразу. У 1866 р. утворили лише два судових округи – в Москві і в Петербурзі. До 1870 р. нові суди запровадили в 23 губерніях із 44, на які розповсюджувалася дія судових статутів. В інших 21 губернії утворення нових судів завершилося лише до 1896 р. [11, с.221].

Адміністративно-територіальний і судово-територіальний поділ імперії після реформи не співпадали. Повіти і міста поділялися на дільниці мирових суддів. Територія підвідомча мировим судам, охоплювала декілька повітів, округ судових палат – декілька губерній. До кінця XIX ст. в імперії було 106 окружних судів і 14 судових палат. Творці судової реформи пояснювали таку судово-територіальну структуру поєднанням мирової і загальної юстиції, а також нестачею кваліфікованих кадрів для створення загальних судів в кожному повіті [15, с.75]. При такій структурі усе повітове керівництво позбавлялося можливості чинити на суддів будь-який вплив. Відповідно, і судді другої інстанції позбавлялися тиску на них з боку губернської бюрократії [16, с.178].

У Правобережній Україні вже з початку XIX ст. розпочався процес переформування до російської адміністративно-правової системи, а згодом повного переформатування до норм імперського законодавства. Надалі судова система Південно-Західних губерній була схожа з усіма землями України що на той час уже входили до складу Російської імперії. Серед губерній Південно-Західного краю привертає увагу Подільська губернія, яка була сформована із земель,

приєднаних до Російської імперії в результаті другого та третього поділів Польщі 1793-1795 рр. [3, с.36-48]. У 1793 р. Кам'янець-Подільський відійшов під владу Росії. Польська адміністративна система зазнала змін. Воеводства відійшли в історію, натомість у силу вступив законодавчий акт – «Положення про губернії» [16, с.593]. З 1795 р., коли утворилася Подільська губернія, Кам'янець-Подільський став резиденцією подільських губернаторів. Губернатор став головною особою в управлінні адміністративним апаратом губернії, з іншого боку виконував функції загального нагляду. Він відповідав за добробут губернії, зокрема за всі збитки, завдані підзвітними йому чиновниками казні або приватним особам. Покривав такі збитки часто власним коштом. Губернатор призначався безпосередньо царем [13, с.254].

Після поширення на подільських землях адміністративно-територіального устрою Російської імперії, самодержавство, виходячи з політичної доцільності та ефективності державного управління, обережно приступило до поступового запровадження та використання на цих територіях системи імперського права.

В регіоні ще деякий час зберігали існуючий до цього судоустрій Речі Посполитої. Зокрема, у цивільному судочинстві діяли Литовський Статут та місцеві закони, у діловодстві використовувалася польська та російська мови [18, с.98]. Так само, певний час зберігалися закладені за часів Речі Посполитої традиції функціонування судів. Отже, наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. правовий та професійний статус посадових осіб Подільської губернії визначався загальними законами, які діяли на території Правобережної України та місцевими особливостями, сформованими протягом перебування у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. В цей час зберігалася дія Литовських Статутів, норм магдебурзького права, польських сеймових постанов, які в тогочасних джерелах називалися конституціями. Крім того, поступово вводилися в дію російські закони, іноді скасовуючи, а іноді дублюючи попередні [11, с.158-163].

Головні зміни в системі судочинства на території Правобережжя, на думку П.Ф. Щербини, сталися після придушення Польського повстання 1830-1831 рр. Саме повстання польовиків призвело до остаточної ліквідації польської судової системи на теренах Правобережжя [16, с.154-161].

Реакція царської влади торкнулась усіх сфер адміністративно-політичного життя західних губерній. Основні репресивні методи запроваджувалися проти польського дворянства та католицької церкви. Запустили механізм русифікації – повного приведення діяльності державних установ, місцевого управління і органів самоврядування до російської законодавчої бази, громадського устрою і релігійних традицій до загальноросійських. Після придушення Польського повстання 1830-1831 рр. в умовах втрати довіри верховної влади до місцевого дворянства (переважною більшістю – поляків), царський уряд розпочав активну русифікацію Західного краю [18, с.234-245]. Упродовж 1831-1848 рр. діяв Комітет у справах Західних губерній, який став провідником політики самодержавства щодо поширення загальноімперського законодавства та адміністративного управління. Указом «О присвоении всем присутственным местам и должностным ли-

цам в Западных губерниях тех наименований, какие существуют в великороссийских губерниях» від 30 жовтня 1831 р. на території Південно-Західного краю запровадили адміністративно-судову систему, за зразком Російської імперії [2, с.23]. Існуюча система загальних судів приводиться у відповідність до загальноімперської судової системи: міські суди скасовуються, а їх справи передаються до повітових, головні суди перейменовуються у відповідні палати кримінального та цивільного суду. Скасовувалися посади підкоморіїв, комірників, хорунжих та возних, їхні функції передавалися до повітових судів. Найефективнішим засобом русифікації краю уряд вважав поширення російської мови. Вже з 1 січня 1833 р. російська мова запроваджувалася у всіх судових установах Подільської та Волинської губерній. Отже, з 1833 р. на Поділлі та Волині було впроваджено російську мову у цивільному судочинстві [18, с.711].

Паралельно з проведенням судової реформи проводилася і контрреформа, тобто видавалися численні закони, які обмежували чи скасовували її вимоги. Наприклад, у 1870 р. міністр юстиції склав «Тимчасові правила про устрій мирових судових установ» для: Гродненської, Волинської, Вітебської, Ковенської, Київської, Могілевської та Подільської губерній. У подальшому дані правила після погодження з Державною радою і затвердження Олександром II стали законом [15, с.71]. На основі цього закону у 1872 р. створили мировий суд у західних губерніях Росії. Вимоги Судових статутів 1864 р. щодо мирових судів у Київській, Волинській і Подільській губерніях (Правобережна Україна) не виконувалися. Замість обрання суддів міністр юстиції почав їх призначати. Це дозволяє стверджувати, що мировий суд створювався у зазначених губерніях не за судовими статутами, а за законом, який перекручував саму суть Судових статутів [11, с.105]. Мировий суд на Правобережній Україні, як і в інших губерніях Російської імперії, не був швидким, справедливим і рівним для всіх підданих його величності. Скасовувався також один із важливих принципів Судових статутів – принцип незмінності суддів, тому що його включення до загальних правил статуту про службу. У випадках незадовільної їх роботи судді могли бути звільнені без пояснення причин [13, с.405].

В Правобережній Україні судову реформу 1864 р. провели в два етапи: на першому у яких 1872 р. запровадили мировий суд; на другому – з 1880 р. загальні суди, окружні суди і судові палати. При цьому мирові судді в Київській, Волинській і Подільській губерніях не вибирались, а призначались міністром юстиції і на них, відповідно, не розповсюджувався принцип незмінності суддів. Тому слід погодитися з думкою, що на території Правобережної України контрреформа мирового суду здійснювалася з самого початку – з 1872 р. Також слід відзначити, що за Законом від 12 липня 1889 р. мировий суд на території Правобережної України не було ліквідовано [18, с.195-201].

Впровадження основних положень судової реформи на Правобережній Україні відбулось у 1880 р. Найбільш виражені відмінності мали Південно-Західні губернії – Київська, Подільська та Волинська. На цій території, наприкінці XVIII ст. до Російської імперії внаслідок поділів Речі Посполитої, на відміну від інших українських земель (лівобережних та південних), існу-

вали станові суди з виборністю суддів. Російська влада для отримання підтримки в серед місцевої знаті зробила певні кроки на збереження певних елементів судової системи Речі Посполитої, що, на думку російських можновладців, мало б створити ілюзію збереження «старих» часів та забезпечити лояльність до влади, передусім у шляхти та міщанства [14, с.249]. Але загалом система судів у Правобережжі відповідала системі судочинства Російської імперії.

Отже, безперечним досягненням цієї реформи стало проголошення в статутах таких основоположних принципів судочинства, як виборність мирових суддів і присяжних засідателів; незалежність і незмінність суддів; презумпція невинності; рівність усіх перед законом незалежно від стану; гласність, усність і змагальність судового процесу, вільна оцінка доказів судом і т.д., тоді як дореформене законодавство було наповнене такими елементами судочинства, як закритість судових засідань, писемне виробництво, формальна оцінка доказів, нерівноправність сторін і залежність їх від станового положення в суспільстві.

Нормативно-правові акти другої половини XIX ст., встановлюючи структуру судових органів, визначили також основні засади формування їх кадрового апарату та його кількісний склад. У процесі впровадження російської системи судоустрою у Правобережних губерніях виникло чимало проблем у комплектації персонального складу судових установ та забезпечення їх надалі кваліфікованими, відданими Російській імперії кадрами. Ці труднощі зумовлювалися, як одночасним існуванням двох судових систем, особливостями соціальної структури населення Правобережжя України, так і обставинами, характерними для всієї Російської імперії.

Список використаних джерел:

1. Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2008. 485 с.
2. Бережний С.Д. Судова система на Поділлі XVI – перша половина XIX ст. *Університетські наукові записки*. 2013. №3 (47). С. 34-40.
3. Бовуа Д. Битва за землю 1863-1914. Поляки в соціоетнічних конфліктах. Київ: Критика, 1998. 334 с.
4. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793-1914). *Даниель Бовуа* [пер. с фр. Марии Крисань]. Москва: Новое литературное обозрение. 2011. 1008 с.
5. Єсюнін С.М. Адвокатура Поділля в період інтеграції до російської судової системи наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. (1793-1840 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2016. Т. 23. С. 240-255.
6. Левчук Ю.М. Нагляд за судами та посадовими особами Київської судової палати. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Ужгород: Вид-во Ужгородського національного університету, 2017. Вип. 43. Т. 1. С. 24-27.
7. О введении русского языка по судопроизводству в Подольской и Волынской губерниях. Именной [указ],

Сенату. 1831. Июня 1. *ПСЗ. Собрание второе*. СПб.: Тип. II Отделения собственной Е.И.В. Канцелярии, 1832. Т. VI I. №5407. С. 346

8. Пагор В.В. Вище керівництво та адміністративна еліта Кам'янець-Подільського з другої половини XVI ст. до сьогодення (спроба узагальнення). *Самоврядування у Кам'янці-Подільському: історія та сучасність*: зб. наук. повідомлень за підсумками круглого столу / [редкол.: В.А. Дубінський (гол.) та ін.]. Кам'янець-Подільський, 2014. 58 с.
9. Серета О.В. Із історії впровадження суду присяжних вході судової реформи 1864 року. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. №33. С. 156-165.
10. Судебные уставы 20 ноября 1864 г., с изложением разсуждений, на коиъ они основаны, изданные государственною канцеляриею. Ч. 3. Вт. доп. Изд., СПб., 1867. 567 с.
11. Скрипник А. Державні установи Подільської губернії 1793-1914 рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2012. 228 с
12. Циркуляр міністра внутрішніх справ Д. Блудова цивільним губернаторам про приєднання справ магістратів і ратуш до повітових судів 30 січня 1837 р. URL: <http://cn.archives.gov.ua/statti.html>.
13. Шандра В. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2005. 427 с.
14. Шевчук А.В. Інтеграція інституції адвокатури Речі Посполитої до російської судової системи Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2012. Вип. 10. С. 96-105.
15. Шевчук А.В. Судова влада в Російській імперії першої половини XIX ст.: історіографічний огляд. *Волинські історичні записки*. Житомир, 2010. Т. 4. С. 69-81.
16. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. Львов: Высшая школа. 1974. 190 с.
17. Щербак Н.Г. Материалы жандармско-полицейских и судебных органов царизма как источник изучения общественно-политической истории Украины (конец XIX – 1917 г.): дисс... докт. ист. наук: 07.00.02. Киев, 1993. 338 с.
18. Філінюк А. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 728 с.

The article traces the evolution of the judicial system and the judiciary in the Podolsk province, which was caused by the judicial reform of 1864. The author emphasizes that the indisputable achievement of this reform was the proclamation in the statutes of such fundamental principles of justice as the election of justices of the peace and jurors; independence and immutability of judges; presumption of innocence; equality of all before the law, regardless of status; publicity, oral and adversarial proceedings, free evaluation of evidence by the court, etc., while pre-reform legislation was filled with such elements of justice as closed court hearings, written proceedings, formal evaluation of evidence, inequality of parties and their dependence on social status in society.

Key words: Judicial reform, district court, magistrate court, Judicial statutes, Right-Bank Ukraine, Podolsk province.

Отримано: 24.11.2020

В. В. Верстюк, старший викладач

ВІДНОСИНИ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО З ПРИДУНАЙСЬКИМИ КНЯЗІВСТВАМИ ЗА ГЕТЬМАНАТУ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ОЦІНЦІ М. КОСТОМАРОВА

У статті на основі аналізу праць М. Костомарова охарактеризовано внесок видатного українського історика в дослідження відносин Гетьманщини з Придунайськими князівствами в середині XVII ст., зокрема проаналізовано діяльність дипломатичних посольств і місій цих країн; показано основні етапи формування антипольських коаліцій козацькою Україною.

Ключові слова: Гетьманщина, Придунайські князівства, дипломатія, відносини, угода, коаліція.

Українська історична наука на сьогоднішній день має вагомий здобуток у дослідженні різних аспектів діяльності уряду Б. Хмельницького. Однак, ряд проблем, зокрема відносини з Придунайськими князівствами (Молдавією, Валахією та Трансільванією), потребують подальшого вивчення. Одним з перших це питання порушив М. Костомаров, який все своє життя присвятив дослідженню діяльності Богдана Великого.

Історик стверджував, що контакти між Гетьманщиною та Придунайськими князівствами були встановлені ще в 1648 р. Молдавія та Валахія «шукали національної незалежності від Порту», а семиградський князь Дьєрдь І Ракоці був претендентом на польський престол. Через це вони були зацікавлені у військовій підтримці козаків [2, с.301].

Особливо активними на початковому етапі національно-визвольних змагань українського народу ці контакти були з Трансільванією. Так, в одному з листів до семиградського князя Б. Хмельницький писав, що хоче бачити його «опікуном і королем Польщі». У відповідь, як стверджує М. Костомаров, той обіцяв «у всіх польських землях свободу православної віри, а самому Хмельницькому – удільну державу на Україні з Києвом» [2, с.301-302]. Однак вже на початку 1649 р. Дьєрдь II Ракоці почав переорієнтовуватися з курсу на створення союзу з козацькою Україною на пошук союзників серед польських магнатів. Така позиція приречена на провал: плани Б. Хмельницького завдати по Речі Посполитій удару з двох боків влітку 1649 р. [2, с.302].

Щодо Молдавії, то в 1649-1650 рр. її правитель В. Лупул підтримував Річ Посполиту. Це не могло не позначитися на позиції Гетьманщини стосовно цієї країни. Гетьман на початку серпня 1650 р. звернувся із листом до турецького султана Мегмеда IV, в якому стверджував, що Молдавія прагне вийти зі складу Порту [6, с.292]. Майже одразу «з мовчазної згоди уряду Туреччини було організовано каральну експедицію кримських татар». Б. Хмельницький на вимогу калги-султана Крим-Гірея також взяв участь у молдавському поході 1650 р. Господар Молдавії був змушений залишити столицю князівства – м. Ясси, яке пограбували татари з українцями [1, с.147].

В ході цієї кампанії гетьман зумів укласти з В. Лупулом угоду, що передбачала військово-політичну підтримку Молдавією козацької України у її боротьбі з Польщею та згоду господаря на шлюб доньки Розанди зі старшим сином Б. Хмельницького – Тимошем [1, с.147]. Це б дало змогу породичатися з впливовою родиною Радзивіллів (старша дочка В. Лупула була одружена з Я. Радзивіллою, який з 1646 і до самої смерті був великим гетьманом литовським) і тим самим забезпечити північні кордони Гетьманщини від нападів з боку Литви [2, с.424].

Одруження Тимоша відбулося в серпні 1652 р. В. Лупул вирішив скористатися з цього і з допомогою козаків захопити Валахію. Молдавський господар навіть уклав таємну угоду з Австрією, спрямовану проти Трансільванії. За таких обставин М. Басараб (господар Валахії) та Дьєрдь II Ракоці (князь Трансільванії) вороже поставилися до шлюбу Тимоша з Розандою, вбачаючи в ньому загрозу своїм інтересам. Окрім цього султан і хан насторожено сприйняли перспективу зростання ролі України в цьому регіоні [5, с.141].

У ході тривалого протистояння між Трансільванією, Валахією та Річчю Посполитою з одного боку і Гетьманщиною та Молдавією з іншого В. Лупу було позбавлено влади. Полки під проводом Тимоша були заблоковані в другій половині серпня 1653 р. в Сочаві трансільвансько-валасько-молдавськими підрозділами, до яких згодом приєдналися польські. Воєнні дії закінчилися смертю Т. Хмельницького й почесною капітуляцією українців. Не мали успіху й дипломатичні зусилля українського уряду в Стамбулі, спрямовані на повернення до влади В. Лупу. Порта застерегла гетьмана від втручання у молдавські справи [1, с.154]. Таким чином, прорахунки Б. Хмельницького сприяли утворенню антиукраїнської коаліції, дії якої восени 1653 р. різко погіршили геополітичне становище Гетьманщини.

Після Жванецької кампанії (жовтень-грудень 1653 р.) гетьман змушений був піти на зближення з Московією, яке завершилося укладенням Переяславсько-Московського договору 1654 р. «Хмельницький з'єднував з Московією вільний народ, який здобув собі кривавими зусиллями незалежність і свободу, – пише історик, – а московський уряд мав на увазі не народ, а області, що були випадково придбані, які при нагоді, можна було продати, проміняти, подарувати, коли буде вигідно» [4, с.178].

Протягом 1654 – першої половини 1656 рр. українські війська спільно з російськими вели бойові дії проти Польщі. Але в листопаді 1656 р. було підписано Віленську угоду між Річчю Посполитою та Москвою, згідно якої уряд останньої зобов'язувався припинити військові дії проти першої (Олексію Михайловичу пообіцяли польський трон після смерті Яна Казимира). Цим самим було перекреслено «заповітну мрію Б. Хмельницького про звільнення всіх південноруських земель, де панувала православна віра» [2, с.709-710]. М. Костомаров стверджував, що для Московської держави цей договір був нерозумним кроком, бо «він здійснив розлад між Москвою та Малоросією» [3, с.132].

Наприкінці 1656 – на початку 1657 р. гетьман уклав новий договір з семиградським князем Дьєрдем II Ракоці та Швецією про спільні військові дії проти поляків і розподіл їх територій. До Швеції мали відійти

Велика Польща, Лівонія, Гданськ з прилеглими територіями; Ракоці – Мала Польща, Велике Князівство Литовське, Мазовія. Щодо Гетьманщини, то її землі мали бути назавжди відокремлені від Польщі. Ці договірні статті, як стверджує історик, зі сторони Трансільванії підписували Стефан Хорват і Топош, а від України – генеральний суддя С. Зарудний. М. Костомаров одним із перших звернув увагу на той факт, що Швеція та Гетьманщина мали між собою контакти, але підписанням угоди вони не завершилися. Зв'язуючою ланкою між цими країнами виступав семиградський князь [2, с.714].

Коли в грудні 1656 р. почався наступ трансільванського князя на Польщу, Б. Хмельницький надіслав йому на допомогу козацькі полки, очолені київським полковником А. Ждановичем. Попервах українсько-шведсько-трансільванське військо діяло успішно. Однак із середини травня 1657 р. його становище погіршилося. Невдачі раз по раз переслідували союзників. Через напад Данії на Швецію шведський король Карл-Густав залишив Дьєрда II Ракоці. Крім того, до Семиграддя вдерлися польські війська, а над самим трансільванським князем нависла загроза оточення татарами. За цих обставин він капітулював біля Чорного Острова [1, с.160-161].

На аналізі відносин Гетьманщини з Молдавією та Валахією в 1654-1657 рр. історик майже не зупиняється. Він лише зазначає, що Б. Хмельницький звільнив полонених молдавських вояків і повідомив, що не тримає зла на молдавського господаря Ш. Георгіцу за смерть свого сина Тимоша. Щодо Валахії, то складається враження, що вона випала з поля зору М. Костомарова. Можливо, історик бракувало джерел чи він вважав цю країну другорядною в дипломатичних комбінаціях гетьманського уряду.

Підсумовуючи характеристику відносин Гетьманщини з Придунайськими князівствами за часів правління Б. Хмельницького в оцінці М. Костомарова, варто зупинитися на наступних моментах: по-перше, він одним із перших в історичній науці проаналізував контакти Гетьманщини з Молдавією, Валахією та Трансільванією; по-друге, висунув припущення, що гетьман через одруження свого сина Ти-

моша з молдавською князівною Розандою намагався вирішити ряд важливих питань (заручитися підтримкою молдавського господаря В. Лупула, забезпечити північні кордони козацької України від нападів з боку Литви); по-третє, показав формування українсько-шведсько-трансільванської коаліції.

Список використаних джерел:

1. Костомаров М.І. Галерея портретів: Біогр. нариси: Для серед. та ст. шк. віку / упоряд. і передм. В.О. Замлинський; пер. з рос. М.М. Іляш; худож. С.К. Семендяєв. Київ: Веселка, 1993. 326 с.: іл.
2. Костомаров Н.И. Материалы и исследования. Богдан Хмельницкий. (Серия «Актуальная история России»). Москва: Чарли, 1994. 768 с.
3. Костомаров Н.И. Царь Алексей Михайлович. *Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей*. СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1881: Т. 2. Господство дома Романовых до вступления на престол Екатерины II. С. 97-157.
4. Пінчук Ю. Постаць Богдана Хмельницького у творчості М.І. Костомарова. *Доба Богдана Хмельницького (до 400-річчя від дня народження Великого Гетьмана)*: збірник наукових праць. Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. С. 167-184.
5. Смолій В.А., Степанков В.С. Дипломатична боротьба за збереження Української держави. Перетворення України на об'єкт міжнародних відносин (1657-ХVIII ст.). *Нариси з історії дипломатії України* / за ред. В.А. Смолія. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 736 с.
6. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.

The outstanding Ukrainian historian's contribution into the research of relations of Hetmanshchyna with the Danubian principalities in the middle of the XVII century has been described in the article on the basis of the analysis of M. Kostomarov's works. Activity of the diplomatic embassies and legations of these countries has been analysed in particular. The principal stages of formation of Antipolish coalitions by the Cossack Ukraine have been shown.

Key words: Hetmanshchyna, Danubian principalities, diplomacy, relations, covenant, coalition.

Отримано: 24.11.2020

УДК 37:32](477)

О. В. Віннічук, кандидат політичних наук, доцент

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПОТРЕБИ ТА ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Розкрито поняття політичної освіти, її роль та значення для українського соціуму. Охарактеризовано дієві українські аналітичні центри, моніторингові організації, благодійних фондів, що реалізують окремі проекти у сфері політичної освіти. Проаналізовано досвід поширення політичної освіти у США, Фінляндії. Наведено статистичні дані щодо можливості поширення політичної освіти в Україні.

Ключові слова: політична освіта, мета та завдання політичної освіти, суб'єкти політичної освіти, аналітичні центри, політичні партії, неурядові організації.

В умовах становлення та розвитку незалежної демократичної Української держави однією з особливо важливих проблем є формування громадянського суспільства. Безперечно, досягти поставлених цілей неможливо без участі у процесі прийняття політичних рішень активних і свідомих громадян, які здатні реалізувати свої права, нести відповідальність перед громадою та суспільством за свої дії.

На жаль складна соціально-політична ситуація в державі, низький рівень економічного розвитку провокували ряд факторів, серед яких важливу роль відіграє низький рівень участі пересічних громадян у процесі прийняття політичних рішень у результаті відсутності традиції політичної активності громадян стала бар'єром на шляху побудови громадянського суспільства в незалежній Україні.

Політична освіта спонукає людей до отримання нових знань та їх участі у громадських справах, до формування відповідальної взаємодії та співпраці громадян з владою. Проте в Україні, на жаль, ще й досі відсутній систематичний, послідовний підхід до організації політичної освіти населення.

На думку відомого дослідника Л. фон Мізеса, «політична освіта і наука покликані підготувати людину до виконання громадянських функцій через збагачення її знаннями про закономірності політичного життя та оптимізацію її політичної поведінки» [1, с.16].

Метою політичної освіти є підвищення рівня політичної культури громадян України, коли люди добре розуміють головні ідеї й принципи демократії, здатні самостійно діяти для захисту власних прав та інтересів своїх громад.

Основні завдання політичної освіти:

- ліквідувати політичну безграмотність громадян (повага до державних символів, надання політично незаангажованих знань з історії, вивчення принципів сучасного ефективного державного управління, суті політичної влади і політичних режимів, виборчих і партійних систем, прав і свобод людини і громадянина);
- сформувані демократичні погляди та цінності (повага до себе та інших, прагнення до мирного вирішення проблем, справедливість, свобода, рівність);
- виробити розуміння політики (процедуру створення, прийняття та реалізації політичних рішень);
- виробити вміння критично мислити, правильно оцінити певну подію і запропонувати оптимальне вирішення проблеми) [2].

Безумовно, високий рівень зацікавленості різних верств суспільства до отримання актуальних знань про політичну сферу життя суспільства мотивує до вироблення обґрунтованих та виважених рішень у повсякденному житті.

В передмові до праці «Соціологія: наука про суспільство» зазначається, що «люди, позбавлені політичних знань, приречені на безсловесність... Політична освіта – одна з умов перетворення українського суспільства з об'єкта маніпуляцій влади та опозиції, що конфліктує з нею, в колективний суб'єкт політики» [5, с.8]. Позиція авторського колективу цілком підкреслює роль та значення політичної освіти у розбудові демократичного суспільства.

Серед дієвих українських аналітичних центрів, моніторингових організацій, благодійних фондів, що реалізують окремі проекти у сфері політичної освіти варто відзначити:

Центр «Ейдос» – громадська аналітично-ресурсна організація, напрямом діяльності якого є політична культура і освіта. Зокрема, центр реалізує проєкт «Вища політична школа», що передбачає цикл семінарів для громадських активістів та членів політичних партій, державних службовців;

- Фонд Родина Богдана Гаврилишина, що реалізовує Програму «Молодь змінить Україну». Її цільова аудиторія – молодь віком 20-35 років, які є активістами громадських організацій, державні службовці, діючі депутати міських, районних та обласних рад, представники соціального бізнесу та медіа.
- Лабораторія законодавчих ініціатив спільно з Радою Європи здійснює проєкт «Українська школа

політичних студій», започаткований у 2005 р. Потенційні учасники – молодь до 35 років, які вже досягли значного успіху у сфері громадської або політичної діяльності, журналістики, бізнесу, державної служби та юриспруденції.

- «Комітет виборців України» – всеукраїнська громадська організація, що діє з 1994 р. і має розгалужену регіональну мережу. Один із напрямів діяльності – просвіта громадян та сприяння їх активності. Організація систематизує та поширює інформацію про політичні партії, виборче законодавство, діяльність Парламенту, виборчі процеси.
- Громадянська мережа «Опора». Відстежує та активно поширює інформацію про порушення під час виборчого процесу. Один із проєктів організації – «Rada4you» – спрямований на полегшення для громадян пошуку інформації про те, як народні депутати України голосують за ключові для вироблення тих чи інших суспільних політик законопроекти.
- Громадський рух «Чесно» має на меті стимулювати прозорість, підзвітність і відкритість представників влади та запит на якісну політику серед громадян. Серед напрямів його діяльності – збір та поширення інформації про джерела фінансування політичних партій та шляхи його використання (онлайн-інструмент «Золото партій»), відстеження випадків неперсонального голосування та інші прояви політичної корупції.
- Аналітичний портал «Слово і діло» є фактчекінговим ЗМІ, мета якого – забезпечити реалізацію принципу транспарентності й підзвітності влади, сприяти зростанню рівня відповідальності політиків і посадових осіб перед громадянами. Ключовим аспектом роботи «Слова і Діла» є моніторинг публічних заяв і обіцянок політиків з подальшим відстеженням їх виконання.
- CASE Україна – громадська організація, яка проводить економічні дослідження, аналіз та прогнозування макроекономічної політики. Один із проєктів організації – «Ціна держави» – спрямований на те, щоб підвищити розуміння громадянами принципів бюджетної політики, взаємозв'язку між податковими зборами та бюджетними видатками та ряд інших [4].

Серед українських політичних партій активними у впровадженні програм з політичної освіти є «Батьківщина» (парламентська партія), «Демальянс» та «Сила людей» (позапарламентські партії). Дані політичні сили мають регулярні коротко- або середньострокові проєкти з навчання молоді та партійних активістів політичному лідерству. «БПП», «Самопоміч», «Радикальна партія», «Укроп» на несистемній основі організовують короткотривалі лекції, семінари, тренінги з політичної освіти. У найближчому майбутньому ці партії планують запустити власні проєкти з політичної освіти. «Народний фронт», «Опозиційний блок», «Відродження» та «Воля народу» не приділяють великої уваги питанню політичної освіти та не мають аналогічних програм.

Більш активними в організації проєктів з політичної освіти є неурядові організації. Багато з них мають регулярні проєкти, метою яких є навчання політичному лідерству активної молоді. Більшість програм, як від політичних партій, так і від неурядових організацій, здійснюються за фінансової підтри-

мки міжнародних організацій і фондів, зокрема Фонду ім. Фрідріха Еберта, Конрада Аденауера, Фрідріха Науманна тощо [2].

Щодо цільової аудиторії програм з політичної освіти, напевно варто більш активно залучати міських, селищних і сільських голів до навчання політичному лідерству, а також помічників народних депутатів.

Варто зазначити, що більшість суб'єктів поширювати політичну освіту намагаються в межах організації круглих столів, дебатів, дискусій, інтерактивних ігор, моделюванню роботи парламенту, місцевої ради, заснування політичної партії. Існуючі програми найбільшу увагу приділяють семінарам, тренінгам тощо. Корисною формою навчання є організація навчальних візитів за кордон, завдяки чому учасники мають змогу на практиці ознайомитися з роботою місцевої ради та перейняти кращі закордонні практики.

Не менш дієвою стала би використання досвіду зарубіжних країн щодо впровадження заходів, які впливають на підвищення індексу політичної освіти в Українській державі.

Зокрема, основними суб'єктами політичної освіти у США є:

- університети й коледжі, де проводяться наукові дослідження з відповідних напрямків, організуються семінари, тренінги й інші заходи не лише для студентів і працівників, але й для широкої громадськості, проводиться підготовка фахівців у галузі політичних наук і зокрема з питань політичної освіти;
- професійні організації, які інформують своїх членів про особливості публічної політики у галузях, що зачіпають їхні інтереси. Наприклад, Асоціація працівників засобів масової інформації США як професійне об'єднання має Комітет з політичної освіти;
- релігійні організації, причому не обов'язково пов'язані з конкретною конфесією.

Дієвим є механізм поширення політичної освіти у Фінляндії. Зокрема, практичне застосування елементів політичної освіти в межах програми Girls Takeover з нагоди Міжнародного дня дівчат від ООН, що відзначають 11 жовтня. Високими посадами представницям Феміди на один день поступаються ректори фінських університетів, головні редактори деяких медіа, генеральні директори комерційних компаній та навіть прем'єр-міністерка Фінляндії С. Марін [3].

У листопаді-грудні 2019 р. Центром Разумкова за підтримки Міністерства освіти і науки України було проведено експертне опитування, в результаті якого враховано думку 250 експертів (фахівців різних галузей).

У системі політичної освіти в Україні експерти провідну роль за важливістю відводять закладам освіти (8,32 бала за 11-бальною шкалою), засобам масової інформації, Інтернет-ЗМІ (7,91 бала), соціальним мережам і громадським організаціям (7,52 та 7,51 бала, відповідно). Дещо нижче оцінюють важливість центральних органів влади (7,21 бала), органів місцевого самоврядування (7,07 бала), місцевих органів влади (6,9 бала). Наступні позиції посіли автономні освітні центри з державним фінансуванням

(6,33 бала), політичні партії (6,06 бала), профспілки (5,61 бала). Остання позиція – у церков і релігійних організацій (2,9 бала). Більшість експертів вважають, що система політичної освіти має фінансуватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів фізичних та юридичних осіб, інших коштів, не заборонених законодавством (залученням добровільних пожертв меценатів, коштів зарубіжного походження). Значна частин експертів переконані, що система політичної освіти має фінансуватися винятково з державного бюджету та місцевих бюджетів. Більшість експертів визнали необхідність залучення ЗМІ до здійснення політичної освіти населення, але їх думки дещо розбіглися стосовно можливих форм [4].

Експерти також дали власні оцінки стосовно ефективності конкретних методик і форм політичної освіти. Найбільш ефективною методикою політичної освіти у школі експерти вважають проведення інтерактивних заходів, проектуванні дебатів, виборів тощо.

Отже, варто зазначити, що необхідність політичної освіти зумовлена низьким рівнем політичної освіченості українців, рівнем політичної культури, сповідуванням «традиціоналізму» у відношенні до аналізу політичних подій, пасивна участь у формуванні «третього сектору», що саме й виступає дієвим механізмом розвитку громадянського суспільства.

Особлива роль у розвитку інституту громадянської освіти належить ЗМІ, соціальним мережам, закладам освіти, громадським організаціям та звісно від ініційованих державних програм.

Список використаних джерел:

1. *Демократичний розвиток України: матеріали конференції*. Збірник наукових праць. Київ, Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2006. 365 с.
2. Захарова О., Оксисюк А., Радченко С. Аналіз сучасного стану політичної освіти. Міжнародний центр перспективних досліджень. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/t_analyz_polit_educ_ukr.pdf.
3. Луценко Є. Прем'єр-міністеркою Фінляндії на один день стане 16-річна дівчина. URL: <https://hromadske.ua/posts/premyer-ministerkoyu-finlyandiyi-na-odin-den-stane-16-richna-divchina-ce-vidbudetsya-do-mizhnarodnogo-dnya-divchat>.
4. Політична освіта в Україні: стан і підходи до вдосконалення. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf.
5. Социология. Наука об обществе / под общей ред. проф. В.П. Андрущенко, проф. Н.И. Горлача. Харьков, 1996. 688 с.

The concept of political education, its role and significance for Ukrainian society is revealed. Effective Ukrainian think tanks, monitoring organizations, and charitable foundations that implement individual projects in the field of political education are described. The experience of spreading political education in the USA and Finland is analyzed. Statistics on the possibility of spreading political education in Ukraine are given.

Key words: political education, purpose and tasks of political education, subjects of political education, think tanks, political parties, non-governmental organizations.

Отримано: 24.11.2020

Я. С. Галецька, аспірантка

МИНУЛЕ УКРАЇНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛЬСЬКОГО НАУКОВЦЯ ЯНА ГІЖИЦЬКОГО (XIX – поч. XX ст.)

На основі аналізу літературних джерел розглянуто внесок польського вченого Яна Гіжицького у розвиток історичних досліджень. З'ясовано його роль у становленні краєзнавчого руху в Україні. Проаналізовано біографічні дані і творчий доробок польського дослідника.

Ключові слова: Ян Гіжицький, польський вчений, історичні дослідження, праця Україна.

Серед представників польських дослідників XIX – поч. XX ст. талановитим є історик і краєзнавець Ян Марек Гіжицький (1844-1925) [3, s.1096]. Ця постать є мало відомою в українській історіографії. Його перу належить більше 10 книг і біля сотні публікацій в польській науковій періодиці. У цій розвідці досліджується цінність наукового доробку Я. Гіжицького та розглядається значення його робіт для подальшого розвитку краєзнавства в Україні.

На дослідження вченого звертали увагу як польські так і українські дослідники. Його біографічні дані простежено в працях З. Люба-Радзимінського [10], Д. Сверчинської [12], Л. Баженова [1], І. Ярмошика [2]. Але окремої розвідки, яка б детально простежила погляди Яна Гіжицького на історію України немає. Завданням цієї статті буде проаналізувати науковий доробок польського вченого та визначити значення його діяльності для розвитку краєзнавства в Україні.

Ян Марек Антоній Гіжицький (пол. Jan Marek Antoni Giżycki) народився 7 травня 1844 року, в с. Михнівка Старокостянтинівського повіту (тепер Ізяславський район) [1, с.192]. Польський дослідник дуже рідко підписував своє ім'я, використовував близько десятка псевдонімів, наприклад, J.G., J.M.G., Марек Гоздава, Ян Марек, Кристин Мазовецький (на згадку про свого предка, Кристин Гіжицький, мазовецький воевода), Модест Міхновецький (від імені його дружини та місця народження), Мозгава (герб родичів), Смора, Теофілополітан і, мабуть, найпоширеніші – Волиняк [12, s.326].

Походив із дуже старої дворянської родини XV століття. Спочатку він здобував освіту вдома, у Михнівці та в Богданівці, потім у Черноострівській повітовій дворянській школі [11, s.22]. Через декілька років перевівся у гімназію в Кам'янці-Подільському [14]. Підсумкові екзамени здавав в 1865 р. у м. Рівному Волинської губернії. Потім вступив на юридичний факультет Новоросійського (Одеського) університету. Через рік перевівся на філологічний факультет Дерптського (Тартуського) університету, який закінчив близько 1872 р. зі ступенем кандидата слов'янської філології [13]. Він знав – окрім польської – українську, російську, німецьку мови та латинь. Він також розмовляв литовською, латвійською та французькою мовами. З цією філологічною освітою він став учителем середньої школи (професором) німецької, російської мов та історії, спочатку в м. Тарту, потім з 1878 р. у м. Мітаві.

Гіжицький – історик-архівіст та викладач за покликанням. Досліджував матеріали Вільнюського та Львівського архівів давніх актів. З 1895 року він назавжди переселився до Кракова, де вчителював, підробляв у різних конторах і установах, часто публікувався у часописах, але до 1918 р. він відвідував рідні місця на Україні (сс. Сковородки, Крутлики, Новоселицю,

Михнівку, Богданівці й ін.), розшукував на Волині приватні архіви і використовував їх оригінальні документи у своїх працях [10, s.235]. Останні роки життя він провів у злиднях й хворобах. Помер 25 червня 1935 року. Похований у Кракові. Такі основні біографічні дані волинознавця Яна Гіжицького [15].

У його науковій діяльності Л. Баженов зазначає три головних напрями дослідження: «історія католицької і уніатської конфесій, історія освіти та загальна історія краю, його міст і сіл» [1, с.192].

В своїй праці «Spis klastorów unickich Bazylianów w wojewódstwie Wołyńskim» [4] Я. Гіжицький виклав у алфавітному порядку історико-статистичні відомості про 40 уніатських чоловічих монастирів Волинської губернії за період XVII-XVIII ст. Досліджуючи цю постать І. Ярмошик зазначає: «автор наголосив, що це далеко не повний перелік базилианських закладів, бо вичерпних відомостей про їх кількість у Польщі немає, чимало із них були маловідомими навіть для сучасників, а відомості про них у письмових документах, рукописних та друкованих, часто дуже фрагментарні. Автор висловив стурбованість, що російські автори, маючи належний доступ до монастирських архівів, опрацьовуючи історію православних святинь, дуже мало відомостей подають про уніатські. Він навіть сумнівався чи всі заклади йому вдалося згадати у своїй монографії» [2, с.95]. Є дані про засновників релігійних та миряни, про засновників та благодійників, про релігійних вчителів та видатних студентів, про їх досягнення, іноді навіть про літературні твори [12, s.330].

Цікавила польського дослідника історія кармелітських кляшторів та навчальних закладів при них. Цьому присвятив двохтомну монографію «Z przeszłości karmelitów na Litwie i w Rusi» [6]. Зібравши раніше не опубліковані матеріали із архівів Кракова, Львова та інших міст йому вдалося відобразити детальну картину розвитку кармелітського ордену на території Литви та України (Волині, Поділля, Київщини), подати факти із різних сфер життя та діяльність ченців цього католицького ордену, біографічні дані про зверхників, рядових монахів [2, с.95]. У праці згадуються монастирі у Коростені, Олевську, Острозі, Ушомирі, Заславлі, Луцьку, Лабуні, Дубно та інших місцевостях України.

Вивчаючи тринітаріанство на території України Я. Гіжицький свої дослідження виклав у монографії «Tynitarze na Wołyniu, Podolu i Ukrainie» [5]. У праці І. Ярмошика простежено про тринітаріїв: «у маєтку Вельгорських Горохові на Волині, Збаражі, Брацлаві, у Чолганському замку та Білому Каміні, про які є лише окремі згадки (тут варто зазначити, що містечко Теофіполь, де був один з найвідоміших осередків тринітаріїв на Волині, було назване на честь княгині

Геофіли з Яблоновських у 1681 році, а раніше мало назви Камінь, Білий Камінь, Чолган, Чолганський Камінь – на честь родини Чолганських, яка володіла містечком» [2, с.96].

Значний внесок у розвиток історії України здійснює монографія «Spis ważniejszych miejscowości w powiecie Starokonstantynowskim na Wołyniu...» [9], яка була надрукована у Кракові на кошти волинських меценатів. В ній відображено історико-краєзнавчі відомості лише одного Старокостянтинівського повіту Волинської губернії. Я. Гіжицький виступає як палкий патріот польської держави. Така позиція була характерна майже для всіх польських дослідників ХІХ ст. Він вважав, що Волинь є невід'ємною частиною Польської держави. В цій книзі, що займає майже 800 сторінок тексту та ілюстрацій, з великою любов'ю до цього краю подана історія містечок і сіл України, змальовані пам'ятки природи, життя і побут населення, його культура. Найбільший нарис присвячено самому повітовому місту [9, с.361-419]. В праці використав маловідомі тоді джерела й архівні документи, взяті з Краківського, Варшавського, Львівського та монастирських і приватних поміщицьких архівів Волині, здобутки польської історіографії ХVІІІ – початку ХХ ст. Ця праця є досить актуальною у дослідженні історії України.

Отже, Ян Гіжицький опублікував понад десяток книжкових досліджень та видав кілька десятків статей про історію освіти, історію монастирів, переважно василіян, та церков. На сьогоднішній день праці Гіжицького є джерелом до вивчення історії України і заслуговують на всебічне використання при створенні об'єктивної історії краю.

Список використаних джерел:

1. Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – початку ХХ ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія. Хмельницький: Доля, 1995. 256 с.
2. Ярмошик І. Волинезнавчі дослідження Яна Марєка Гіжицького (1844-1925 рр.). *Часопис української історії*. Київ, 2010. Вип. 18. С. 94-99.
3. Warمیński J. Gіżycki Jan Marek. Encyklopedia Katolicka. Lublin, 1989. T. V. S. 1096-1097.

4. Wolyniac (Gizycki) J. Spis klasztorow unickich Bazylianow w wojewodztwie Wolynskiem. Krakow, 1905. 148 s.
5. Wolyniac. Trynitarze na Wolynu, Podolu i Ukrainie. Krakow, 1909-1912. T. 1-2.
6. Wolyniac. Z przeszlosci karmelitow na Litwie i Rusi. Z przedmowa F. Rawity-Gawronskiego. Krakow, 1918. Cz. I. 521 s.; Cz. 2. 251 s.
7. Wolyniac. Wzskaz klasztorowow dominikanskich prowincji Ruskiej. Krakow, 1923. 400 s.
8. Wolyniac. Spis szkol srednich na Litwie i Rusi zniszczonych przed rzad rosyjski. *Polska w kulturze powszechniej*. Krakow, 1918. T. 1. S. 413-419.
9. Wolyniac (Gizycki J.M.) Spis wazniejszych miejscowosci powiecie Starokonstantynowskim na Wolyniu. Starokonstantynow (Krakow): Naklad niekatorych ziemian wolynskich, 1910. 767 s.
10. Radzymiński Luba Z. Jan Marek Godzawa Gіżycki. Wspomnienia posmierne *Rocznik towarzystwa heraldycznego we Lwowie*. Lwów, 1926. T. 7. S. 233-243.
11. Rolle K. Jan Marek Antoni Gіżycki. *Polski słownik biograficzny* Wrocław, 1959. T. VIII. S. 22-23.
12. Świerczyńska D. Jan Marek Gіżycki jako historyk szkolnictwa zakonnego. Київські полоністичні студії. К., 2015. Т. XXVI. С. 325-331.
13. Баженов Л.В. Ян Марєк Гіжицький – дослідник історії Волині і Старокостянтинівщини. *Національний природний парк «Подільські товтри»*. URL: <https://tovtry.com/ua/history/statti/postati/gizhyckij.html>. (дата звернення: 20.11.2020).
14. Гіжицький Ян-Марєк. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=25615. (дата звернення: 22. 11.2020).
15. Ян Марєк Гіжицький – дослідник історії Волині і Старокостянтинівщини. URL: <https://khamelnytsky.at.ua/publ/2-1-0-41>. (дата звернення: 19. 11.2020).

The paper investigates the contribution of the Polish scientist Jan Gizycki into the development of historical research. His role in establishing regional studies movement in Ukraine has been specified. The biographical data and scientific achievements of the Polish researcher have been analyzed.

Keywords: Jan Gizycki, a Polish scientist, historical research, work, Ukraine.

Отримано: 24.11.2020

УДК 94(410+497)«1914/1918»

А. Я. Грачов, аспірант

БРИТАНСЬКА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА НА БАЛКАНАХ (1914-1918) В НОВОЗЕЛАНДСЬКІЙ ПРЕСІ

У статті розглянуто висвітлення британської зовнішньої політики на Балканах в пресі Нової Зеландії, проаналізовано тематику та хронологію публікацій з точки зору відображення активності Foreign Office на різних напрямках дипломатії щодо регіону.

Ключові слова: Велика Британія, Нова Зеландія, Балкани, Foreign Office, дипломатія, зовнішня політика, преса.

Преса в дослідженні зовнішньої політики може видатися слабким, необ'єктивним та ненадійним джерелом. На перший погляд, преса не здатна відкрити істинних мотивів зовнішньої політики, внутрішньої дипломатичної «кухні», подій, що їх владні кола приховують від загалу. В часи війни преса потрапляє під цензуру, позбавляється об'єктивності в трактуванні подій та оцінках.

Тим не менш, пресу можна читати «між рядками»: риторика журналістів, увага до окремих питань,

об'єми та зміст публікацій свідчать про (в випадку даного дослідження) активність та характер зовнішньої політики на певних напрямках. Оцінка публічних осіб, народів, держав є відображенням зовнішньополітичних пріоритетів: слід очікувати, що союзники або потенційні союзники будуть згадані в позитивному світлі, в той час як вороги або потенційні вороги – в негативному. Об'єм та зміст публікацій може свідчити про увагу щодо одних проблем дипломатії та її відсутність стосовно інших, що, знову ж таки, яскраво від-

бражає орієнтири закордонного відомства. Для Великої Британії, дипломатії якої присвячена дана стаття, як для парламентської держави, громадська думка, публічний розголос були важливі в співпраці влади та суспільства, пропаганді тощо.

Обрання новозеландської преси як об'єкту для вивчення зумовлено двома причинами: наявністю у відкритому доступі великого об'єму газет та журналів Нової Зеландії, виданих в період з 1839 по 1950 рр. [16], та характером британо-новозеландських взаємин. Нова Зеландія, як і решта домініонів Британської імперії, взяла участь у Першій світовій війні, зокрема на Балканах. Цілком очевидно, що джерелом новин для новозеландської преси будуть повідомлення з метрополії та її газет.

Об'єм видань, опублікованих Національною бібліотекою Нової Зеландії, не дозволяє коротко проаналізувати не лише кожну публікацію, а й хоча б кожну газету. Доцільно зупинитися на найбільш характерних прикладах.

З точки зору категоризації преси, для вивчення британської зовнішньої політики на Балканах найбільш зручним видається підхід за географічним принципом.

Британська зовнішня політика щодо Сербії найбільш активно висвітлена в період осені 1915 р. Що ж до початкового періоду війни, то журналісти майже завжди згадували тільки про бойові дії. Винятком є хіба згадка у «Mataura Ensign» за 19 листопада 1914 р. про економічну підтримку Сербії: прем'єр-міністр Великої Британії Герберт Асквіт повідомив, що Британія відкладає виплату позики Бельгією та Сербією до кінця війни [27, с.4], та в «Manawatu Standard» за 26 грудня, що писала про грошову допомогу для Сербії (а також Греції та Чорногорії) [26, с.5]. Менш значущим та суто символічним є повідомлення про подяку Сербії міністра закордонних справ Великої Британії Едуарда Грея за привітання з перемогою адмірала Стерді в бою біля Фолклендських островів [28, с.6].

Протягом першої половини 1915 р. преса згадує про Сербію в британській зовнішній політиці в контексті боротьби за Грецію та Болгарію [1, с.6; 22, с.5].

Увагу приділено й трагедії відступу сербського війська та біженців через Албанські гори й евакуацію до острова Корфу. В пресі зустрічається й критика, нехай і словами короля Сербії, на адресу британської політики: так, в газетах «Dominion» та «Lyttelton Times» наведено слова сербського монарха Петра Карагеоргієвича, що Антанта просила Сербію протриматись хоча б вісім днів – вона стояла протягом трьох тижнів, й так і не дочекалася допомоги [13, с.7; 18, с.5]. Після поразки та окупації Сербії зовнішній політиці Лондону стосовно даної країни преса не приділяє уваги, хіба крім таких подій, як візит сербського принца Александра до Лондону. В публікаціях з приводу цих подій про, власне, дипломатію не йдеться ні прямо, ні опосередковано [17, с.5].

Чорногорія фігурує в публікаціях новозеландської преси, але про британську зовнішню політику в них майже не йдеться. Зустрічаються замітки про фінансову допомогу Чорногорії [14, с.4]. Меншою мірою теми стосуються статті про геополітичну ситуацію Сході та на Балканах, однак власне про Foreign Office автори не згадують, натомість пишуть

про Антанту та Центральні держави загалом. Прикладом такої публікації є «Turkey throws off the mask» в «The Dominion» від 2 листопада 1914 р. [30, с.4].

Британська зовнішня політика щодо Албанії в новозеландській пресі не висвітлена. Всі публікації, пов'язані з цією державою, стосуються бойових дій та гуманітарних проблем.

Щодо Болгарії, то, як і у випадку з Сербією, болгарський напрям зовнішньої політики Великої Британії висвітлено в період від початку війни до осені 1915 р., а саме вступу Болгарії у війну на стороні Центральних держав. Надалі ця держава згадується у світлі бойових дій. В пресі зустрічаються аналітичні замітки, присвячені Болгарії. Так, в перший же день війни в «Southland Times» зустрічаємо твердження, що Австро-Угорщина в боротьбі за Болгарію зіграє на ревізії результатів Балканських війн [33, с.6]. В пресу потрапили й подробиці переговорів між Британією та Болгарією, а саме запит Болгарії до Великої Британії щодо позики в 2 млн. фунтів, опублікований в «Waikarara Age» [2, с.5]. Події так званого «болгарського літа» (літа 1915 р., коли Антанта вела боротьбу за приєднання Болгарії до числа Союзників) також знайшли відображення в пресі: наприклад, «Poverty Bay Herald» пише про спільну відповідь дипломатів Британії, Франції, Росії та Італії болгарській стороні та від'їзд болгарського посла з Константинополя [3, с.3]. Як вже йшлося, з дипломатичною поразкою Антанти у боротьбі за Болгарію, висвітлення дипломатії Foreign Office стосовно цієї країни припиняється. Тенденції у пресі стосовно Болгарії характеризує публікація в «Mataura Ensign» від 27 вересня 1915 р. Зміст її такий: Болгарію до війни штовхнула Німеччина; в Греції (потенційного союзника Антанти, з якою Болгарія на той час мала територіальні суперечки) потужна армія, і Болгарія не стане з нею воювати; в разі війни з Грецією, Болгарії загрожує поразка; мобілізація грецького війська, а також зобов'язання греків, згідно договору, прийти на допомогу Сербії убезпечать останню від болгарської агресії. Прикметно, що в трикутнику Сербія-Греція-Болгарія автори надають Сербії дуже мало уваги [8, с.5].

Згадки щодо болгарської дипломатії після приєднання Софії до Троїстого союзу прикметні хіба критичним зауваженням британського ліберального політика Неоля Бакстона: «stupid diplomatic blunders» («ступі дипломатичні промахи»), за словами ліберала, призвели до втрати Антантою Болгарії як союзника [19, с. 4].

Новозеландська преса в контексті британської зовнішньої політики найбільше уваги приділяла Греції. Як з точки зору кількості публікацій, так і їх об'єму та характеру, грецький напрям значно переважає решту держав Балкан. Невизначеність британської зовнішньої політики щодо Греції в початковий період війни продемонстрована вживанням терміну «бандити» стосовно грецьких збройних формувань в Північному Епірі [31, с.6], що на той момент належав Албанії: надалі, Foreign Office використовуватиме Північний Епір у торгах з Грецією, фактично, визнаючи право на цю територію за греками. Активність преси щодо публікацій з грецької тематики особливо характерна для 1915 р., на тлі посилення дипломатичних пошуків ворогуючих блоків задля залучення нових союзників. Порівняно часто зустрічаються не просто інформаційні повідомлення, а й аналітичні публікації [9, с.5; 20, с.7; 32, с.5].

Основні тези цього періоду такі: швидше за все, Греція виступить на боці Антанті; слід чекати, що Греція надішле війська до Дарданелл. Увагу приділено небажанню прем'єр-міністра Греції Елефтероса Венізелоса піти Болгарії на поступки, внутрішньополітичній кризі в Греції (що було тісно пов'язана з британською дипломатією): розколом, збройним протистоянням між грецькими та британськими військами в Афінах в грудні 1916 р., блокадою тощо [4, с.7; 12, с.7; 11, с.5; 29, с.3], британським позикам для Греції [24, с.6; 25, с.5].

В «грецьких» публікаціях підкреслюється формальний характер протесту Греції щодо висадки британо-французьких військ у Салоніках [22, с.7] та французьких військ на грецькому острові Кастелорізо (відомому також як Мегісті) [6, с.2].

В публікаціях після виникнення альтернативного Афінам уряду на чолі з Венізелосом у Салоніках простежуються й маневри Foreign Office стосовно визнання останнього: з одного боку, Венізелос був британським союзником та переконаним прихильником приєднання Греції до Антанті, з іншого – його офіційне визнання означало оголошення війни уряду короля Греції Костянтина, що призвело б до переходу Греції, щонайменше в підконтрольних монарху територіях, до блоку Центральних держав. Так, 19 жовтня 1916 р. «Manawatu Times» пише, що Лондон офіційно заперечує перед королем Костянтином визнання уряду Венізелоса, а невдовзі, 21 грудня, «New Zealand Times» публікує слова прем'єр-міністра Девіда Ллойд-Джорджа про те, що уряд Венізелоса все-таки визнали [7, с.7; 15, с.2; 21, с.5]. Події першої половини 1917 р. та приєднання Греції до Союзників також висвітлені, але в цих публікаціях носять суто інформативний та, здебільшого, нейтральний характер, в них згадується не стільки Британія, як Антанта загалом [5, с.5; 10, с.5].

Для публікацій, прямо чи опосередковано присвячених державам Балкан в світлі діяльності британського зовнішньополітичного відомства, характерна більша увага до нейтральних держав, ніж до тих, що вже брали участь у війні. Винятком стала хіба Албанія, повідомлення щодо якої менші як за кількістю, так і за об'ємом. В числі держав Балкан помітно більша увага присвячена Греції.

Новозеландська преса, попри недоліки преси як історичного джерела у дослідженні дипломатії, а також географічну віддаленість Нової Зеландії як від Балкан, так і від метрополії, подає чимало відомостей, які дозволяють судити про зовнішню політику Великої Британії в зазначеному регіоні. Наведені публікації показують: найбільш активно британська дипломатія діяла в 1915 р., коли в розпалі була боротьба за Грецію та Болгарію, а також за Італію, чий інтерес стосується Балкан. Риторика преси цілком відповідала зовнішньополітичному курсу Британії. Характер публікацій, а саме їх кількість, об'єм та зміст дозволяє судити, що пріоритетним напрямом для Foreign Office було залучення Греції до війни на боці Антанті. Про це говорить кількість публікацій, пов'язаних з дипломатією Лондону стосовно даної держави, чимала кількість аналітичних публікацій та позитивне висвітлення Греції в пресі: стосовно інших держав півострову, а саме Болгарії та Сербії, ще меншою мірою Албанії та Чорногорії, преса відгукувалася в нейтральному тоні та майже завжди – тільки в інформативних повідомленнях, звертаючись до фактів, а не пояснень.

Список використаних джерел:

1. Bulgaria and the War. *Otago Daily Times*. 1915. Issue 16446. P. 6.
2. Bulgaria Mobilising. *Wairarapa Age*. 1914. Volume XXV. Issue 10713. P. 5.
3. Bulgaria's offer turned down. *Poverty Bay Herald*. 1915. Volume XLII. Issue 13750. P. 3.
4. Cabinet crisis. *Sun (Christchurch)*. 1916. Volume III. Issue 882. P. 7.
5. Dealing with Greece. *Rangitikei Advocate and Manawatu Argus*. 1917. Volume XLI. Issue 11271. P. 5.
6. General war news. *Southland Times*. 1916. Issue 17619. P. 2.
7. Greece. *Evening Post*. 1916. Volume XCII. Issue 111. P. 7.
8. Greece's action. *Mataura Ensign*. 1915. P. 5.
9. Greece and the Entente. *North Otago Times*. 1915. Volume CII. Issue 13427. P. 5.
10. Greece controlled. *Southland Times*. 1917. Issue 17954. P. 5.
11. Greek crisis. *Manawatu Standard*. 1915. Volume XLI. Issue 10024. P. 5.
12. Greek trouble. *Lyttelton Times*. 1916. Volume CXVII. Issue 17344. P. 7.
13. In the Balkans. *Lyttelton Times*. 1916. Volume CXVII. Issue 17068. P. 7.
14. Local and general news. *Marlborough Express*. 1915. Volume XLIX. Issue 87. P. 4.
15. London startled. *Manawatu Times*. 1916. Volume XL. Issue 135215. P. 2.
16. Papers Past. URL: <https://paperspast.natlib.govt.nz/newspapers> – Дата звернення: 19.12.2020.
17. Prince Alexander in London. *New Zealand Herald*. 1916. Volume LIII. Issue 16252. P. 5.
18. Progress of the War. *Dominion*. 1916. Volume 9. Issue 2671. P. 5.
19. Prospects in the Balkans. *Wanganui Chronicle*. 1917. Volume LX. Issue 17071. P. 4.
20. The Cabinet Machine. *Star (Christchurch)*. 1915. Issue 11536. P. 7.
21. The Confusion in Greece. *New Zealand Times*. 1916. Volume XLI. Issue 9538. P. 5.
22. The Balkan boil-over. *Hastings Standard*. 1915. Volume IV. Issue 411. P. 5.
23. The Balkan mase. *Evening Post*. 1915. Volume XC. Issue 83. P. 7.
24. The Balkan states. *Clutha Leader*. 1915. Volume XLII. Issue 40. P. 6.
25. The Balkans. *Ashburton Guardian*. 1915. Volume XXXV. Issue 8294. P. 5.
26. The Ideal of Right. *Manawatu Standard*. 1914. Volume XLI. Issue 9965. P. 5.
27. The Great War. *Mataura Ensign*. 1914. P. 4.
28. The Servians. *New Zealand Times*. 1914. Volume XXXIX. Issue 8916. P. 6.
29. The War. *Western Star*. 1916. P. 3.
30. Turkey throws off the mask. *Dominion*. 1914. Volume 8. Issue 2296. P. 4.
31. Two Hundred Moslems Crucified in Church. *Temuka Leader*. 1914. Issue 7599. P. 6.
32. Why M. Venizelos resigned. *Auckland Star*. 1915. Volume XLVI. Issue 240. P. 5.
33. World-Wide Unrest. *Southland Times*. 1914. Issue 17718. 1914. P. 6.

The article sheds light on British foreign policy in the Balkans in the press of New Zealand, analyzes subjects and chronology of publications about activity of the Foreign Office on the different directions of diplomacy in the region.

Keywords: Great Britain, New Zealand, Balkans, Foreign Office, diplomacy, foreign policy, press.

Отримано: 24.11.2020

Н. Р. Гриськова, аспірантка

ТРАДИЦІЇ ІКОНОШАНУВАННЯ НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

У статті акцентується увага на місці та ролі ікони у соціально-побутовому й духовно-релігійному житті населення Подільського краю. Розглянуто основні прояви іконошанування жителями регіону кінця XVIII – другої половини XIX століття. Висвітлено думку, що завдяки релігійно-обрядовим звичаям й традиціям, пов'язаними з іконошануванням, завжди проявлялися особливості у взаємовідносинах між конфесійними групами, які проживали у краї. Показано ідею феномену іконошанування, як одного з причинних явищ між-конфесійних взаємовідносин, кінця XVIII – початку XX століття.

Ключові слова: Поділля, чудотворні ікони, іконошанування, конфесійні групи, міжконфесійні відносини, традиції, звичаї.

На існування глибоко шанованих на Поділлі ікон звертали увагу такі краєзнавці як С. Сіцінський [13], О. Прусевич [22], В. Гульдман [3], М. Сімашкевич [15] та ін. Проте соціальна функція цих святинь, їхнє місце та ролі в релігійно-духовному житті представників різних станів та соціальних груп, які складали основу населення регіону не були об'єктом наукового зацікавлення. Паломництво до цих святинь та їх шанування об'єднувало вірян різних етнічних та релігійних громад, тому, досліджуючи цю проблему, можна поглибити з маловідомими сторінками історії краю, а розкриття цих питань буде актуальним як для істориків, так і для мистецтвознавців.

Подільський край далеко за своїми межами славився чудотворними образами Ісуса Христа, Божої Матері та святих, про що свідчать письмові згадки [1, 5-6, 10, 12]. У кожному регіоні, місті чи сільській місцевості Поділля були ікони які глибоко вшановувалися місцевим населенням [11-12, 16, 18], а слава про чудесні зцілення та допомогу, яку люди отримували від них під час молитви, швидко поширювалась у народі.

Здавна найбільш шанованими вважали ікони, які були посередниками між молільниками та Господом Ісусом Христом, Пресвятою Богородицею чи святими й надавали швидко допомогу тому, хто просив. Вони чудесним чином зцілювали від недуг та допомагали у скрутних життєвих ситуаціях. Населення краю, усіх станів та соціальних страт, збиралося для поклоніння й молитви перед шанованими образами в особливі дні шанування цих святинь. Це збирало величезні проці до святинь нашого краю.

У народі прощеною називали подорож до якоїсь церкви, де знаходилася реліквія, переважно чудотворна ікона або її копія, чи місце, прославлене подвигами угодників Божих (Києво-Печерська чи Почаївська лаври, тощо). Прощі спонукали багатьох людей до зміни способу життя і виправлення помилок. Тому із прощеною тісно пов'язані таїнства Сповіді та Причастя. Подорож до святого місця була часом роздумів над своїм життям, усвідомленням гріхів і підготовкою до Сповіді [18].

З давніх часів у краї існував звичай, коли батьки благословляли на щасливе сімейне життя молоду пару. Перед вінчанням батьки молодят обов'язково купували ікони, і ними благословляли своїх дітей на щасливе сімейне життя, гарних діточок й достаток у господарстві [7, с.279].

Слід зазначити, що на Поділлі існували чудотворні образи, які, у дні особливих шанувань, збирали біля себе представників різних конфесій та християнських громад: православних, римо-католиків, греко-католиків й навіть лютеран. Це призводило до міжко-

нфесійних стосунків та тісних взаємовідносин. До таких чудотворних образів варто віднести ікони Божої Матері «Браїлівська» [6], «Барська» [17], «Гиннинська» [14], «Вірменська» [8], «Чорнострівська» [2] та багато інших, що глибоко вшановувалися місцевим населенням в усіх куточках Подільського краю.

Зважаючи на значну кількість святих образів, популярність, шану та любов до них населення різних християнських конфесій, можна розподілити їх за характерними ознаками на 3 категорії:

- 1) ікони, які серед чисельних святинь краю, користувалися найбільшою шаную у представників різних конфесій, що призводило до міжконфесійних взаємовідносин;
- 2) регіональні, які були популярними в певних регіонах Поділля й славилися серед його населення своїми чудесами та швидкою помічю;
- 3) місцеві, що вшановувалися у містах губернії, сільському окрузі та місцевому храмі. У дні їх шанування в храмі збиралися парафіяни і священнослужителі із різних приходів, щоб віддати шану святому образу і здійснити духовно-релігійні обряди.

Образи Спасителя, Пресвятої Богородиці, угодників Божих, а також зображення священних подій з історії християнської віри були суттєвою приналежністю будинків православних подолян. Перед ними благочестиві християни запалювали свічі й лампади, воскурювали ладан та фіміам, вшановували лобизаннями й поклонами. Та основним призначенням ікони була молитва, яка дуже часто приймала вид поклоніння, вихваляння, прохання чи просто викладу своїх думок. Молитва перед іконами, серед християнського населення краю, часто приймала форми обряду [9, с.753]. Згідно із вченням Православної Церкви таке поклоніння, яке віддається іконі, служить виразом поклоніння особі, яка зображена на ній, «шанування, яке образу ми віддаємо, до першообразу переходить, і хто іконі поклоняється, поклоняється істоті, яка зображена на ній» [4, с. 590].

В історичному дослідженні культури ікон Богородиці перш за все слід звертати увагу на зовнішні прояви певних зразків поведінки населення Подільського регіону. У його релігійному світогляді Божа Матір займала особливе місце – не лише клопоталася проханнями вірян, а й, насамперед, відвертала від людей Божий гнів або пом'якшувала його наслідки. У цьому розумінні Діва Марія була посередником між людьми і Богом.

У Подільському краї, серед народу, була популярною традиція складати і присвячувати чудотворним іконам духовні піснеспіви та молитви. Так християни висловлювали свою любов, вдячність та шану свягим образам. Таким був вираз молитви та прохання про

поміч у складні життєві моменти. Є. Сіцинський зазначав, що варто лише було потрапити на яку-небудь ярмарку чи «відпуст», і побачити натовп селян, який оточував лірника, і ставало зрозумілим, що означали для народу його пісні. З першими звуками нехитрого інструмента у слухачів на очах блищали сльози, і під акомпанемент ліри, яка поскрипувала, починалася розповідь: про заступництво і покровительство перед Христом за грішних людей Пресвятої Діви; про допомогу бідним, яка посилається Святителем Миколаєм; розповідалося про плач сироти яку притіняла мачуха і яка шукає свою матір серед могил... [14, с.159].

Лірницькі пісні були виразником морально-релігійних поглядів народу, завдяки чому становлять інтерес для історії і літератури. У них можна знайти вплив апокрифів й відривки з віршів базилиан. Репертуар лірників зазвичай поділявся на три розряди:

- 1) пісні релігійного змісту або, як самі лірники їх називали, «набожні»;
- 2) морально-повчальні;
- 3) сатиричні.

За приклад піснеспівів релігійного змісту можна взяти набожні пісні на честь «Тиврівської» ікони Божої Матері, які були записані з вуст народу й надруковані у «Подільських Єпархіальних Відомостях» [14, с.159].

Серед народу були популярними також графічні зображення та медальйони. Графіка стала особливо популярною у XVIII ст., коли зайняла одне із провідних місць серед занять місцевих митців у Речі Посполитій. Це, безперечно, вплинуло на зростання, значення і розповсюдження гравюр та медаліків на релігійну тематику [8, с.54].

Прикладом зображень образів Богородиці на медальйонах XVIII ст. є Летичівська та Вірменська ікони. Зображень ікони Божої Матері «Летичівська» слугують медальйони виконані з її зображеннями у варшавській майстерні Павла Бітчана. Відомо близько 10 типів різних варіантів зображень медальйонів Летичівської Богородиці, що можна пояснити великою популярністю цієї ікони в середовищі духовенства, яке у другій половині XIX ст., активно пропагувало його серед прочан. На окремих медальйонах, в пам'ять про коронацію Летичівської ікони, помилково вибито дату 1478 замість потрібної 1778 р. Варто зазначити, що більшість медальйонів із зображенням Летичівської Богородиці на звороті мають зображення ікони Ісуса Христа, яка знаходилася в костелі у містечку Тарноруді, також на Поділлі. На аверсі таких медальйонів навколо зображення ікони є напис: N.P.M.LATYCZOWSKA KORON.1478, на реверсі – навколо зображення ікони Ісуса Христа, напис: MILOSIER:P.IEZUS W TARNORUDZIE. Один із медальйонів із датами 1606-1906 рр. був присвячений 300-річчю Летичівської Богородиці. Навколо зображення ікони, на аверсі напис: PODOLA PANI. NAJWYZS. KROLOWA. z __MU PRZYBYLAS NAM do LATYCZOWA, на реверсі напис у п'ять строк: PAMIATKA-300CIA CUD.OBRAZU-I KOSCIOLA N.M.P.-W LATYCZOWIE-1606-1906. Ці релігійні медалі, які так широко популяризували серед віруючого населення, змогли зберегти на віки образи та пам'ять про подільські чудотворні ікони [5, с. 23-31].

У XIX ст. набули неабиякої популярності релігійні медальйони із зображенням Вірменського обра-

зу Богородиці. На одному із них, на аверсі, зображено Матір Божу в півоберта з Немовлям Ісусом на лівій руці. Оточена променями голова Богородиці увінчана короною, яку тримають з боків два ангели. Навколо напис: MATKA BOSKA – ORMIANSKA – W KAM. POD. На реверсі медальйону – фронтальне зображення костелу, навколо якого напис: KOSCIOL ORMIAN. – W KAM.PODOLSKIM. Внизу дві латинські літери P.V. Медальйон овальної форми, розміром 18 на 22 мм. Згідно з історичними джерелами, цей медальйон було вибито у 1881 р. коштом М. Грейма, а літери P.V. означають абrevіатуру власника крамниці й медальної фабрики у Варшаві Павла Бітчана, на якій було виконано замовлення [19, с.65-66]. Гравюром фабрики переважно виступав Францішек Вітковський. Ідея випуску згаданої пам'ятки виникла у краківського каноніка, знаного нумізмата ксьондза Пулковського, а реалізована разом з Владиславом Бартиновським Міхалом Греймом [20, с.171].

Найпоширенішим і найефективнішим способом дістатися до широких мас вірян було друковане слово та графічне зображення. Однак, книги були доступними лише заможним і освіченим людям – шляхті, частині міщанства, духовенства. Тому серед населення найбільшим був вплив графіки. Образ, який чітко передавав певну інформацію в іконографічному сюжеті, був доступним вірянам кожного стану. Друковані та графічні образи у XVIII ст. були справою різноманітних релігійних братств: римо-католицьких, унійних, православних, і завдяки їхній діяльності широко розповсюджувалися серед народу [23]. Це також був час посилення масового прочанського руху, пов'язаного із першими коронаціями образів [24, с.155].

Потреби вірян також задовольняли численні монастирські та приватні друкарні, з якими співпрацювали різні гравери [21, с.34-41]. Рівень їхньої творчості був дуже неоднорідний, траплялися графіки, чий твори нагадували народне ремесло, але не бракувало й праць, які доводили, що їх автор добре опанував свій фах і щодо форми, і щодо змісту.

Отже, можна зробити висновок, що традиція іконошанування була не тільки релігійно-духовним спектром життя населення нашого регіону, воно невід'ємно пов'язано з історичним, етнічним, національним та конфесійним життям людей, що проживали на Поділлі. Іконошанування зміцнювало дух народу, надавало духовних сил для боротьби з ворогами та життєвими труднощами, воно несло в собі ідейно-естетичну систему, яка функціонувала через вшанування віруючими. Історія шанування цих святинь тісно пов'язана з історією краю, тому допомагає розкрити маловідомі сторінки з минулого Поділля, наближає до розуміння духовного життя тогочасного населення.

Християнські святині Поділля віддзеркалювали не лише «речовий світ» віри, – у ставленні до них відображалася духовно-релігійна свідомість подолян. Через релігійно-обрядові звичаї й традиції, пов'язані з іконошануванням, завжди проявлялися особливості у взаємовідносинах між конфесійними групами, які проживали у краї. Це об'єднувало навколо чудотворної ікони християн як східного так і західного обряду, а дане явище отримало у народі назву – іконошанування.

Список використаних джерел:

1. Батюшков П.Н. Подолия. Историческое описание. Санкт-Петербург, 1891. 401 с.

2. Бєсїда проведена Ксенїєю Жужа з настоятелем Свято-Преображенського храму (м. Чорний Острів) отцем Віталієм Масловським. 18 березня 2018 року. *Матеріали з особистого архіву автора*.
3. Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии. Камянец-Подольский, 1901. 401 с.
4. Деяния Вселенских Соборов. Догмат 367 отцов 7 Вселенского Собора. Санкт-Петербург. 2008. Т. 3-4. 646 с.
5. Задорожнюк А.Б. Чудотворні ікони Богородиці на Поділлі *Київська старовина*: науковий історико-філологічний журнал. Київ, 2009. №3. С. 23-31.
6. Мартиновский В. Сказание о чудотворной иконе Божией Матери, именуемой «Браиловскою». *Подольские Епархиальные Ведомости*. 1888. №7. С. 128-137.
7. Миссионерская заметка обь иконахъ. *Подольские Епархиальные Ведомости*. 1898. №10. С. 273-280.
8. Овнанян С.В. Армяно-болгарские исторические связи и армянские колонии в Болгарии во второй половине XIX в. Ереван, 1968. 379 с.
9. О православно-христианском иконописании. *Подольские Епархиальные Ведомости*. 1898. №29. С. 751-754.
10. Поселянин Е. Богоматерь. Изд-во УПЦ: Киевская митрополия, 1998. 802 с.
11. Сведения о местно-чтимой иконе Божией Матери в с. Новоселице, Литинского уезда. *Подольские Епархиальные Ведомости*. 1873. №4. С. 133-143.
12. Сведения о чудотворной иконе Божией Матери, находящейся в церкви с. Глядок, Проскуровского уезда. *Подольские Епархиальные Ведомости*. 1885. №15. С. 288-291.
13. Сецинский Е. Город Камянец-Подольский. Киев, 1895. 250 с.
14. Сецинский Е. «Набожные» песни в честь Тывровской иконы Божией Матери. *Подольские Епархиальные Ведомости*. 1889. №7. С. 159-166.
15. Симашкевич М. Римское католичество и его иерархия в Подолии. Камянец-Подольский, 1872. 536 с.
16. Троицкий П. Возобновление и освящение большой, во имя Успения Пресвятыя Богородицы, Архиперейской церкви. *Подольские Епархиальные Ведомости*. 1866. №22. С. 801-811.
17. Чудотворна ікона Божої Матері «Барська». URL: <https://blagobar.church.ua/svyatini>.
18. Яворовский Н.И. Историко-статистическое описание заштатного г. Бара и заштатного Барского Свято-Покровского монастыря. *Подольские Епархиальные Ведомости*. 1875. №18. С. 533-548.
19. Katalog medali religijnych, odnoszacych sie do koscjola katolickiego we wszystkich krajach dawnej Polski zbioru T. Rewolinskiego. Radom, 1887. S. 88.
20. Garztecki J. Mistrz zapomniany: O Michale Greimie z Kamienca. Krakow, 1972. S. 394.
21. Wanat B.J. Drukarnia karmelu Fortecy Najświętszej Maryi Panny w Berdyczowie. Kraków, 2002. S. 34-41.
22. Prusiewicz A. Kamieniec Podolski: szkic historyczny. Kijow; Warszawa, 1915. S 130.
23. Flaga J. Bractwa religijne Rzeczpospolitej w XVII i XVIII wieku. Lublin. 2004.
24. Jackowski A. Pielgrzymowanie. Wrocław, 1998. S. 155.

The article focuses on the place and role of the icon in the socio-domestic and spiritual-religious life of the population of the Podolsk region. The main manifestations of iconoclasm by the inhabitants of the region of the end of the 18th – second half of the 19th century are considered. It is believed that due to religious and ritual customs and traditions associated with iconoclasm, there have always been peculiarities in the relationship between religious groups living in the region. The idea of the phenomenon of iconoclasm as one of the causal phenomena of interfaith relations, the end of the XVIII – the beginning of the XX century is shown.

Key words: Podillya, miraculous icons, icon worship, confessional groups, interfaith relations, traditions, customs.

Отримано: 24.11.2020

УДК 94:355.2(477.43)«1918»

Р. С. Ляскович, аспірант

МОБІЛІЗАЦІЇ ЧОЛОВІКІВ ДО РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ВІЙСЬКА У ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ В ЛИСТОПАДІ-ГРУДНІ 1918 р.: ВНЕСОК ПОДОЛЯН У ПОВАЛЕННЯ ГЕТЬМАНЩИНИ

У статті висвітлюється питання про мобілізаційні кампанії, які проводилися на Поділлі у листопаді-грудні 1918 р з метою збільшення особового складу повстанського війська Директорії для боротьби з гетьманськими частинами під Києвом. Проаналізовано державно-правові акти, що регулювали набір новобранців. Простежено збільшення чисельності збройних сил республіканської армії за рахунок мобілізованих подолян, що сприяло перемозі над гетьманщиною і становленню нової влади.

Ключові слова: антигетьманське повстання, республіканська армія, Поділля, мобілізаційні заходи, контингент мобілізованих.

Наприкінці 1918 р. закладались підвалини майбутньої Української армії, яка протягом наступних двох років намагалася зберегти цілісність УНР та відстоювала інтереси українського народу, воюючи із переважаючим більшовицьким військом.

Всенародне невдоволення гетьманським режимом у листопаді 1918-го охопило потужною хвилею територію України. Повстання розпочалося спочатку на Київщині, де місцеве населення, отримавши відозву від представників Директорії УНР із закликом до збройного виступу, підтримало республіканську владу. Успіх після проведення мобілізаційної кампанії у цьому регіоні виявився колосальним. Новоутворені полки стали серйозною загрозою гетьманському війську, активно просуваючись до столиці та захоп-

люючи нові населені пункти. Добровольці з'являлися до війська так швидко, що, за словами очевидця тих подій О. Назарука, «...Штаб Директорії утратив евіденцію [відомості. – Авт.] їх числа» [9, с.25].

Для впевненості у досягненні потрібного результату, повстанське військове керівництво вирішило продовжувати збільшення особового складу республіканських частин, апелюючи до чоловічого населення всієї України підтримати антигетьманський виступ. Активну роль у створенні бойових з'єднань відіграло Поділля, де у листопаді-грудні 1918 р. проходила призовна кампанія, якій присвячена наша наукова розвідка.

Мета роботи полягає у висвітленні на основі архівних документів, преси та праць вітчизняних дослідників мобілізаційних кампаній на Поділлі,

зокрема рівня організованості та результативності цього процесу.

Наукові публікації про період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. стосуються здебільшого військового будівництва армії УНР, тому у контексті своїх розвідок українські дослідники лише дотично торкаються питання військової мобілізації, згадуючи нормативно-правові документи, на основі яких закликали новобранців [1; 4; 7; 8; 13]. Оскільки на сьогодні військові мобілізації зазначеного періоду на Поділлі в історичній літературі практично не висвітлено, то це актуалізує потребу вивчення піднятого питання.

В умовах повстання Директорія діяла оператив-но. Вже 20 листопада за підписом її голови В. Винниченка та членів: С. Петлюри, Ф. Швеця та П. Андрієвського видано наказ про тимчасову мобілізацію усіх чоловіків від 20 до 35 років та старшинам до 43., що мали військовий досвід [8, с.35]. Визначались законом і групи осіб, які не підлягали мобілізації. У першу чергу це були колишні військовополонені, що нещодавно повернулися додому. До цієї категорії відносились також учителі та урядовці певних категорій [19, арк.1]. Призовники зобов'язувались з'явитися протягом доби на місцеві збірні пункти для огляду прийомною комісією, яка складалася із представників військової влади, самоврядування та лікаря. Із здорових 20-30-річних козаків одразу формували полки, усіх інших зараховували до резерву, який залучали для охорони складів із колишнім німецьким майном [2]. Відзначимо, що цей наказ стосувався подолян частково і поширювався лише на Вінницький повіт [19, арк.2], а для решти повітів розпорядження надійшло невдовзі.

Уже 22 листопада повітові комісари Поділля отримали наказ по телеграфу від командирів полків [14, арк.11], що комплектували свої частини для «допомоги військам Директорії, які борються під Києвом...» [10]. Відповідно до нього, місцева військова влада оперативно формувала кадри гінців, яких надсилала у кожен населений пункт зі звісткою про мобілізацію. Поінформовані села організували зібрання своїх жителів, на яких мали вибрати із кожних ста чоловіків двох здорових представників віком від 20 років [15, арк.2], озброїти їх та видати посвідчення про місце народження (проживання), з якого його відправляли служити до республіканської армії [10]. Норма для повітів на Поділлі становила 6 тис. новобранців [14, арк.24]. На призовних пунктах при управліннях повітових військових начальників із 30 листопада відбувався збір мобілізованих [5, арк.177], а далі їх надсилали до дислокованих полків відповідно місця перебування: з Вінницького і Літинського повітів у розпорядження командира 9-го Вінницького пішого полку; з Кам'янецького та Ушицького – до 7-го Подільського полку у м. Кам'янець-Подільський; Ольгопільського та Гайсинського – у Гайсин, до 10-го Липовецького полку; із Ямпільського та Могилівського – у Жмеринку, до 11-го Уманського полку; з Балтського та Брацлавського – у Тульчин, де знаходився 12-й Брацлавський полк [6, арк.1, 20].

Було визначено також озброєну кількість осіб від кожного полку, яка мала надійти як підкріплення республіканській армії [7, с.287]. У телеграмі Штабу армії від 3 грудня до командирів військових частин зазначалося, щоб: «...від кожного полка корпусу приготувати для відправки до Фастова один курінь в

400 чоловік» [17, арк.35 зв]. Наприклад, військовик 12-го Брацлавського полку М. Шляхтиченко згадував, що не всі його товариші по службі були готові до збройного протистояння, сперечаючись який курінь із трьох має вирушити на передову. Крім того, він конкретизував, що було відправлено не 400, а 300 вояків [22, с.60]. Натомість до 11-го Уманського із Ямпільського повіту відправилося аж 500 мобілізованих [3]. Траплялося, що новоспечені вояки дезертирували після такої звістки, захопивши з собою військове спорядження [1, с.44; 22, с.60].

Зважаючи на воєнні успіхи, які наблизили керівництво повстанців до бажаної мети – скинути гетьмана П. Скоропадського і проголосити владу Директорії [13, с.174], 27 листопада видано закон про загальну мобілізацію для формування регулярного війська [4, с.220]. Подоляни-козаки 1893-1898 р. н. та підстаршини продемонстрували досить хорошу явку на збірні пункти і увішли до основи Армії УНР [18, арк.27]. Так, лише із Вінницького повіту, за повідомленням комісара Л. Мальованого, до частин нової армії упродовж 6-19 грудня відправлено 860 старшин та козаків [16, арк.93-95, 224]. Літинський комісар Слівінський звітував губкомісару Поділля Г. Степури, що на мобілізаційні збірні пункти 9-25 грудня з'явилося 4836 військовиків [16, арк.9-11, 70-77, 150-152, 160, 203-215]. У Кам'янці-Подільському за 9-10 і 18-26 числа того ж місяця прийняли 3858 мобілізованих [20, арк.19; 21, арк.7, 9, 18], у Проскуріві – упродовж 12-17. грудня – 294 [16, арк.161, 195], Новій Ушиці – з 12-го по 20-е. число – 145 осіб [16, арк.201-203, 246-255], хоча місцевий повітовий командант Киверук інформував про успішний хід кампанії [11].

Непогано відгукнулося на призов чоловіки Ольгопільського повіту. Упродовж 1-20 грудня на збірні пункти з'явилося 2803 козаків та старшин [16, арк.57, 65, 127]. Натомість у Гайсинському повіті активність чоловічого населення була значно меншою. Так, за 11 днів (з 14 по 25 числа останнього місяця) з'явилося всього 464 новобранців [16, арк.86-92, 257-263]. У Могилівському повіті, як відзначав повіткомісар Синьков, призов пройшов краще [16, арк.135], хоча статистичних даних не навів [12]. Загалом, станом на 18 грудня Поділля дало Директорії УНР 30 848 козаків та 535 старшин [17, арк.39], що свідчить про бажання подолян змінити суспільний лад в країні. До кінця року ця цифра збільшилася.

Отже, оголошені Директорією дві мобілізаційні кампанії на Поділлі пройшли на високому рівні. Спочатку організацією призову населення займалися селяни, оскільки не були сформовані місцеві адміністративні органи. Однак невдовзі, коли виробили механізм із проведення мобілізації і врегулювали його юридично, цей процес зазнав серйозної перебудови, в результаті чого республіканська армія отримала більше 30 тис. подолян, готових захищати інтереси нової української влади.

Список використаних джерел:

1. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923. У двох томах. Жовква: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. Т. 2. 524 с.:іл.
2. Від Директорії. *Українська думка*. Козятин, 1918. 7 груд. №1. С. 2.
3. В Ямпільському повіті. *Республіканські вісті*. Вінниця, 1918. 3 груд. Ч. 4. С. 4.

4. Гудима В. Діяльність органів місцевої влади на Поділлі в добу Директорії під час мобілізації до армії УНР (листопад 1918 – листопад 1920 рр.). *Краєзнавство*. Київ, 2010. №1. С. 219-224.
5. Держархів Вінницької обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1847. 222 арк.
6. Держархів Хмельницької обл. Ф.Р. 264. Оп.1. Спр. 3. 22 арк.
7. Заремба О. Формування збройних сил УНР в ході антигетьманського повстання. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: ОШОМ, 2005. Т. 14. С. 282-292.
8. Левченко О. Бойова діяльність армії Української Народної Республіки (листопад 1918 р. – липень 1919 р.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2002. 161 с.
9. Назарук О. Рік на великій Україні. Відень: Видання українського прапору, 1920. 345 с.
10. Наказ. *Село*. Кам'янець-Подільський, 1918. 24 листоп. №3. С. 2.
11. Нова-Ушиця на Поділлі. *Село*. 1918. 13 груд. №18. С. 2.
12. По Україні. *Життя Поділля*. Кам'янець-Подільський, 1918. 28 груд. №11. С. 4.
13. Рубльов О., Реснт О. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. Серія «Україна крізь віки». Т. 10. 320 с.
14. ЦДАВО України. Ф. 538. Оп. 1. Спр. 9. 283 арк.
15. ЦДАВО України. Ф. 538. Оп. 1. Спр. 14. 47 арк.
16. ЦДАВО України. Ф. 538. Оп. 2. Спр. 19. 264 арк.
17. ЦДАВО України. Ф. 1077. Оп. 1. Спр. 59. 72 арк.
18. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 30. 71 арк.
19. ЦДАВО України. Ф. 1092. Оп. 2. Спр. 579. 36 арк.
20. ЦДАВО України. Ф. 2007. Оп. 1. Спр. 1. 251 арк.
21. ЦДАВО України. Ф. 2296. Оп. 1. Спр. 3. 18 арк.
22. Шляхтиченко М. До історії Директорії Української Народної Республіки. *Український історик*. Нью-Йорк; Мюнхен, 1965. Ч. 1-2. С. 56-61.

The article covers the issue of mobilization campaigns conducted in Podillya in November-December 1918 in order to increase the personnel of the insurgent army of the Directory to fight the hetman's units near Kiev. The state and legal acts regulating the recruitment of recruits are analyzed. An increase in the number of armed forces of the republican army at the expense of mobilized Podolians was observed, which contributed to the victory over the hetmanate and the formation of a new government.

Key words: anti-Hetman uprising, republican army, Podillya, mobilization measures, contingent of mobilized.

Отримано: 24.11.2020

УДК 94:335.2(477)«1918»

Т. В. Лякович, аспірантка

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬСТВОМ НОВОБРАНЦІВ РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ВІЙСЬКА НА ТЕРИТОРІЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ У ЛИСТОПАДІ-ГРУДНІ 1918 Р.

У статті з'ясовано перші спроби організації продовольчого забезпечення адміністративними органами Директорії УНР новобранців, що у листопаді-грудні 1918 р. вступали до республіканського війська для участі в антигетьманському повстанні. В контексті вирішення цієї проблеми висвітлено провідну роль українського селянства як єдиного джерела надходження продуктів харчування на мобілізаційні збірні пункти. Звернено також увагу на прояви незаконних реквізицій бойовими частинами, що не підпорядковувалися військовому керівництву УНР.

Ключові слова: Директорія, республіканське військо, новобранці, Наддніпрянщина, продовольче забезпечення, населення.

В історії національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. період відновлення Української Народної Республіки під проводом Директорії займає особливе місце, оскільки події, що відбувалися в той час, продемонстрували віковичне прагнення українського народу побудувати незалежну, демократичну державу.

Щоб реалізувати свої плани та повністю знищити гетьманський режим у листопаді 1918 р., очільники Директорії започаткували процес створення власних збройних сил та швидко отримали підтримку від чоловічого контингенту країни, однак не врахували всіх складових, за допомогою яких будується боєздатне військо. Перешкодою у цьому стало питання забезпечення новобранців продовольчим ресурсом.

Це питання історики, на жаль, обійшли увагою, загалом обмежившись констатацією проблеми матеріального забезпечення у розбудові армії як цілком деструктивного явища, не вникаючи у його суть [5; 10; 16], а деякі з них замість аналізу історичного матеріалу наводять спогади очевидців [6; 17; 18].

Мета статті полягає в тому, щоб на основі об'єктивного аналізу документальної та історіографічної бази спробувати висвітлити заходи із організації продовольчого забезпечення мобілізованих до республіканського війська вояків та їх ефективність.

Успішна призовна акція на Київщині підштовхнула Головного Отамана С. Петлюру 20 листопада підпи-

сати наказ про тимчасову мобілізацію, де зазначалося, що всі новобранці мали з'явитися на збірний пункт із харчами на 3-5 днів (за іншими даними, на 7-денний термін [3]), тобто на той час, коли мобілізовані мали перебувати у казармах. Однак, особистий продовольчий пайок кожен новобранець брав із собою не з домашніх ресурсів, а отримував його від місцевих структур – команди комісара чи коменданта, яка співпрацювала у цьому питанні із земськими управами [8, арк.20; 23, арк.1]. Траплялося, що через погану організованість цієї роботи бойові частини були змушені самостійно діставати провіант. Самозабезпечення відбувалося шляхом реквізиції продовольства у населення або захоплення гетьманських і німецьких магазинів без офіційної згоди на те керівництва УНР [11, с. 455].

Виправити становище покликаний був «Наказ селянам №2» від 24 листопада, виданий Головою Директорії В. Винниченком. У ньому зокрема вказувалося, що у районах проведення мобілізаційної кампанії, селянство, в міру особистих можливостей, має допомогти продуктами харчування (борошном, пшоном, печеним хлібом, салом, олією, картоплею, тощо) новоприбулим воякам [14]. Виходячи з цього, спеціально уповноважених місцевою владою осіб, відповідальних за збір значених ресурсів у населених пунктах, зобов'язали здійснювати облік зібраного для транспортування далі

[7, арк.263]. Із сіл харчі доставляли до волосних центрів, де уповноважені отримували відповідні квитки, за якими, після повалення гетьманату, народна республіка обіцяла розрахуватися з селянами [8, арк.37].

Очільник повстанського органу пояснив, що пішов на такий крок через дефіцит часу для організації системи постачання, адже першочергове завдання полягало у створенні збройних сил [14]. Стимулюючи сільських жителів допомагати війську, В. Винниченко маніпулював земельним питанням, обіцяючи повернути селянам землю, відібрану поміщиками при П. Скоропадському [20, с.137]. Ці слова подіяли на настрої сільських жителів, і, як повідомляв часопис «Село»: «населення зо всіх боків присилає...хліб і не вимагає грошей за харчі...» [1]. Щоправда, в деяких регіонах траплялися непорозуміння. Зокрема, у Білоцерківському повіті Київської губернії представники місцевої влади, скоріш за все гетьманці, вози з харчами перехоплювали на шляху до військового начальника і відправляли назад додому, пояснюючи це відсутністю відповідного розпорядження зверху [4].

27 листопада влада ухвалила новий закон про загальну мобілізацію осіб віком 20-43 років. Це означало, що тепер до армії, крім добровольців, мало прибувати значно більше чоловічого контингенту. Відповідно, потрібно було подбати і про створення дієвого механізму забезпечення військових частин. В додаток до попередніх норм організації харчування вояків, з'явилася вимога «посилати в пункти мобілізації одного воза на трьох людей з їжею...» [22, арк.27зв.]. Звісно, це не могло забезпечити вирішення проблеми, гострота якої зростала пропорційно до збільшення чисельного складу мобілізованих [2, с.44]. Очевидець тих подій П. Єрошевич з гіркотою писав: «Призвані з браку харчів поголодають трохи, та й підуть по домах, прокидаючи ту владу, яка їх призвала» [9, с.25]. А це негативно впливало на вирішення стратегічних завдань повсталих.

Директорія намагалася вплинути на цю ситуацію, утім реальних важелів покращити її не було, особливо якщо врахувати, що за два тижні свого існування вона не сформувала свого фінансового фонду [16, с.174]. Попри те, 30 листопада В. Винниченко підписав новий закон, який передбачав врегулювання забезпечення війська УНР. Для цього губернiальні, повітові та місцеві коменданти мали негайно утворити комісії із постачання [5, с.220]. Їх головне завдання полягало у зборі інформації про кількість харчових і фуражних запасів у конторах і агентствах хлібного бюро (які з того часу їм підлягали), в маєтках місцевих і дрібних землевласників, і взагалі усіх ресурсів, що були у їхній місцевості. Через 3 дні вони звітували комендантам, а ті передавали інформацію далі по адміністративній піраміді [13].

Ефективність нововведення була незначною, оскільки населення не довіряло хлібному бюро, що залишилося від попередньої влади і відкрито чинило саботаж [7, арк.261 зв.]. Як свідчить джерело, 15 грудня селяни Шатави Кам'янецького повіту та м-ка Дунаївців Ушицького повіту затримали транспорт, що перевозив за вказівкою хліббюро товари для армії [8, арк.52]. У той ж час у Вінницькому повіті з цього приводу відбулося зібрання представників громадських установ, на котрому вирішено, що постачання хлібом

армії повинно перейти до рук народного самоврядування, адже наявна бюрократична установа не вселяла довіри. Пропонувалося організувати продовольчі відділи при повітових та міських управах, які за допомоги кооперативів мали б організувати цю справу [15].

Активну пропагандистську роль щодо підтримки нової влади відігравала преса, де розміщувалося чимало статей, автори яких апелювали до народу жертвувати «народній армії» [12]. До прикладу. У замітці «Чим кожен може допомогти?» автор під ініціалами В.З. писав: «Армію треба годувати, іноді гроші є, а хліба нема...Збирайте зерно, хліб...звозить до комісара...». При цьому він наголошував, що «з кожного по нитці, голому сорочка!» [25]. Частина селян відгукнулися на подібні звернення – випікали для військовослужбовців хліб і доставляли його власним транспортом [6, с.80; 17, с.452; 18, с.562; 20, с.137]. Але то були поодинокі випадки.

Попри збільшенням військових частин армії Директорії, багато з них не підпорядковувалося Штабу армії та його розпорядженням, часто діяли на власний розсуд. Разом з цим почастишали випадки незаконних реквізицій майна у населених пунктах Наддніпрянщини [24, арк.646]. Уже 27 листопада Штаб армії зобов'язав комендантів та комісарів поінформувати населення про заборону збройним силам проводити реквізиції [10, с.287]. При потребі вилучення майна, уповноважені особи мали представити офіційний документ з відповідним на те дозволом [19]. Однак це не зупинило «реквізиторів», які іноді називали себе розвідкою УНР та чинили беззаконня [21, арк.30]. Звісно, такі випадки негативно налаштували селянство проти нової влади.

Отже, неналагодженість системи постачання негативно впливала на розбудову збройних сил УНР. На заваді цьому став швидкий розвиток подій, який призвів до хаосу у всіх ланках державного апарату. Для організації якісного забезпечення військовослужбовців харчовими продуктами був потрібен час, адже органи місцевого самоврядування УНР лише розпочинали формуватися і не могли успішно виконувати покладені на них функції. Тому, не маючи можливості прохарчувати вояків, керівництво Директорії неодноразово зверталося до селянства, яке було єдиним джерелом постачання армії продовольчими ресурсами.

Список використаних джерел:

1. Бюлетень голові команди Українських Республіканських військ. *Село*. Кам'янець-Подільський, 1918. 28 листоп. №6. С. 2.
2. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923. У двох томах. Жовква: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. Т. 2. 524 с.:іл.
3. Від Директорії. *Українська думка*. Козятин, 1918. 7 груд. №1. С. 4.
4. Вісті з місць. *Народне слово*. Біла Церква, 1918. 5 груд. Ч. 1. С. 4.
5. Гудима В. Діяльність органів місцевої влади на Поділлі в добу Директорії під час мобілізації до армії УНР (листопад 1918 – листопад 1920 рр.). *Красназнавство*. Київ, 2010. №1. С. 219-224.
6. Демчучен О. Формування збройних сил Української Народної Республіки доби Директорії: дис. ...канд. іст. наук. 20.02.22. Київ, 2009. 180 с.
7. Держархів Вінницької обл. Ф. 255. Оп. 1. Спр. 124. 359 арк.
8. Держархів Хмельницької обл. Ф.Р. 261. Оп. 1. Спр. 3. 78 арк.

9. Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність. *За Державність: Українське воєнно-історичне товариство*. 1938. 36. 8. С. 9-66.
10. Заремба О. Формування збройних сил УНР в ході антигетьманського повстання. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: ОШОМ, 2005. Т. 14. С. 282-292.
11. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / [П. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін., упоряд. Б. Якимович]. Львів: Світ, 1992. VII. 702 с.: іл.
12. Київський фронт. *Народне слово*. Біла Церква, 1918. 17 груд. Ч. 11. С. 3.
13. Наказ Директорії УНР місцевим владам на території Республіки. *Листівки української революційної доби (1917-1919 рр.)*. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. С. 54-55.
14. Наказ селянам №2. *Союз*. Умань, 1918. 3 груд. №5. С. 4.
15. Продовольча справа. *Дністер*. Могилів-Подільський, 1918. 13 груд. Ч. 6. С. 1-2.
16. Рубльов О., Ресент О. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. Серія «Україна крізь віки». Т. 10. 320 с.
17. Солдатенко В. Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки: у 4 т. Київ: Світогляд, 2009. Т. 2. Рік 1918. 528 с.
18. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис: монографія. Київ: Либідь, 1999. 976 с.
19. Телеграма. *Село*. Кам'янець-Подільський, 1918. 27 листопа. №5. С. 2.
20. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. Відень, 1921. Кн. 3. 159 с.
21. ЦДАВО України. Ф. 538. Оп. 1. Спр. 9. 283 арк.
22. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 30.
23. ЦДАВО України. Ф. 1092. Оп. 2. Спр. 579. 36 арк.
24. ЦДАВО України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 72. 750 арк.
25. Чим кожен може допомогти? *Село*. Кам'янець-Подільський, 1918. 11 груд. №16. С. 2.

The article clarifies the first attempts to organize food supply by the administrative bodies of the Directory of the Ukrainian People's Republic of recruits who in November-December 1918 joined the republican army to participate in the anti-Hetman uprising. In the context of solving this problem, the leading role of the Ukrainian peasantry as the only source of food for mobilization collection points is highlighted. Attention was also paid to the manifestations of illegal requisitions by combat units that were not subordinated to the military leadership of the Ukrainian People's Republic.

Key words: Directory, republican army, recruits, Dnieper region, food supply, population.

Отримано: 24.11.2020

УДК 94(477)«1920»

О. І. Марчук, аспірант

АРЕШТ ПОЛЯКАМИ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ІСАКА МАЗЕПИ, АНДРІЯ ЛІВИЦЬКОГО, ІВАНА ОГІЄНКА ТА ІНШИХ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ У ЛЮТОМУ 1920 Р.: ЩО ЗА ЦИМ СТОІТЬ?

У статті аналізуються передумови і різні версії причин арешту польською владою у Кам'янці-Подільському прем'єр-міністра, кількох міністрів УНР, зокрема Івана Огієнка, інших українських діячів у лютому 1920 р., коли місто на прохання керівників УНР опинилося у сфері відповідальності Речі Посполитої. З'ясовується перебіг подій цього прикрого інциденту, його завершення і резонанс у політичних колах двох країн. Зроблено спробу з'ясувати, що стоїть за цим недружнім кроком.

Ключові слова: Ісак Мазепа, Андрій Лівіцький, Іван Огієнко, українські міністри польська влада, Кам'янець-Подільський, арешт, звільнення.

Виклад основного матеріалу. Українська революція 1917-1921 рр. наповнена безліччю складних, непередбачених, а часто й суперечливих та емоційних подій, які мали і міжнародне забарвлення. Однією з них став арешт Головноуповноваженого уряду УНР І. Огієнка, керівника і кількох членів українського уряду за розпорядженням прибулого до Кам'янця-Подільському високого польського сановника. Ця подія викликала великий резонанс у місті, а також напругу в українсько-польських відносинах.

За Огієнком, 10 лютого він мав зустріч з головним комісаром Волині і Подільського фронту А. Мінкевичем, на якій домовилися про те, щоб наступного дня провести зустріч у децю ширшому форматі, залучивши до цього прем'єр-міністра І. Мазепу, який перебував у місті неофіційно. І саме через цю обставину Ісак Прохорович, який строго дотримувався протоколу, не міг йти на контакти з представником іноземної держави і обговорювати з ним питання двосторонніх стосунків. Тому було вирішено зробити заміну члена групи українських переговорників: обов'язки І. Мазепи мав виконати міністр закордонних справ і голова дипломатичної місії УНР у Польщі А. Лівіцький [6, с.157, 158]. З такою заміною, про яку йшлося в офіційній відповіді, польський високо-

посадовець не погодився. І. Мазепа пізніше зазначив, що його відповідь була сприйнята А. Мінкевичем як образлива, тому наполягав, щоб перед ним вибачилися [7, с.205]. Цього українці, звісно, не зробили, бо не вважали свій крок порушенням міжнародного протоколу. Через це зустріч не відбулася.

За однією із версій, яку повідомив старший сотник С. Петлюри О. Доценко, український прем'єр відмовився від зустрічі через образливий тон запрошення «...о такій то годині п. комісар хоче бачити Мазепу» і через те, що поляки робили у Кам'янці як господарі «своїї землі» [8, с.166]. Хоча сам І. Мазепа це підтверджує.

11 лютого, о 12.00, у кабінеті І. Огієнка відбулася запланована зустріч з А. Мінкевичем та його заступниками, згодом вони перемістилися до особистого помешкання ректора і Головноуповноваженого уряду УНР в очікуванні ще одного українського представника – А. Лівіцького. Але той запізнився і довго не з'являвся. Через годину зустріч завершилася без його участі [6, с.158]. Що стало причиною такої поведінки міністра УНР – невідомо. Проте, цей крок зіграв роль своєрідного «пускового механізму», який повернув події у небажане русло.

Через декілька годин після того, яку усі розійшлися, представники польської сторони капітан В. Чар-

ноцький і радник С. Стемповський заявили І. Огієнку, що ігнорування уповноваженого представника прем'єр-міністра УНР зустрічі з головним комісаром Волині і Подільського фронту є виявом зневаги до його країни, а тому усі причетні до цього інциденту мають понести відповідальність. І, як пише І. Огієнко, після цього з'явився усний наказ А. Мінькевича про арешт українських діячів [6, с.158]. Увечері польські військовики заарештувала прем'єр-міністра І. Мазепу, міністрів А. Лівницького, О. Безпалка, голову Українського національного союзу М. Корчинського та Головноуповноваженого уряду УНР І. Огієнка. Крім того, було накладено арешт на активи місцевого відділу Українського державного банку [1-3]. В огієнкових спогадах фігурують далеко не усі зазначені особи, що можна пояснити тривалим періодом (більш як 15 років), що віддалив мемуариста від самої події [6, с.158].

Відкритим залишається питання: як проходив арешт і де утримували заарештованих. Відомо, що І. Огієнка та І. Мазепу взято під варту у житловому будинку, який належав університету [8, с. 166], А. Лівницького – у готелі [6, с.232]. Щодо інших українських діячів, який було затримано поляками, інформації не виявлено.

Наступного дня, 12 лютого, за повідомленням О. Доценка, «...у місті і на вулицях [спостерігався – Авт.] переляк і [було– Авт.] повно самих різних чуток. Говорили, що поляки викрили більшовицьку організацію і нею виявилася рада українських міністрів, проте це була польська байка». У розмові з генералом Ф. Крайовським старший ад'ютант С. Петлюри заявив, що якщо про цю подію дізнаються багато українців аж до лінії фронту, то може спалахнути антипольське повстання. Зрештою, генерал, не бажаючи загострення конфлікту, зв'язався телефоном з А. Мінькевичем і запропонував тому розпорядитися звільнити заарештованих, що і було зроблено, називаючи свої попередні дії щодо зазначених діячів УНР непорозумінням [8, с.167-168]. Деталі розмови наразі невідомі. Утім, за І. Огієнком, Ф. Крайовський особисто звільнив його з-під варту [6, с.159]. Були звільнені й інші.

Після цього І. Мазепі, у присутності С. Стемповського, довелося мати розмову з А. Мінькевичем, під час якої прем'єр-міністр дізнався, що причиною арешту були не лише ображені почуття головного комісара Волині і Подільського фронту, а й неправдива інформація в одній з місцевих газет, яка з'явилася напередодні його приїзду до міста (йшлося про неправдиве повідомлення про те, ніби до Кам'янця-Подільського прибув колишній голова Директорії УНР В. Винниченко, який перейшов на радянські позиції, щоб провести нараду з представниками українського уряду). Щоправда, як наголошує І. Мазепа, за кілька дні до інциденту він отримав листа від згаданого діяча, де йшлося про те, що закордонні газет поширили чулки ніби його викликають в Україну. Ймовірно, цей лист було перлюстровано польськими спецз'язківцями, після чого і виникла підозра про можливу зустріч В. Винниченка з нинішніми українськими міністрами та бажання затримати його [7, с.205]. А. Лівницький, після «почесного польського арешту», з боєм згадував: з ним «поводилися як зі звичайним злочинцем», звинувачуючи у підтримці І. Мазепи, який, як стверджували, шукав

зв'язків з більшовиками, тобто зачіпав й польські інтереси, прийнятті якихось незрозумілих постанов. «Самопочуття українського міністра та ще й на своїй землі не кожному відоме, самопочуття огиди і разом своєї ж зневаги і приниження», – розповідав він колегам по уряду [8, с.167-168]. 14 лютого на засіданні кабінету міністрів УНР було доручено голові дипломатичної місії у Варшаві А. Лівницькому заявити рішучий протест з приводу цих незаконних дій польської адміністрації і добиватися належної сатисфакції [7, с.206]. Згодом Міністерство закордонних справ Речі Посполитої вибачилося через пресу за «непорозуміння» з українськими міністрами.

Оскільки у місті поширилася інформація про арешт, то на це відреагувала місцева преса, а згодом і львівська газета «Вперед». Вони повідомили про підсумковий результат інциденту – звільнення з-під арешту українських міністрів, а також голови Національного союзу та управляючого відділення Державного банку УНР [4; 5]. Громадськість заспокоїлась, щоправда, деякі місцеві політичні діячі, зокрема керівник повітової Селоспіль запевнив звільненого, що в разі потреби селянські організації зможуть дати полякам відсіч і захистити Головноуповноваженого уряду УНР [6, с.233].

Своїми діями польські діячі дали зрозуміти, що у полько-українських відносинах у цей час домінує позиція Варшави, її державно-політичної еліти, яка принципово не погодиться з діями українців, якщо вони виходять за межі їхніх переконань і розуміння ситуації.

Висновки. Отже, арешт польською владою прем'єр-міністра І. Мазепи, голови української дипломатичної місії А. Лівницького, Головноуповноваженого уряду УНР І. Огієнка, кількох міністрів та інших діячів був спонтанним, непередбаченим кроком, який базувався на неперевіреній політичній інформації, невірній, амбітній оцінці відсутності на двосторонній зустрічі українського прем'єра та його посланця і не переслідував мету погіршити відносини між двома сторонами на міждержавному рівні, хоча й мав неприхований намір дати урок, з одного боку, політичній ввічливості, а з іншого, нагадати українцям про їхню другорядність у підготовці політичного і військового союзу, до оформлення якого залишалася зовсім небагато часу.

Список використаних джерел:

1. Арештування українських міністрів! *Вперед*. 1920. 18 лютого. Ч. 39 (223). С. 1.
2. Українські міністри арештовані! *Нова Рада*. 1920. 19 лютого. Ч. 38 (114). С. 1.
3. Велика вдяка вам за се! *Нова Рада*. 1920. 20 лютого. Ч. 39 (115). С. 1.
4. Увільнення українських міністрів. Кам'янець, 14 лютого. *Вперед*. 1920. 20 лютого. Ч. 41 (225). С. 1.
5. Інститут Головноуповноваженого уряду Української Народної Республіки на Поділлі у висвітленні періодики 1919-1920 р.р.: збірник матеріалів / упоряд. і автори вступної статті О. Марчук, О. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2018. 242 с.
6. Огієнко І. Рятуння України / упоряд., авт. передм. і комент. М. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 463 с.
7. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. Мюнхен: Видавництво «Прометей». 1951. Т. 2. 245 с.
8. Доценка О. Літопис Української Революції: матеріали й док. до історії укр. революції. Київ; Львів: Накладом авт., 1923-1924. Т. 2. Кн. 4. 1923. 362 с.

The article analyzes the preconditions and different versions of the reasons for the arrest by the Polish authorities in Kamianets-Podilskyi of the prime minister, several UNR ministers, to be particular Ivan Ohienko and other Ukrainian figures in February 1920, when the city became an area of responsibility of Polish-Lithuanian Commonwealth because of UNR leaders request. The course of events of this regrettable incident, its comple-

tion and resonance in the political circles of the two countries are being clarified. An attempt has been made to find out what is behind this unfriendly step.

Key words: Isak Mazepa, Antriy Livytsky, Ivan Ohienko, Ukrainian ministers, Polish authorities, Kamianets-Podilskyi, arrest, release.

Отримано: 24.11.2020

УДК 94(477.43)316«19/20»Приходько

О. О. Починок, аспірант

НАСЛІДУВАННЯ ІДЕЙНИХ ПРИНЦИПІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ЕЛІТИ ПОЧАТКУ ХХ ст. В ОСОБІ В. К. ПРИХОДЬКА

У статті аналізується постать відомого подільського діяча В.К. Приходька. Зокрема, акцентується увага на факторі сприйняття та реалізації ідейних, національно-культурних та політичних принципів представників кіл регіональної еліти Поділля початку ХХ ст. в його подальшому житті та діяльності.

Ключові слова: регіональна еліта, Поділля, «Просвіта», національна свідомість, українська ідея.

Простежуючи проблему регіональної еліти Подільської губернії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. варто звернути увагу на той аспект, що в терміні «еліта суспільства» закладене розуміння не тільки оцінки та характеристики подвижництва певних осіб, а й їх ідейного спадку. Тобто, мова йде про «духовну» спадковість еліти, де її представники отримавши приклад вкладу інших осіб у працю на користь суспільства (чи на широкому чи регіональному рівнях) провадили своє життя та намагались працювати не лише на задоволення власних потреб, а й на загальне благо. Саме таке, не завжди усвідомлене передання життєвих принципів, надає можливість постійного поповнення складу «еліти суспільства» новими представниками, бо вони були свідками практичного вкладу своїх попередників у різних сферах, чи то культурницькій, чи економічній, чи громадсько-політичній.

Метою статті є спроба зацентрувати увагу на тому, як в діяльності В.К. Приходька відбивались ідейні принципи кіл подільської еліти початку ХХ ст.

Безпосередньо чи побіжно до вивчення постаті В.К. Приходька у своїх наукових студіях звертались такі науковці як: О.М. Завальнюк, О. Кравчук, С. Калитко, Н.М. Марценюк, Л. Головата, А.А. Трембіцький, А.М. Трембіцький та інші.

Надзвичайно вагомим джерелом епохи ХХ ст. у ракурсі розвою української ідеї на Поділлі до та під час Української революції 1917-1921 рр. є особисті спогади діяча – «Під сонцем Поділля» [12; 13], та праця «З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі» [11].

Влиття у подільське громадське життя для В.К. Приходька почалось зі вступу до Подільської духовної семінарії. Зокрема вагомий вплив на молодого семінариста справило те, що у семінарії у колах студентів та деяких викладачів побутував розвиток ідей українського національного піднесення. Одним із вагомих чинників цього процесу був В.М. Чехівський, який з 1901 по 1904 рр. працював на посаді помічника інспектора Кам'янець-Подільської духовної семінарії. Це дозволило йому часто спілкуватись з семінаристами і з часом, під його впливом сформувалася група студентів, у якій поширювались та розвивались національні українські ідеї. Навіть було сформовано «план праці національного усвідомлення ре-

шти товаришів». Згодом, надихнувшись національними ідеями та бажанням втілювати їх у життя, подільська духовна молодь почала «загітовувати батьків та інших родичів-священників». Це привело до того, що на єпархіальному з'їзді в Кам'янці-Подільському прийняли постанову про необхідність вживати українську мову як мову навчання [9, с.238].

Сам автор спогадів писав, що офіційна історія українського руху в Подільській семінарії почалась саме з приходу до неї В.М. Чехівського. Його постать характеризує як: «тактовного у зносинах з молоддю, без бажання сподобатись, з ліберальними поглядами та водночас з глибокою релігійністю, з якою він не кривив від «ліберальних людей», що й зробило його «високоавторитетним не тільки серед прихильників українців, але й серед усіх учнів семінарії» [3, с.2].

Початки просвітницької діяльності В.К. Приходька пройшли у створеному в м. Кам'янці-Подільському товаристві «Просвіта» у січні 1906 р., де з часом став одним із активних учасників громади поряд з визначними подільськими діячами як: К.Г. Солуха, В.К. Стиранкевич, С.М. Іваницький, Ю.Й. Сіцінський та ін. Бачив приклад національно-просвітницької роботи майбутніх видатних діячів українського визвольного руху – згаданого раніше В.М. Чехівського та Н.Я. Григорієва [8, с.6-7].

У частині першій спогадів «Під сонцем Поділля» автор неодноразово описує свої враження та перше знайомлення з розвитком українського руху в Подільській губернії, а також подає яскравий опис безпосередньо причетних до цього осіб. Саме приклад цих сподвижників дав можливість В.К. Приходьку розвинути та сформувавати для себе стійке переконання важливості боротьби за українську ідею.

Про К.Г. Солуху він згадував як про того, хто «...викликав пошану до себе як з боку прихильників так і ворогів». Характеризував його як людину «...непідкупно чесну, глибоко принципову, надзвичайно скромну» і як чоловіка, який справді «не мав зерна неправди за собою» [12, с.109]. С.М. Іваницького із своїх семінаричних років описував як «таємничого Ріма», саме у нього переховувалася їхня семінарська бібліотека [12, с.101]. Також є спогад про В.К. Стиранкевича як товариша С.М. Іваницького, вони отримавши посади вчителів у Подільській жіно-

чій єпархіяльній школі у м. Кам'янці почали проводити українську національно-спрямовану культурницьку роботу. Через це були змушені покинути свої посади на вимогу губернської влади. Проте у 1905 р. знову зустрілись у м. Кам'янці-Подільському, коли почало формуватись товариство «Просвіта» [12, с.118-119].

Крім того, неодноразово у своїх працях В.К. Приходько описував Ю.Й. Сіцінського як непересічного і видатного діяча. Перед усім відзначав те, що він «свою велику енергію і працьовитість, а також глибoku національну свідомість виявив на науковому полі» [12, с.115]. Як науковець і духівник, «по вдачі своїй не був «народним трибуном» – він творив «факти». Хоч і назви його творів були «прісні й писані російською мовою» проте, – «кричали про Україну». А засноване ним «Подільське історико-археологічне товариство» і музей при ньому – стали репрезентантом української історії та народних традицій [14, с.512].

Вагомим чинником становлення ідейних переконань В.К. Приходька були його безпосередні контакти з визначними представниками подільської еліти. Це зумовлювало внутрішнє прагнення до їх наслідування у своїй культурно-просвітній та громадсько-активній діяльності. Він приєднався до роботи подільської «Просвіти», став активним учасником Української революції 1917-1921 рр. та діячем у державотворчій сфері, безпосередньо долучився до відкриття в Кам'янці-Подільському державного університету в 1918 р. Його активність як поборника національних українських ідей тривала в еміграції – спочатку в у Празі, а згодом у Нью-Йорку, де доклав багато зусиль для створення Українського національного фонду та діяльності Українського конгресового комітету Америки.

У розгорнутому некролозі в пам'ять В.К. Приходька 1982 р. І. Базарко простеживши увесь спектр його громадсько-просвітницької діяльності показав його як особу, що понад усе бажала трудиться на благо розвитку української ідеї. Підсумовуючи, охарактеризував діяча як «людину з породи ідеалістів, яка любила Україну не тільки до глибин серця, а й до глибини своєї кишені». І без сумніву постать подільського просвітника «ввійде в анали української історії, як взірць патріота» [1, с.4].

В.К. Приходько яскравий приклад людини, яка, «почувши слово, прийняла та зродила плід у сто раз» (Мр. 4:20) [2]. Можна зазначити, цілком без пафосу, що вболівання за долю українства та української ідеї в свідомості діяча не затрачувалося до кінця його життя. У 1978 р., за кілька років до смерті, він мав зустріч із давнім другом Ю.І. Реваєм. Як значиться у газетній замітці, «розмова тривала майже дві години». Навколо таких питань як: «що діється в Україні, там на сході Європи, як розвиваються справи у вільній діаспорі?» [...] «Чому діаспора не може зібрати бодай мільйон доларів річно на Український Народний Фонд? Де поділася решта громадян-українців..? Чи то на правду мусить усе посуватись до загибелі?». Як зауважує автор статті «всі ці питання свіжо переплутувалися, повторювалися і видно було, що вони забирають у Віктора Кіндратовича велику частину його думання...» [10, с.6].

З цього слідує заувага, що для діяча національна самобутність українців та України загалом займала чи не першочергове значення. У другій частині своїх спогадів «Під сонцем Поділля» він пише такі рядки:

«...для кого писати? Сорок останніх літ 1926-70 – все знищили!... Це була історична загибель поколінь українських людей... І все таки – писати треба. Для України. Для сьогоднішньої і майбутньої, що буде колись вставати з-під попелу згарищ...» [13, с.8-9]. У цих словах віднаходимо факт того, що в свідомості В.К. Приходька було переконання важливості підтримання «духу національності українців», яке він розвинув у собі ще у часи навчання у Подільській духовній семінарії, а найбільше завдяки участі в товаристві «Просвіта». Саме там він бачив живий приклад непересічних особистостей: К.Г. Солухи, С.М. Іваницького, Ю.С. Сіцінського, Й.А. Волошиновського, Н.Я. Григорієва, єп. Парфенія (Левицького), В.М. Чехівського та інших визначних діячів, які на початку ХХ ст., намагались порушувати та розвивати національне питання на Поділлі.

Отож, простежуючи життя та діяльність В.К. Приходька, можемо констатувати важливість отримання ним прикладу громадської активності та вірності ідейним переконанням від репрезентантів регіональної еліти Поділля другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Це є доказом того, що еліта загально-національна чи регіональна – є фактором, так би мовити, спадкового наслідування цінностей, методів діяльності та життєвих правил кращих попередників ідейними нащадками.

Список використаних джерел:

1. Базарко І. На свіжу могилу Віктора К. Приходька. *Свобода. Український щоденник*. Джерсі Сіті; Нью-Йорк. 16.03.1982. Ч. 49. С. 4. URL: <https://archive.org/details/Svoboda-1982-049/page/n3/mode/2up?q=%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%8C%D0%BA%D0%BE> (час звернення до ресурсу: 18.12.2020).
2. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового заповіту. Перекл. І.І. Огієнка. Мінськ: ПРИНТКОРП, 2002. 1168 с.
3. Бульбенко Ф.П. Володимир Чехівський (до 50-ліття відродження української автокефальної православної церкви). *Свобода. Український щоденник*. 1.04.1972. Ч. 62. С. 2. URL: <https://archive.org/details/Svoboda-1972-062/page/n1/mode/2up?q=%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%8C%D0%BA%D0%BE> (час звернення до ресурсу: 18.12.2020).
4. Головата Л. Віктор Приходько і його місце в інформаційному полі періоду Другої світової війни. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка*. Львів, 2015. Вип. 7. С. 404-428.
5. Завальнюк О.М. Віктор Приходько і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2003. Вип. 15. С. 31-36.
6. Кравчук О., Калитко С. Спогади Віктора Приходька як джерело з історії Подільського регіону початку ХХ століття. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2010. Вип. 32. С. 90-98.
7. Кравчук О.М., Марценюк Н.М. Подільська «Просвіта» 1908-1914 рр. у спогадах В. Приходька. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. Кам'янець-Подільський, 2011. Т. 17. С. 40-64.
8. Лозовий В.С. Діяльність подільської «Просвіти» в 1906-1914 рр. *Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.)*. Кам'янець-Подільський, 1996. С. 6-27.
9. Лотоцький О.Г. Сторінки минулого. Ч. 1. (ред. Р. Смал-Стоцький). Варшава, 1932. 286 с. URL: <http://lukl.kiev.ua/elib/index.php/1/875-lototskyi-storinky-mynuloho-chastyna-1-1932> (час звернення до ресурсу: 18.12.2020).

10. Мирчак Ю. Зустріч по роках. *Свобода. Український щоденник*. 2.09.1978. Ч. 188. С. 6. URL: <https://archive.org/details/Svoboda-1978-188/page/n5/mode/2up?q=%D0%D1%80%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%8C%D0%BA%D0%BE> (час звернення до ресурсу: 18.12.2020).
11. Приходько В.К. 3 історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / упорядник В.Р. Адамський. Хмельницький, 2012. 104 с.
12. Приходько В.К. Під сонцем Поділля. Спогади. Частина перша. Нью-Йорк; Мюнхен: Криниця, 1967. 184 с.
13. Приходько В.К. Під сонцем Поділля. Спогади. Частина друга. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. 416 с.
14. Приходько В.К. Проф. Евфим Сіцинський – історик і археолог Поділля (з приводу 50-ліття наукової і громадської діяльності). *Літературно-науковий вісник*. Львів; Тернопіль, 1931. Річник XXX. Книжка VI. С. 510-513. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8200> (час звернення до ресурсу: 18.12.2020).
15. Трембіцький А.А., Трембіцький А.М. Листи Миколи Приходька, внука Віктора Приходька як джерело до вивчення життєпису родини Приходьків. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. Кам'янець-Подільський, 2017. Т. 24. С. 336-360.

The article analyzes the figure of the famous Podolsk figure V.K. Prikhodka. In particular, attention is focused on the factors of perception and implementation of ideological, national, cultural and political principles of the regional elite of Podillya in the early twentieth century. In his later life and work.

Key words: regional elite, Podillya, Prosvita, national consciousness, Ukrainian idea.

Отримано: 24.11.2020

УДК 94:347.995(477.4)«1872»

С. О. Тимофійко, аспірант

ОСОБЛИВІ УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МИРОВИХ СУДІВ, ЯКІ ВВОДИЛИСЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ З 1872 РОКУ

У статті охарактеризовано за допомогою джерел законодавчу базу запровадження інституту мирових суддів на території Правобережної України та інших західних губерній Російської імперії. Особлива увага дослідження стосується положень «Временных правил об устройстве мировых судебных установлений в губерниях: Виленской, Ковельской, Гродненской, Киевской, Волынской, Подольской, Витебской, Минской и Могильовской». Згідно цього документу, на території Західного краю Російської імперії вводилися особливі умови призначення на посаду мирового судді та низка правил, суть яких полягала у підпорядкуванні судової влади губернатору і міністру юстиції, замість обіцяної населенню автономії на виборності. Ці фактори були зумовлені прагненням імперської влади ослабити вплив польського дворянства на судові установи західних губерній.

Ключові слова: Судові статuti, Судова реформа 1864 року, Тимчасові правила 1871 року, мирові суди, мирові судді, мирові судові дільниці, мирові судові округи, з'їзди мирових суддів, міністр юстиції, губернатор, імператор, предводитель дворянства, дворянські комісії, прокурор.

Впровадження мирових судів на території західних губерній Російської імперії було дискусійним ще з початку введення у дію нових Судових статутів. Основною причиною затягування реформування була недовіра імперської влади до польського населення, яке 1863 року наважилося підняти проти царя та держави визвольне повстання. Вплив польських дворян на адміністративні та судові органи мотивував імператора затримати низку реформ до моменту, коли будуть більш сприятливі обставини. Закордонні комісії тривалий час досліджували практику діяльності європейських судових органів, а Державна рада та Сенат намагалися створити дівий механізм поширення нових Судових статутів на західні губернії, однак із суттєвими доповненнями до тих умов, які поширювалися на інші території імперії. В обговоренні проектів на засіданнях Державної ради брали участь навіть генерал-губернатори та інші чиновники із імперського правління, які мали безпосередню створювати нові інституції. Всі підсумки їхньої діяльності були видані на розгляд суспільства у вигляді закону «Временные правила об устройстве мировых судебных установлений в губерниях: Виленской, Ковельской, Гродненской, Киевской, Волынской, Подольской, Витебской, Минской и Могильовской» під номером 49750 [1].

Згідно до вище названого закону на практичну площину переносилися ідеї імперської влади щодо введення особливого устрою мирових судів у 9-ти західних губернях. Саме з мирових судів планували

починати реалізацію Судових статутів 1864 року на території Правобережжя. Закон був звично оформлений як указ імператора, однак зазначалося, що його запропонували на розгляд Олександром II Міністерство юстиції та Державна рада [1, с.913]. У кожній із зазначених губерній введення мирових судових установ не було одночасним. Рішення про початок створення у кожній губернії мирових судів залишалися на розгляді у Міністра юстиції, який мав право віддати указ про поширення Судових статутів на територію губернії тільки після узгодження із міністрами фінансів та внутрішніх справ [1, с.914]. При цьому, попередньо діючі судові установи передбачалося ліквідувати протягом трьох місяців до офіційної дати початку роботи нового суду. Після узгодження про поширення діяльності мирових судів, судочинство мусило вести за новими Статутами.

Згідно до цього закону вводилися тимчасові правила функціонування мирових судів у західних губернях. Передусім вони торкнулися питання про призначення на посади мирових суддів. Згідно Статутів 1864 року, на посаду мирового судді вибирали кандидатів на земських зборах, однак земська реформа у цих губернях не відбулася, тому довелося виходити із ситуації. «Тимчасові правила» змінювали саму процедуру призначення мирових суддів західних губерній у бік посилення контролю з боку урядових органів. За статтею №1 «Тимчасових правил» мирові судді призначалися Урядом із числа осіб, які

відповідали пунктам 1 та 2 статті №19 та статтям №21 і 22 «Учреждение судебных установлений» 1864 року [2]. За статтею №2 у кожному повіті, для створення списку бажаючих зайняти посаду дільничного чи почесного судді мирового суду, створювалися спеціальні комісії, які мали діяти на основі «Положення» від 19 листопада 1865 року. Вони отримували завдання створити списки осіб, котрі проявили бажання зайняти зазначені посади, відповідають нормам «Учреждения судебных установлений» і мають на території західних губерній право власності не менше ніж сто десятин. Це право могли також мати їхні батьки, або дружини [1, с.914].

Складені комісіями списки осіб відправлялися на розгляд губернатора, який мусив радитися із предводителями дворянства, міськими головами, губернськими прокурорами та головами судових палат. Після погодження у губернатора, список кандидатів відправлявся на розгляд міністра юстиції. Згідно статті №5, якщо у запропонованому міністру юстиції списку осіб буде бракувати кандидатів на пропоновані посади, він може затвердити інших на свій розсуд, але не всупереч статті №1. Виняток становили тільки почесні мирові судді, на посади яких міністр юстиції міг обирати тільки із числа тих, кого запропонували у списках комісії [1, с.914].

Подібні речі були активно розкритиковані дослідником мирових судів Д.А. Шигалем, який написав статтю «Специфіка організації мирових судів, створених за судовою реформою 1864 р., у різних регіонах Російської імперії» [6, с.168]. Він порівнює умови виборів та призначення на посади мирових суддів у різних губерніях, у тому числі Лівобережних та Правобережних і виявив різкий контраст між двома типами ставлення до реформування. Цим питанням Д.А. Шигаль активно перейнявся у статті «Порядок виборів мирових суддів, створених у Російській імперії за судовою реформою 1864 року» [5, с.1046]. На прикладі порівняння лівобережних мирових судів та правобережних йому вдалося простежити суттєві відмінності. Лівобережні суди не мали подібної чіткої бюрократичної лінії призначення мирових суддів, яка прописувалася у «Тимчасовому положенні». Там суддів дозволялося обирати на земських зборах і більша частина обраних користувалася авторитетом, оскільки вони походили переважно з місцевого дворянства. На Правобережжі подібних до них з числа симпатиків Росії було набагато, тому міністр юстиції частенько призначав із запрошених працівників з Лівобережжя, котрі мали мінімальний стаж роботи у судових органах (три роки), зате були лояльними до імперії.

Процес розподілу повітів на мирові дільниці та мирові судові округи теж покладався на повітові комісії, які готували свій проект і відправляли його на розгляд губернатору. Останній також мав право не погодити об'єднання двох суміжних мирових дільниць, або створення більшої кількості, ніж дозволяли фінанси. Остаточне рішення приймалося на рівні Міністерства юстиції, котре погоджувало перелік мирових округів та кількість дільниць і відправляло на місце список почесних та дільничних мирових суддів, щоб предводитель дворянства почав процес приведення їх до суддівської присяги. Голова з'їзду мирових суддів призначався міністром юстиції термі-

ном на три роки. Його вибирали із числа мирових суддів округу [1, с.915].

Щодо кількості округів та ділянок мирового суду, дослідниця В.С. Шандра згадала у статті «Проблеми управління Правобережною Україною: Київське генерал-губернаторство за О.М. Дондукова-Корсакова (у 1869-1878 рр.)» [4]. Вона вміло описала, як перед прийняттям «Тимчасових правил» у їх обговоренні на засіданнях Державної ради брав участь генерал-губернатор О.М. Дундуков-Корсаков і навіть згадала про його полемічні листування із міністром юстиції. Адміністративна влада губерній зазвичай намагалася при вирішенні питання створення мирових судів якомога більше скоротити їхню кількість та штатні склади, оскільки діяльність цих установ прямим чином лягала на плечі губернських фінансів. Тому губернатори намагалися всляко зекономити, або залучити до фінансування населення, шляхом виділення на судові органи коштів із різноманітних податків [4, с.198]. Ці вимоги також включили у себе останні статті «Тимчасових правил». Згідно статті №18 також зазначалося, що для покриття діяльності суддів та судових приставів, а також на утримання ув'язнених на території дільниць, у західних губерніях дозволялося використати спеціальні повинності та збори з торгових операцій та утримання нерухомого майна. В окремому порядку дозволялося навіть використовувати збори із продажу алкогольних виробів [1, с.915].

Для поповнення числа почесних і при відкритті вакансії дільничного судді, у вказані міністром юстиції терміни, предводитель дворянства за згодою міського голови та діючих мирових суддів округу створював список осіб, які могли зайняти посаду згідно законодавства, і відправляв його на розгляд до міністра юстиції. У випадку прояву у з'їздів мирових суддів бажання змінити кількість мирових суддів та територіальні межі діяльності мирових судів теж складалося прохання за допомогою предводителя дворянства та направлялося спочатку до губернатора, а тоді у міністерство юстиції, за яким залишалося остаточне рішення [1, с.915].

Штучні ускладнення при призначенні на посади мирових суддів мали передусім дозволити імперській владі зменшити польський вплив на судові органи. Кандидатури поляків, навіть в «умовах кадрового огляду», часто не приймалися до призначення на території західних губерній. Дослідник О.В. Максимов у статті «Фахова дискримінація поляків в умовах судової реформи 1864 року на Правобережній Україні» [5, с.52] спробував розібратися із складним цим питанням. Його дослідження призвели до цілком чітких висновків. Він проаналізував кількість випускників юридичного факультету Київського університету ім. Святого Володимира польської національності і простежив за відгуками щодо їхньої кваліфікації. Безумовно вони здобували якісні знання та могли отримати дозвіл на зайняття посади мирового судді, однак у будь-якій іншій губернії, крім зазначених у статті. Кандидатури поляків відхиляли просто, щоб не концентрувати їх у районах, котрі потенційно вони могли підбурити до чергового повстання [5, с.52].

Порівнюючи Статути 1864 року із положеннями, які були запроваджені на території Правобережної України, більшість дослідників мирових судів сходяться до думки, що «Тимчасові правила» повні-

стю нівелювали інститут виборності мирових суддів та сприяли встановленню жорсткого контролю з боку Міністерства юстиції та губернатора над судовими органами. Це потім призвело до неефективності та порушення довіри населення до роботи судів. На посади почесних та дільничних суддів влада намагалася активно просувати лояльних дворян, які інколи могли не мати професійних здібностей та навичок. Тобто, введенні доповнення до Судових статутів, які стосувалися діяльності мирових суддів, призвели до неефективності основних нововведень. Спроба європеїзувати суди на Правобережжі провалилася, завдяки прагненню влади не створити дієві судові органи, а освоїти край та позбутися небажаного опору з боку вороже налаштованого польського дворянства.

Список використаних джерел:

1. Временные правила об устройстве мировых судебных установлений в губерниях: Виленской, Ковельской, Гродненской, Киевской, Волынской, Подольской, Витебской, Минской и Могилевской. ПСЗ. СПб, 1974. Т. 46. Отд. 1, 1871. №49750. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php.
2. Учреждение судебных установлений. Сайт Конституции Российской Федерации. Список актов конституционного значения 1600-1918 гг. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3450>.
3. Максимов О.В. Фахова дискримінація поляків в умовах судової реформи 1864 року на Правобережній Україні. *Сумський історико-архівний журнал*. 2014. №23. С. 48-55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Siaj_2014_23_8.
4. Шандра В.С. Проблеми управління Правобережною Україною: Київське генерал-губернаторство за О.М. Дондукова-

ва-Корсакова (у 1869-1878 pp.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2003. №6. С. 193-213.

5. Шигаль Д.А. Порядок виборів мирових суддів, створених у Російській імперії за судовою реформою 1864 року. *Форум права*. 2011. №2. С. 1043-1047.
6. Шигаль Д.А. Специфіка організації мирових судів, створених за судовою реформою 1864 р., у різних регіонах Російської імперії. *Право і Безпека*. 2006. №5. С. 167-170.

The article describes with the help of sources the legal basis for the introduction of the institute of justices of the peace on the territory of the Right Bank of Ukraine and other western provinces of the Russian Empire. The study pays special attention to the provisions of the «Temporary Rules on the Organization of Magistrates' Courts in the Provinces of Vilna, Kovel, Grodno, Kyiv, Volyn, Podolsk, Vitebsk, Minsk and Mogilev». According to this document, the Western Territory of the Russian Empire introduced special conditions for the appointment of a justice of the peace and a number of rules, the essence of which was to subordinate the judiciary to the governor and the Minister of Justice, instead of the promised autonomy. These factors were due to the desire of the imperial authorities to weaken the influence of the Polish nobility on the courts of the western provinces.

Key words: Judicial statutes, Judicial reform of 1864, Provisional rules of 1871, justices of the peace, justices of the peace, judicial districts, justices of the peace, congresses of justices of the peace, Minister of Justice, governor, emperor, leader of the nobility, noble commissions, prosecutor.

Отримано: 24.11.2020

УДК 355.09(477)«1918/1919»

О. М. Шолк, аспірант

НЕУКРАЇНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО В КОМАНДНОМУ СКЛАДІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ П. СКОРОПАДСЬКОГО

Стаття розкриває проблему участі неукраїнських командирів у процесі розбудови Збройних сил Української Держави Павла Скоропадського. Після розпаду Російської імперії в Україні залишалась велика кількість царських офіцерів, котрі ще не визначились щодо своєї участі у Громадянській війні, серед них було багато вихідців із України, хоча вони позиціонували себе як представників інших народів (поляків, росіян, німців). Розкрито статистичні дані щодо командного складу українського війська, зокрема випускників академії Генерального Штабу. Розглядається участь вищих офіцерів неукраїнського походження у формуванні армії Української Держави, їх служба, участь у бойових діях проти Директорії. Продемонстрована участь неукраїнських офіцерів в процесі створення Військово-морських сил Української Держави, формуванні Чорноморського флоту. Проаналізована діяльність неукраїнців у заснуванні військових навчальних закладів, прикордонної охорони, архівної служби Збройних сил.

Ключові слова: Українська Держава, командний склад, Генеральний Штаб, Збройні сили, Військове міністерство.

Переворот 29 квітня 1918 року привів до влади в Україні гетьмана Павла Скоропадського. Програма його уряду передбачала часткове повернення дореволюційних порядків, що було необхідним в умовах загальної анархії, котра залишилася у спадок від Центральної Ради. Гетьманський уряд розпочав програму широкомасштабних реформ, серед яких варто виділити і розбудову Збройних Сил. На відміну від політиків-соціалістів, Павло Скоропадський, як кадровий військовий, розумів необхідність професійного війська. Гетьманський уряд активно залучав до військової реформи царських спеціалістів – офіцерів і чиновників, серед яких було багато неукраїнців, або ж людей із

невизначеною ідентифікацією (у тому числі імперською). Ці спеціалісти зіграли велику роль у формуванні українського війська, а деякі із них продовжували служити Україні і після падіння Гетьманату. Актуальність теми зумовлюється необхідністю дослідити неукраїнську присутність серед командного складу Збройних сил Української Держави.

Питання участі іноземців і представників національних меншин у розбудові армії Української держави висвітлювали у своїх працях: А. Ганін [1; 2], Р. Пиріг [3; 4], Я. Тинченко [6; 7]. Важливим джерелом виступають спогади гетьмана Павла Скоропадського, у котрих містяться важливі відомості щодо

окремих офіцерів [5]. Ще одним джерелом, що проливає світло на участь неукраїнців у створенні війська є збірник документів «Українська держава. Документи і матеріали» [8], зокрема у ній містяться закони і розпорядження уряду.

Мета роботи – дослідити неукраїнське представництво у командному складі Збройних сил Української Держави.

29 квітня 1918 року у Києві відбувся державний переворот, наслідком якого став прихід до влади генерала Павла Скоропадського, що узяв собі титул гетьмана. Характерним є факт підтримки Скоропадського з боку німецького командування, консервативних і проросійських сил, а також офіцерів царської армії, що опинились на території України. Політика гетьмана була спрямована на ліквідацію усіх соціалістичних експериментів Центральної Ради, досягнення внутрішньої стабільності шляхом повернення до революційних порядків, а у майбутньому – скликання Установчих зборів, котрі мали б вирішити подальшу долю Української Держави.

У військовій сфері заходи гетьмана передбачали відмову від принципу територіальної міліції і повернення до професійного війська. Павло Скоропадський, генерал імператорської армії, негативно поставився до ідеї замінити армію міліцією, чого прагнули українські соціалісти із Центральної Ради. Його підтримали майже усі керівники військових підрозділів українського війська, котрі у момент перевороту або перейшли на бік гетьмана, або зберігали нейтралітет [3, с.48].

Гетьман П. Скоропадський опинився у досить складному становищі: з одного боку він мав усе необхідне для формування боєздатного війська. На момент Лютневої революції, на території України діяли 2 фронти російської армії – Південно-Західний і Румунський (у грудні 1917 р. із них буде утворений Український фронт). У обох фронтах налічувалось близько 85 тис. офіцерів. В Україні залишились склади боєприпасів та амуніції, безліч військової техніки, навчальні заклади (училища, юнкерські школи). Недалекоглядна політика Центральної Ради призвела до руйнування військового механізму, але він усе ж мав величезний потенціал. Усього, у 1918 році в Україні нараховувалось близько 100 тис. офіцерів царської армії [1, с.116].

З іншого боку – утворенню професійного війська перешкоджала позиція Центральних держав, а особливо – німецького і австрійського командування, котрі із підозрою ставилися до спроб гетьмана створювати новий військовий формування. Окрім того, Україна, що тільки-но вийшла із кривавої війни, жертвами якої стали сотні тисяч українців, прагнула миру і стабільності. Будь-які спроби провести мобілізацію до війська зустрічались із ворожістю народних мас (селян, робітників).

Щодо командного складу, то за списками Генерального штабу у травні 1918 р. нараховувалось 51 офіцер із вищих чинів: 8 генерал-лейтенантів, 31 генерал-майор і 12 полковників. Цікавим є той факт, що із 51 офіцера пов'язаними із Україною назвали себе всього 17; не менш важливим є і володіння українською мовою: 13 офіцерів розмовляли українською, 9 – знали погано, 29 не знало зовсім. Тобто, лише третина усіх вищих чинів володіла українською мовою [1, с.117].

Більш повний список датується 21 листопада 1918 р., у якому числяться також підполковники та

сотники. Усього – 305 випускників академії Генерального штабу. Із них українцями себе назвали 85 осіб, народились на Україні – 31 особа, мають родичів/предків із України – 24 особи. Іще 108 офіцерів служили/жили в Україні, 21 – служив на Південно-Західному чи Румунському фронтах, 12 володіють майном в Україні. В середньому, лише 35% із командного складу володіло українською мовою, 21% – володіло погано, 42% – не знали зовсім. Із 85-ти, котрі назвали себе українцями, 10 не знали української мови, а 19 – знали погано [2, с.130].

Ці данні констатують досить низький рівень національної свідомості серед українських старшин. Пояснюється це обмеженим масштабом українського руху. Оскільки українство у Російській імперії переслідувалось законом, навіть ті із генеральних старшин, котрі вважали себе українцями (П. Скоропадський, В. Петрів, М. Омелянович-Павленко) були цілком лояльними царському трону і в побуті користалися російською мовою. З іншого боку, українські політики пропагували свої ідеї в основному серед простолудинів (селян, міщан), у той час як вищий командний склад наповнювався вихідцями із дворян або спадкових офіцерів. Усе ці фактори призводили до взаємної недовіри, а іноді і ворожості між українськими політиками (в основному соціалістами) та вищими чинами (консерваторами або монархістами) [2, с.122-123].

Однак система, котру вибудовував гетьман Павло Скоропадський, була заснована на ідеях особистої лояльності щодо монарха, незалежно від національної приналежності. Тому, серед вищих офіцерів зустрічається безліч росіян, німців, кавказців. Усі вони були ветеранами Великої війни, досвідченими офіцерами [3, с.47-48].

Причини, що спонукали іноземців або ж представників національних меншин вступати до лав українського війська мали різну природу. Одна із найпоширеніших – відсутність чіткої політичної позиції. До середини 1918 року більшість офіцерів не мали сформованої думки щодо Жовтневого перевороту і панування більшовицької диктатури, що супроводжувалось розпадом Російської імперії, принизливого Брестського миру і початком конфлікту громадянського. Дехто із офіцерів хотів перечекаати усі ці події в Україні, де тоді панував мир, щоби потім приєднатися до однієї зі сторін. Інші офіцери бажали зробити військову кар'єру в українській армії, що будувалась за тими ж принципами, що й армія царська. Деякі вважали Україну плацдармом для майбутнього наступу для більшовиків. Відповідно, для них українське військо – центр антибільшовицьких сил. Згодом, деякі із останніх перейдуть у армію Денікіна, для подальшої боротьби із червоними. Були і ті, хто був незадоволений політикою більшовиків, в результаті котрої вони вимушені втікати до України. Загалом, у 1918 році Україна притягувала до себе усіх тих, хто не бажав служити більшовикам, або ж іще не визначився із політичними поглядами [2, с.128].

Одразу після державного перевороту, Павло Скоропадський призначає генерала Олександра Лігнау (німця, родом із Криму) виконуючим обов'язки військового міністра. Уже 30 квітня гетьман пропонує генералу Олександру Рогозі очолити військове міністерство, а ген. Лігнау стає його заступником. Саме останній був

ініціатором усіх військових перетворень періоду гетьманату, утворення нових військових з'єднань, він же подавав гетьману П. Скоропадському списки про призначення вищих офіцерів, як правило – людей лояльних і професійних [5, с.186]. Після приходу до влади Директорії генерал Лігнау вступив до армії адмірала Колчака, а із 1920 – служить у Червоній Армії. Арештований і розстріляний у 1937 р. [7].

Військовий міністр Олександр Рогоза, генерал від інфантерії, походив із дворян Вітебської губернії. Гетьман не був у захваті від діяльності генерала Рогози на посту військового міністра. Декілька разів він розглядав питання про відставку останнього, але генерала підтримував очільник уряду Ф. Лизогуб, котрому був необхідний голос Рогози на засіданнях. Загалом, О. Рогоза вів себе досить пасивно. У листопаді 1918 відправлений у відставку разом з усім урядом Лизогуба [5, с.177].

Наступником генерала Рогози на посту військового міністра став генерал Шуцкой (Шуцький), уроженець Херсонської губернії, проте українською мовою не володів. На період перебування Шуцкого в уряді припадають активні бойові дії проти Директорії, в умовах евакуації німецьких військ. Саме міністр Шуцкой був ініціатором проведення призову до армії, однак він не був реалізований. Напочатку грудня 1918 р. міністр покинув Київ, його посаду зайняв Б. Гернгросс [4, с.311-312].

Генерал Борис Гернгросс, за походженням – німецький дворянин із Полтавщини, став останнім військовим міністром гетьманату (на посаді з 11 по 14 грудня 1918 р.), більшу частину 1918 р. провів у Єлизаветграді, як керівник кавалерійського училища. Фактично робота ген. Гернгросса в уряді пройшла непоміченою. Отже, із трьох військових міністрів періоду Гетьманату жоден не був українцем [4, с.313].

Подібним чином склалась ситуація і з Генеральним Штабом. Іще формуючи військові кадри, гетьман хотів призначити начальником генштабу досвідченого генерала Миколу Головіна – росіянина, котрий очолював штаб Румунського фронту. Але останній відмовився від посади, мотивуючи це поганим здоров'ям. Проте генерал Головін очолив військово-історичну комісію при Генеральному Штабі, котра розбирала документи Південно-Західного і Румунського фронтів. Згодом, уже перебуваючи на еміграції, Микола Головін, на основі знайдених документів, напише декілька праць щодо організації царської армії в умовах Великої війни. Також членом цієї комісії був генерал С. Добророльський (росіянин) [5, с.227-228].

До жовтня 1918 Генеральний штаб очолював генерал Олексій Галкін – російський дворянин, один із небагатьох генералів, хто до кінця служив українській справі (у 1920 був військовим міністром Директорії УНР). За поданням багатьох українських партій начальником Генерального Штабу був призначений генерал Олександр Греков – росіянин, згодом він очолить Галицьку армію. Помічником Грекова став генерал Микола Какурін – теж росіянин (видатний військовий теоретик, у 20-х роках – викладач Військової академії РСЧА, співробітник Генерального штабу Червоної армії) [7, с.137].

У міністерстві також працювало багато іноземців, котрі очолювали окремі відділи. Так, науковий відділ Генерального Штабу очолював німець Дмитро фон

Зігель, у відділі також працював генерал В. Агапіїв (росіянин); відділ Головного Управління Генштабу очолив росіянин Микола Влас'єв (росіянин); швед Володимир Сінклер (родом із Туркестану) очолив 1-е квартирмейстерство міністерства; генерал О. Дельвіг (німець) був генерал-інспектором усіх артилерійських частин українського війська. У міністерстві діяв так військово-учений комітет, котрий займався розбудовою українського війська. Членами комітету були генерали: О. Шайбле (німець), Г. Джонсон (німець), А. Зальф (німець). Комісію із розвитку військових шкіл очолив генерал В. Вейль (німець), комісію із розподілу майна Румунського фронту – росіянин О. Меньшов. Представником військового міністра при австрійській армії був німець – ген. Раух [3, с.64].

У листопаді 1918 р. із початком антигетьманського повстання члени уряду почали переконувати П. Скоропадського у необхідності зміни військового керівництва. Зокрема, міністр внутрішніх справ І. Кістяківський просив гетьмана призначити головнокомандувачем усіх військ генерала Ф. Келлера (остзейського німця) [8, с.769].

Однак призначення Келлера стало фатальною помилкою П. Скоропадського. Граф був відомим монархістом і українофобом, ставши командуючим усієї армії почав призначати на посади своїх людей – як правило російських монархістів, що відштовхнуло від гетьмана не лише українофілів, але й поміркованих консерваторів. В результаті, Келлер був замінений більш поміркованим генералом О. Долгоруковим (російським князем), але це уже не могло виправити ситуацію. Отже, значна частина керівництва Військового міністерства Української держави складалася із неукраїнського елемента [5, с.313-314].

Ситуація із військово-морськими силами України була досить складною. Якщо у сухопутних військах вистачало власне українських старшин, то на флоті переважав іноземний елемент. На кінець 1917 р. у Чорноморському флоті нараховувалось 1017 офіцерів. Окрім них, на українську службу вступила велика кількість морських чинів Балтійського, Тихоокеанського флотів.

Після перевороту, гетьман П. Скоропадський створює комісію при Військовому міністерстві, що мала б займатися питаннями розбудови українського флоту. Очолив цю комісію адмірал А. Покровський (росіянин), паралельно займав посаду очільника чорноморських портів [5, с.260].

До складу комісії входило багато іноукраїнських офіцерів: очільник Генерального морського штабу – контр-адмірал Є. Свірський (поляк), командуючий Миколаївський військовим портом – контр-адмірал М. Римський-Корсаков (росіянин), головний комісар флоту П. Паттон-де-Веррайон (росіянин, по матері – француз, двоюрідний брат академіка Є. Патона), командуючий Чорноморський флотом В. Клочковський (поляк), комендант корпусу морської охорони С. Фабрицький (росіянин), очільник Севастопольського порту Д. Ворожейкін (росіянин), Одеської військово-морської бази контр-адмірал Д. Ненюков (росіянин). Найбільш об'ємну роботу із організації військового міністерства виконував капітан 1-го рангу, згодом контр-адмірал Микола Максимов (росіянин) [5, с.260-261].

Великий внесок у розвиток флоту зробив Єжи Свірський – майбутній командуючий ВМС Польщі, у

період Гетьманату він очолював українську делегацію на перемовинах із німецьким командуванням, добиваючись передачі Україні кораблів Чорноморського флоту Російської імперії [6].

Наприкінці 1918 року Морське міністерство було остаточно сформоване, і у листопаді було виділено у самостійний підрозділ. Першим морським міністром гетьман призначив адмірал О. Немітца (кримського німця) – колишнього командуючого Чорноморський флотом, але той перейшов на бік більшовиків. Новим морським міністром став адмірал А. Покровський, його заступниками адміралами О. Гадд (росіянин) – у Києві і М. Максимов (росіянин) – в Одесі. Однак, після відречення гетьмана більшість вищих чинів флоту перейшла на бік червоних і білих, адміралами Є. Свірський і В. Клочковський повернулись до Польщі, де брали участь у розбудові польського флоту.

Іноземці склали значну частку не лише старшин міністерства і Генштабу, але й окремих підрозділів: як уже існуючих, так і запланованих. Уряд П. Скоропадського почав реалізовувати план Центральної Ради щодо формування 8-ми армійських корпусів за територіальним принципом. Але основний акцент гетьманський уряд зробив на організації структури та кадрового ядра майбутнього війська. Результатом було те, що на кінець 1918 року більшість бойових частин існувала лише на папері, практично не маючи особового складу. При цьому загальна кількість офіцерів в Україні нараховувала близько 100 тис. осіб, але більша частина із них не займала жодних посад. Однак все ж безліч іноземних офіцерів очолювали військові підрозділи [5, с.195].

Гетьман Павло Скоропадський хоча і не довіряв діячам епохи Центральної Ради, але цінував фахівців, а тому більшість офіцерів армії УНР залишилися при своїх посадах і званнях. Так, командир Запорізької групи генерал О. Натієв (аджарець) залишився на службі, гетьман мав довіру до генералу, незважаючи на загальну нелояльність його підрозділу [5, с.188].

Ще одним генералом УНР на гетьманській службі був О. Поджіо (нащадок італійських аристократів) що мав очолити Кримську бригаду, але оскільки Крим так і не став частиною Української Держави, у липні 1918, його було переведено в управління Військового міністерства [7, с.344-345].

Іноземці досить часто ставали очільниками штабів окремих підрозділів. Так, штаби корпусів очолювали: I-го корпусу – ген. В. Петров (росіянин), III-го – ген. С. Ізергін (росіянин), VII-го – ген. О. Рябінін (росіянин). Штаби дивізій очолювали: I-ї кінної дивізії – ген. К. Петерс (німець). Окремими дивізіями і бригадами керували: 3-я піхотна дивізія – ген. К. Борк (білорус), 4-а піхотна дивізія – ген. М. Лебедев (росіянин), 8-а піхотна дивізія – ген. Ю.Ростковський (росіянин), 14-та піхотна дивізія – ген. О.Жнов (росіянин); 5-а легка артилерійська бригада – ген. Г. Зольднер (німець). Іноземці також були серед старшин прикордонної охорони: корпус прикордонної охорони очолював ген. В. Савіт'їв (донець), у штабі служили генерали М. Десіно (росіянин), В. Іванов (росіянин).

Серед керівників територіальних підрозділів іноземцями були: ген. П. Андріанов (росіянин) – військовий губернатор Київщини, генерал Е. де Бонді – міський отаман і комендант Миколаєва, О. Меснер (німець) – командуючий військами Одеського округу, генерал В. Мустафін – міський отаман і комен-

дант Одеси, генерал О. Пороховщиков (білорус) – комендант Бердичіва, генерал С. Чистяков (росіянин) – комендант Житомира [3, с.64].

Ще влітку 1918 р. гетьман Павло Скоропадський розпочав процес утворення т.з. Особливого корпусу, куди повинні були увійти колишні офіцери царської армії. Функції цього корпусу не були означені. За словами гетьмана, він повинен був відправитись на Дон для боротьби із більшовиками, проте діячі Білого руху вважали, що корпус створювався лише в інтересах Української Держави. Останнє припущення має своє підґрунтя, адже корпус так і не взяв участь у бойових діях проти червоних, але намагався придушити виступ Директорії. Командуючим корпусу було призначено генерала О. Ерїстова (абхазця) – керівника III-го Кавказького корпусу, одного із найавторитетніших офіцерів [5].

Із початком повстання Директорії розпочалися формуватися т.з. офіцерські дружини, котрі повинні були захистити Гетьманат. За словами П. Скоропадського, лише в одному Києві було 15 тис. офіцерів, але у бойових діях взяло участь всього 700-800 осіб. Командував Київською дружиною генерал Л. Кирпичов (росіянин), проте через свою нечисельність і пасивність офіцерів, цей підрозділ не зіграв помітної ролі наприкінці 1918 року.

Список використаних джерел:

1. Ганин А.В. «Незалежные» генштабисты. Статистика и мотивация. *Родина*. 2009. №8. С. 116-120.
2. Ганин А.В. Семь «почему» российской Гражданской войны. Москва: Пятый Рим, 2018. 864 с.
3. Пиріг Р.Я. Військова еліта Української Держави: еволюція політичних лояльностей. *Український історичний журнал*. 2018. №4. С. 46-67.
4. Пиріг Р.Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ: Інститут історії України, 2016. 518 с.
5. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ: Філадельфія, 1995. 493 с.
6. Тинченко Я.Ю. Військово-морські сили України. 1917-1921: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2012. 116 с.
7. Тинченко Я.Ю. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Київ: Темпора, 2007. Кн. 1. 422 с.
8. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах / упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ: Темпора, 2015. Т. 2. 412 с.

The paper reveals the problem of participation of non-Ukrainian commanders in the process of building the Armed Forces of the Ukrainian State Pavlo Skoropadsky. After the collapse of the Russian Empire, a large number of imperial officers remained in Ukraine who had not yet decided on their participation in the Civil War, among them many were born in Ukraine, although they positioned themselves as representatives of other nations (Poles, Russians, Germans). Statistic reveal on the command structure of the Ukrainian army, graduates of the General Staff Academy. The paper considers participation of senior officers of non-Ukrainian origin in the formation of the army of the Ukrainian State, their service, participation in hostilities against the Director. Author demonstrate participation of non-Ukrainian officers in the process of creation of the Naval Forces of the Ukrainian State, formation of the Black Sea Fleet. The paper analyzed non-Ukrainians establishment in the military educational institutions, border guards, archival service of the Armed Forces.

Key words: Ukrainian State, command staff, General Staff, Armed Forces, War Ministry.

Отримано: 24.11.2020

Д. Р. Яблонська, аспірантка

ВИКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА АЛЕНИЧА У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИХ ВИШАХ У 1919-1923 рр.

У статті охарактеризовано постать фізика, математика і астронома, асистента двох кам'янець-подільських вишів Олександра Андріанович Аленича. На основі доступних архівних і опублікованих джерел, а також праць дослідників висвітлено найбільш важливі складові його життєвого шляху та науково-педагогічної діяльності на теренах Поділля у першій третині 1920-х рр. Звернено увагу на необхідність продовження вивчення біографії вченого.

Ключові слова: Олександр Андріанович Аленич, асистент, астроном-наглядач, наукові праці, Кам'янець-Подільський інститут народної освіти, Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут.

В освітньому житті Поділля початку 1920-х рр. бала досить помітною постать українця за походженням, фізика та астронома Олександра Андріанович Аленича. Певний внесок у вивчення його життя та діяльності належить вітчизняному історичному О.М. Завальнюку [18-20] та журналісту О.В. Будзею [17]. Однак педагогічну та викладацьку роботу О.А. Аленича, пов'язану з Кам'янець-Подільським інститутом народної освіти, у повній мірі ще не з'ясовано, що зумовлює потребу створення нової дослідницької праці.

О.А. Аленич народився 4 квітня [3, арк.27; 2, арк.2] (за іншими даними, 7 квітня [16-18]) 1890 р. у с. Кам'янське на Катеринославщині (сьогодні Дніпропетровська область) [2, арк.2], в родині зросійщеного нащадка запорізьких козаків [17, с.4]. Восени 1901 р. став учнем першого класу Катеринославської класичної гімназії. По її закінченні, у 1909 р. вступив до Московського університету на математичний відділ фізико-математичного факультету. Через 8 семестрів, у 1913 р., йому було вручено випускне свідоцтво та допущено до складання державного іспиту, який іспит на відмінно і восени 1915 р. отримав диплом I ступеня [3, арк.27].

Брак кваліфікованих педагогічних кадрів на Катеринославщині в період Першої світової війни сприяв створенню можливостей для працевлаштування молодих педагогів із щойно отриманими дипломами. У зв'язку з цим 25-річному Аленичу запропонували посаду вчителя математики та фізики у Катеринославській комерційній школі, на що він погодився [3, арк.27]. Вже 1 грудня 1915 р. приступив до виконання своїх педагогічних обов'язків. Однак, працював тут недовго: влітку наступного року перевівся на більш вигідну посаду вчителя математики та космографії двох місцевих приватних гімназій – чоловічої та жіночої [3, арк.27]. З 1917 р. під керівництвом О.А. Аленича в Катеринославі працював астрономічний гурток, який регулярно відвідували 8-10 осіб – учні місцевих гімназій і реального училища. На зборах, що проходили у приміщенні фізичного кабінету гімназії, гуртківці робили реферативні повідомлення, виступали з доповідями на різні астрономічні теми, періодично спостерігали за небесними світилами через телескоп [17, с.4]. У квітні того ж року молодого педагога обрали дійсним членом I Всеросійського астрономічного з'їзду та членом-фундатором Всеросійської астрономічної асоціації при Російській академії наук [3, арк.27зв.].

Схильність до астрономії у О.А. Аленича була ще зі школи, а в студентські роки під керівництвом професора С.М. Бломка керував університетською астрономічною обсерваторією, завдяки чому в 1912 р. під-

готував і видав російськомовну брошуру «Чи заселений Місяць» [22, с.132-133; 3, арк.27зв.; 9]. Під час педагогічної роботи умов для астрономічних досліджень, на жаль, не було, тож інтерес до цієї галузі нагадував більше аматорство [3, арк.27].

З початком Української революції, не зважаючи на русофільське виховання, став активним борцем за національну ідею. Влітку 1918 р. зблизився із колишнім членом Української Центральної Ради В.О. Бідновим, який порадив О.А. Аленичу вступити до Української партії соціалістів-федералістів, членом якої був сам. Утім до старшого товариша не прислухався, залишаючись якийсь час позапартійним [18, с.144]. Однак, коли в Катеринославі організувався осередок Української демократично-хліборобської партії, Олександр Андріанович одразу вступив у її ряди. Саме як член партії був делегований до губернської організації Українського Національного союзу, який готував повстання проти гетьмана [16, с.83-84]. Паралельно із політичною роботою, не полишав вчителювання в гімназіях.

Важке матеріальне становище у той час змусило О.А. Аленича шукати підробітку. Тож 1 січня 1918 р. був обраний педагогічною радою 2-ї Катеринославської реальної школи вчителем математики для роботи в другу, вечірню, зміну [3, арк.27]. Хотілося мати більші можливості для реалізації свого потенціалу, прагнув до роботи у вищій школі, якраз тоді у Катеринославі організувався приватний російський університет. Утім потрапити туди було досить складно, оскільки для цього був потрібний відповідний науковий ценз. Але доля все-таки посміхнулася, і напередодні початку другого академічного року у Пермському державному університеті (ПДУ), створеного влітку 1917 р. за розпорядженням Тимчасового уряду, його, за рекомендацією астрономів Московського університету, запросили на посаду викладача астрономії, адже традиційний високий науковий ценз російських класичних університетів у цьому виші тимчасово було понижено через гострий брак викладацьких кадрів. Щоправда, новина не дуже порадувала амбітного педагога – бажання їхати в Приуралля, більш як за 2 тис. км у Олександра Андріановича не виявилось. І це при тому, що він вже був прийнятий у професорсько-викладацький штат ПДУ [18, с.144]. Незабаром його запросили асистентом Катеринославського гірничого інституту. Але тут він не затримався.

На подальшій професійній долі О.А. Аленича позначилися його дружні стосунки з В.О. Бідновим. Після того, як той переїхав до Кам'янця-Подільського та розпочав у новоствореному університеті професорську діяльність, О.А. Аленич теж виявив бажання пра-

цювати у цьому виші. За рекомендацією В.О. Біднова, молодого талановитого фізика та астронома запросили до Кам'янця-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ). Ставши міністром народної освіти УНР, І.І. Огієнко 17 січня 1919 р. підписав наказ №16 про прийняття його на посаду старшого асистента по кафедрі фізики [18, с.145].

Утім, до роботи приступив не відразу. За свідченням професора В.О. Біднова, «він попросив дозволу деякий час не викладати, бо ще слабо володів українською мовою» [16, с.84-85]. Згідно закону про заснування К-ПДУУ, мовою викладання у виші була українська. Колеги допомогли йому швидше засвоїти мову, і вже в березні 1919 р. молодий вчений розпочав науково-педагогічну діяльність [16, с.84]. Вирізнявся активністю з поміж інших асистентів. 15 травня рада професорів обрала О.А. Аленича астрономом-наглядачем університету [5, арк.8]. В його обов'язки входило спостерігати за зоряним небом і залучати до цього студентів фізико-математичного факультету, а також викладати астрономію на математичному відділі [18, с.145]. Як видно, давня мрія здійснилася, і він отримав доступ до кафедри, щоб викладати улюблену науку.

Восени 1919 р. на даху головного навчального корпусу розпочалося будівництво астрономічної обсерваторії [1, арк.36]. Університетський архітектор Є. Сердюк розробив проект конструкції відповідно до кошторису. До лютого 1920 р. обсерваторія була готова [6, арк.127]. Керівництво нею доручили астроному-наглядачу, який вже мав певний досвід роботи, набутий ще в студентські роки. З осені 1919 р. керував астрономічним кабінетом [18, с.146]. В обсерваторії розмістили 150-кратний телескоп, що належав О.А. Аленичу. Заради справи він не пошкодував придбаних за власні кошти приладів, якими користувалася не лише студентська молодь, а й чимало охочих кам'янчан [25, с.4].

Коли в середині листопада 1920 р. українська революція зазнала поразки і чимало науковців університету подалися на еміграцію, О.А. Аленич залишився в Кам'янці-Подільському. Радянська влада, яка до того двічі встановлювалася у місті (у квітні-червні 1919 р. та липні-вересні 1920 р.), Олександра Андріановича не зачепила. На той час в УСРР було ліквідовано (реорганізовано) усі університети, крім Кам'янець-Подільського. Та й цьому вишу залишалося існувати недовго. Ще з серпня 1920 р. проводилися заходи з перетворення його в академію (інститут) теоретичних наук, утім цьому перешкодило повернення в середині вересня української влади. Утім у січні 1921 р. цей процес відновився, і університет трансформувалася на короткий час в інститут теоретичних наук, а потім на його базі оформилися два автономні інститути – народної освіти (ІНО) та сільськогосподарський (СГІ) [7, арк.5]. Як асистент Кам'янець-Подільського ІНО, О.А. Аленич був затверджений рішенням № 1089 Укрголовпрофосу НКО УСРР від 7 липня 1921 р. [2, арк.2] разом з іншими колегами [2, арк.2-8]. В ІНО він викладав кілька дисциплін, а саме: математику, астрономію та метеорологію [19, с.346]. Разом із дружиною він оселився у кімнаті флігеля ДУУ/ІНО (будинок №31) [2, арк.2].

Інститут мав педагогічний профіль і складався з двох факультетів – професійної освіти та соціального виховання [21, с.45]. Обидва були сформовані нака-

зом політкомісара С.В. Чалого. Факультет профосвіти утворили 18 травня 1921 р. на базі двох факультетів – соціально-історичного (соціально-гуманітарного) та фізико-математичного [4, арк.20]. Саме на останньому викладав О.А. Аленич, профілем якого була кафедра астрономії (факультет соціального виховання відкрився лише через півроку – 1 листопада 1921 р.) [24, с.34; 21, с.49].

Навесні 1921 р. його призначили завідувачем кафедри, відкрилися перспективи для професійного зростання [4, арк.20]. Тоді ж ректор П.Г. Клепацький призначив О.А. Аленича на посаду другого секретаря президії інституту. А факультетська комісія на чолі з деканом П.М. Бучинським дала згоду на призначення його секретарем факультету профосвіти [19, с.346].

Крім того, О.А. Аленич, як асистент-сумісник, з початку 1921-1922 н.р. викладав також і в сільськогосподарському інституті, де гостро відчувалася потреба у науково-педагогічних кадрах [7, арк.5]. З його ініціативи при СГІ було створено метеостанцію, яка провадила регулярні метеоспостереження [18, с.148].

Крім навчальної і адміністративної роботи, займався науковими дослідженнями, зокрема в астрономії, геометрії та тригонометрії, підготував низку праць, таких як «Поток Персеїд в 1910 г.» [8], «Про місяць» [10], «Сферична геометрія» [11], «Сферична тригонометрія» [12], «Комети» [13; 15], «Визначення радіантів падаючих зір» [14] та ін. Загалом він опублікував маже два десятки робіт [3, арк.27зв.].

Науковий потенціал молодого астронома високо оцінювали в Українській академії наук. У 1921 р. його запросили асистентом прикладної математики при астрономічній обсерваторії в Києві, але Олександр Андріанович відмовився від пропозиції, бо, на його думку, на Поділлі було краще харчове становище [16, с.83]. Пізніше він отримає запрошення на роботу і від Одеської обсерваторії, але і на цей раз відмовив [16, с.83].

На базі ІНО діяли науково-дослідна кафедра історії та економіки Поділля та Наукове при УАН товариство, але участі у них Олександр Андріанович не брав через відсутність вченого звання та наукового ступеня. Як і не був введений до складу предметної комісії педагогічного та виробничого циклів (через невеликий науково-педагогічний стаж). Працюючи рядовим асистентом, він усі свої здібності прикладав до підготовки високоякісних педагогічних кадрів, підвищення авторитету свого вишу в регіоні і республіці.

За В.О. Бідновим, професорсько-викладацький склад ІНО жив у важких матеріальних умовах, і щоб покращити своє становище викладачі змушені були працювати на городах. Недоїдання, фізична і моральна перевтома стала звичним явищем для колективу інституту. Саме це і підірвало здоров'я О.А. Аленича [16, с.85]. Хворе серце все частіше турбувало молодого викладача. 29 серпня 1922 р. він звернувся до керівництва факультету профосвіти з проханням звільнити його від обов'язків секретаря факультету через «хворобу серця, нервів та гостру анемію». Зменшення адміністративного навантаження та зосередженість лише на виконанні викладацьких обов'язків, як він вважав, посприє покращенню самопочуття, але прогноз не справдився, і 24 квітня 1923 р. його не стало [16, с.81; 27, с.3]. По смерті вченого упродовж 1923-1930-х рр. належно вшановувалася пам'ять про нього. Окремі

українські вчені розміщували некрологи у періодичних виданнях, замітки про талановитого молодого астронома який завчасно пішов із життя, повністю не реалізувавши свій науковий потенціал [16; 23; 26; 27].

Отже, представник української науково-педагогічної інтелігенції О.А. Аленич, як асистент кам'янець-подільських вишів, але найбільше – інституту народної освіти, у перші роки його існування залишив помітний слід в його історії, літописі наукових здобутків, виявляючи високу професійну підготовку, педагогічну майстерність, науковий хист, дбаючи про високоякісну підготовку учительських, а також агрономічних кадрів.

Надалі актуальним завданням для дослідників залишається пошук історичних джерел з метою поглиблення різних складових біографії діяча.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 10.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 35.
3. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 39.
4. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 3. Спр. 5.
5. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 582. Оп. 1. Спр. 133.
6. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 582. Оп. 1. Спр. 134.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 2351.
8. Аленич А.А. Поток Пересеїд в 1910 г. *Известия Русского Астрономического Общества*. 1910. Вип. XVI. С. 227-233.
9. Аленич А.А. Обитаема ли луна. Москва, 1912. 12 с.
10. Аленич О.А. Про місяць. Кам'янець-Подільський, 1920. 21 с.
11. Аленич О.А. Сферична геометрія. Кам'янець-Подільський, 1920. 26 с.
12. Аленич О.А. Сферична тригонометрія. Кам'янець-Подільський, 1920. 18 с.
13. Аленич О.А. Комети. Кам'янець-Подільський, 1920. 18 с.
14. Аленич О.А. Визначення радіантів падучих зір. *Записки Кам'янець-Подільського державного українського університету*. Кам'янець-Подільський, 1920. Т. 2. С. 1-14.
15. Аленич О.А. Комети. Харків, 1922. 20 с.
16. Біднов В.О. Український астроном Олександр Аленич (1890-1923). *Літературно-науковий вісник*. Львів, 1931. Т. 105. С. 80-85.
17. Будзей О.В. Кам'янецькі ночі Олександра Аленича. *Подільянин*. 2010. 2 квітня. №14 (1024). С. 4.
18. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.
19. Завальнюк О.М. Аленич Олександр Андрійович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2001. Т. 1. С. 346.
20. Завальнюк О.М. О.А. Аленич – астроном-наглядач Кам'янець-Подільського державного університету (1919-1921 рр.). *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці: Рута, 2004. Вип. 229-230: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. С. 38-42.
21. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2003. 408 с.
22. Луцкий В.К. История астрономических общественных организаций в СССР (1888-1941 гг.). Москва: Наука, 1982. 264 с.
23. Мальцев В. Метеорные потоки, наблюдаемые А.А. Аленичем в 1921-1922 гг. *Труды Ташкентской астрономической обсерватории*. Ташкент, 1933. Т. 4. №2. С. 101-108.
24. Мельник Е.М., Філінок А.Г. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти: розвиток, досягнення та утрати (1921-1930 рр.). *Освіта, наука та культура на Поділлі*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. Т. 1. С. 28-40.
25. Цей день в історії Хмельниччини: 12 лютого. Є. 12 лютого 2020 р. С. 4.
26. Штауде Н. Олександр Андрианович Аленич. *Мироведение*. 1923. №2. С. 2.
27. Ясінський. Олександр Аленич: Некролог. *Червоний шлях*. 1923. 28 квітня. С. 3.

The article describes the figure of physicist, mathematician and astronomer, assistant of two Kamyanets-Podilskyi universities Oleksandr Andrianovych Alenych. Based on available archival and published sources, as well as the works of researchers, the most important components of his life and scientific and pedagogical activities in Podillya in the first third of the 1920s are highlighted. Attention is drawn to the need to continue studying the scientist's biography.

Keywords: Oleksandr Andrianovych Alenych, assistant, astronomer-supervisor, scientific works, Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education, Kamianets-Podilskyi Agricultural Institute.

Отримано: 24.11.2020

УДК 376(075.8)

М. Г. Буйняк, кандидат психологічних наук

ВІКОВІ АСПЕКТИ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті висвітлено необхідність врахування у корекційній роботі вікових особливостей дітей з інтелектуальними порушеннями; зазначено роль сензитивних періодів та провідного виду діяльності у реалізації корекційної роботи; наголошено на значущості ранньої корекційної допомоги дітям з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: корекційна робота, вікові особливості, діти з інтелектуальними порушеннями.

Ефективність корекційної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями забезпечується шляхом реалізації корекційної спрямованості навчання і виховання цієї категорії дітей, що базується на принципах корекційної роботи, використанні корекційно спрямованих методів навчання і виховання, спеціальних засобів корекції та створенні спеціальних умов для її забезпечення. Зважаючи на те, що корекційна робота при порушеннях інтелекту є довготривалою і охоплює усі періоди дитинства (ранній, дошкільний, молодший шкільний вік), підлітковий та юнацький вік, актуальним є врахування вікових особливостей дітей у її плануванні та реалізації.

Дослідженням різних аспектів проблеми корекції інтелектуальних порушень займалася ціла низка вчених минулого та сучасності, зокрема Л.С. Виготський, О.М. Граборов, Г.М. Дульнев, І.Г. Єременко, О.А. Ковальова, В.О. Липа, М.П. Матвєєва, С.П. Миронова, В.М. Синьов, Н.М. Стадненко, О.П. Хохліна та ін. Спільним у поглядах науковців є наголос на необхідності врахування принципів індивідуального та диференційованого підходу до дітей з інтелектуальними порушеннями, які також передбачають врахування вікових особливостей та закономірностей розвитку [2].

Одним із провідних принципів корекційної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями є врахування онтогенетичного розвитку психічних функцій. Л.С. Виготський довів, що діти з порушеннями психофізичного розвитку розвиваються за тими ж закономірностями, що й діти з типовим розвитком. Зокрема, психічний розвиток має поетапний характер і кожен віковий етап завершується формуванням новоутворень психіки, які є основою для подальшого розвитку [2].

Важливими аспектами вищезазначеного принципу є врахування сензитивних періодів розвитку психічних функцій та провідного виду діяльності.

Кожен віковий період дитинства є сензитивним (найбільш сприятливим) для розвитку тієї чи іншої психічної функції, а саме: немовлячий вік є сензитивним для розвитку сприймання, ранній вік – мовлення, дошкільний вік – пам'яті тощо. Сензитивні періоди розвитку дитини визначають психічний розвиток дитини і мають вирішальне значення для її навчання та вихован-

ня. Врахування сензитивних періодів у розвитку дитини сприяє розвитку дитини та створює сприятливі умови для формування психічних новоутворень і навпаки, ігнорування сензитивних періодів призводить до відставання у розвитку дитини. Якщо корекційно-педагогічний вплив здійснюється тоді, коли сензитивний період для формування певного новоутворення вже минув, то й корекційну роботу слід спрямовувати не лише на формування функцій, несформованих своєчасно, а й на виправлення відставання у розвитку [3].

Провідний вид діяльності – це діяльність, яка на певному віковому етапі обумовлює найважливіші зміни у психіці дитини. Як зазначав О. Леонтьєв, «провідною діяльністю ми називаємо не просто діяльність, яку найчастіше виконують на певному щаблі розвитку, ... а таку діяльність, у зв'язку з розвитком якої відбуваються найголовніші зміни в психіці дитини і всередині якої розвиваються психічні процеси, що готують перехід дитини до нового, вищого щабля її розвитку» [1].

Кожен віковий період характеризується особливим видом діяльності, яка, разом із сензитивними періодами розвитку, сприяє формуванню новоутворень психіки. Сучасні психологи виділяють такі види провідної діяльності та психічних новоутворень у дитячому та підлітковому віці.

1. Немовлячий вік (від народження до 1 року) провідним видом діяльності є емоційне спілкування дитини з дорослими. Новоутворення – потреба в спілкуванні і хапанні.
2. Ранній вік (від 1 до 3 років) провідною є предметно-маніпулятивна діяльність. Новоутворення – самосвідомість («Я сам»).
3. Дошкільний вік (від 3 до 6 років) – провідна ігрова діяльність, сюжетно-рольова гра. Новоутворення – поява внутрішньої позиції школяра, виникнення довольної поведінки, розвиток самосвідомості.
4. Молодший шкільний вік (від 6 до 10-11 років) – провідною є навчальна діяльність. Новоутворення – відбувається інтенсивний інтелектуальний розвиток, «пам'ять стає мислячою, а сприйняття думаючим», створюються передумови до розвитку почуття дорослості.

5. Підлітковий вік (від 10-11 до 14-15 років) – провідною діяльністю є інтимно-особистісне спілкування. Новоутворення – поява почуття дорослості, схильність до рефлексії, самопізнання, розвиток самосвідомості [1].

Врахування провідного виду діяльності в організації та визначенні змісту корекційної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями має визначальне значення, адже є однією з умов реалізації принципу індивідуального та диференційованого підходу.

Враховуючи значущість онтогенетичного формування психічних функцій, сензитивних періодів розвитку та провідного виду діяльності, особливо актуальним є початок корекційної роботи у ранньому віці, оскільки це дозволить зменшити відхилення у проходженні вікових етапів дітьми з інтелектуальними порушеннями. На важливості ранньої корекційної допомоги наголошував ще Л.С. Виготський, який стверджував, що чим раніше створюються спеціальні умови для розвитку дитини з порушеннями розвитку, тим менше виникає вторинних ускладнень і значно легше відбувається процес їхньої соціалізації.

Отже, для ефективної реалізації корекційної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями необхідним є врахування вікових аспектів її розвитку, а саме онтогенетичного принципу формування психічних фу-

нкцій, сензитивних періодів розвитку та провідного виду діяльності. Перспективними напрямками досліджень означеної теми вважаємо розробку психолого-педагогічного забезпечення ранньої корекційної допомоги з дітьми з порушеннями пізнавальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Кобильченко В., Омельченко І. Спеціальна психологія: підручник. Київ: Академія, 2020. 224 с.
2. Миронова С.П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності: підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 260 с.
3. Шульженко Д.І. Дизонтогенетичні аспекти ранньої корекційно-педагогічної роботи в соціально-реабілітаційних центрах. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/453>.

The article describes the need to take into account in the correctional work the age characteristics of children with intellectual disabilities; the role of sensitive periods and the leading type of activity in the implementation of correctional work is indicated; the importance of early correctional care for children with intellectual disabilities are emphasized.

Keywords: correctional work, age features, children with intellectual disabilities.

Отримано: 24.11.2020

УДК 37.051.3-056.313:316.362

Т. І. Валько, аспірантка

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СІМ'Ю У ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті представлені результати теоретичного дослідження особливостей уявлень підлітків з інтелектуальними порушеннями про сім'ю, визначено роль чинників які впливають на їх формування.

Ключові слова: підлітки, інтелектуальне порушення, уявлення про сім'ю, заклад спеціальної освіти.

У сучасному суспільстві зростає науковий інтерес до вивчення сім'ї, бо вона забезпечує соціалізацію поколінь та формування ціннісних орієнтирів. Саме тому одним із пріоритетних завдань навчального закладу та психолого-педагогічного персоналу є підготовка випускників до самостійного сімейного життя та формування у них комплексу необхідних для цього уявлень. Об'єктивні труднощі виникають під час реалізації цього завдання в умовах спеціальних закладів освіти, у яких навчаються учні з інтелектуальними порушеннями.

У загальній педагогіці проблему сімейного виховання досліджено Н. Волковою, А. Кузьмінським, А. Макаренком, В. Омелянком, В. Постовим, Є. Сарапуловою, В. Сухомлинським, М. Фіцулою та ін. Т. Демидовою, В. Кравець, В. Петренко встановлено, що молодих людей не можна вважати підготовленими до шлюбу, якщо у них несформовані чіткі уявлення про сімейне життя [2, с.3]. Окремі аспекти проблеми підготовки учнів з інтелектуальними порушеннями до самостійного сімейного життя представлені у наукових працях В. Воронкової, І. Єременка, О. Денисової, А. Іваненко В. Левицького, М. Матвеевої, С. Миронової, О. Мастюкової, Г. Шаумарова та ін. Разом з цим, досліджень, які б стосувались вивчення особливостей формування уявлень про майбутню сім'ю дітей з інтелектуальними не є достат-

ньо, тоді як ця проблема є дуже важливою складовою підготовки молодого покоління до сімейного життя.

Метою статті є теоретичний аналіз особливостей уявлень про сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Сім'я як мала соціальна група характеризується безпосередніми особистими контактами між усіма її членами, сформованими емоційними відносинами симпатій і антипатій, специфічними груповими цінностями, установками, нормами та правилами поведінки [1, с.98].

«Уявлення про майбутню сім'ю», розглядається Т. Демидовою, Н. Смирновою, Т. Мішиною як компонент, що включає в себе комплекс уявно відтворених образів, що відображують характерні ознаки майбутнього сімейного життя, а саме: образ майбутнього чоловіка, дружини, дітей; образ майбутнього сімейного життя (його рольова структура, побутово-економічна сфера, особливості спілкування та взаємодії у родині, стратегії виховання дітей); образи пов'язані із соціальною роллю сім'ї в суспільстві [1, с.35].

Н. Шелест наголошує, що формувати уявлення про сімейне життя та розвивати ціннісне ставлення до сім'ї важливо саме у підлітковому та ранньому юнацькому віці, бо саме у цей період відбувається інтенсивний розвиток самосвідомості та формування системи оцінювальних суджень, переконань та ідеалів; окреслюються життєві плани та перспективи [4, с.27].

Т. Демидова виділяє наступні структурні компоненти уявлень про сім'ю: когнітивний (система знань про сімейне життя і себе як майбутнього сім'янина), емоційно-ціннісний (ставлення до майбутньої сім'ї, батьків і сімейного життя і їх оцінка) і поведінковий (ідентифікаційна поведінка у сім'ї і моделі поведінки в конфліктних ситуаціях в сім'ї) [2, с.8].

Г. Шаумаров, С. Миронова, О. Мастоюкова вказують, що велика відповідальність в підготовці майбутнього сім'янина покладається саме на заклад, в якому навчається учень з інтелектуальним порушенням [3, с.114]. У практиці спеціальних закладів освіти щодо підготовки учнів до сімейного життя, Г. Шаумаров вважає доцільним: враховувати особливості порушення дитини, вікового періоду та особливості батьківських сімей учнів; знайомити учнів з предшлюбними факторами, з їх роллю та впливом на створення сім'ї; формувати культуру спілкування в учнів; формувати вміння виражати почуття любові, ніжності; розвивати такі якості особистості, як відвертість, уважність, вміння співчувати та співпереживати. Науковець наголошує на тому, що школа має бути першим і основним джерелом статевої просвіти учнів.

А. Іваненко досліджуючи уявлення підлітків з інтелектуальними порушеннями про майбутню сім'ю виявила недостатній рівень знань про функції родини та про складові елементи щасливого сімейного життя; поверхові та нечіткі уявлення про особистісні якості, необхідні для сімейного життя; недостатньо сформовані уявлення про розподіл обов'язків подружжя, про основні цілі шлюбу, про розподіл лідерства в майбутній сім'ї, про розв'язання конфліктних ситуацій [1, с.85]. Встановлено, що переважна більшість підлітків хочуть перейняти досвід сімейних відносин у своїх батьків у майбутньому і вважають батьківську сім'ю прикладом для себе. К. Вітек підкреслює, що характер відносин в батьківській сім'ї в майбутньому впливає на долю молодого подружжя та на їх сімейне благополуччя.

О. Денисова, О. Морщинуна, Г. Шаумаров виділяють основні причини труднощів, які виникають у сім'ях осіб з інтелектуальними порушеннями, а саме: не достатньо відповідальне ставлення до вибору партнера, відсутність психологічної та моральної зрілості; невміння жити в одному сімейному колективі, егоїстичне відношення до інших членів сім'ї та незацікавленість їхнім життям; прогалини в сфері духовних, психологічних та сексуальних відносин [4, с.38]. Серед головних

причин Г. Шаумаров виділяє низький освітній та культурний рівень випускників спеціальних закладів освіти та низький виховний потенціал батьківських сімей.

На основі теоретичного аналізу загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури встановлено, що, незважаючи на актуальність проблеми формування уявлень про майбутню сім'ю у підлітків з порушеннями інтелекту, вона є недостатньо розробленою як у теоретичному, так і в практичному аспектах. З'ясовано, що уявлення про сім'ю означеної категорії підлітків є звуженими за обсягом, та недостатньо диференційованими за змістом. Серед чинників які впливають на їх формування науковці виділяють вплив батьківської сім'ї, рівень ідентифікації родини батьків із власною майбутньою сім'єю, особливості перебігу підліткового віку, статево-рольової ідентифікації, знання про сімейне життя отримані в закладі освіти та із засобів масової інформації.

Перспективою розгортання дослідження в зазначеному напрямі є розробка змісту та методів формування уявлень про сім'ю підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Список використаних джерел:

1. Іваненко А.С. Особливості уявлень про батьківську та майбутню власну сім'ю у розумово відсталих підлітків. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Херсон, 2014. Вип. 2. Т. 2. С. 137-141.
2. Демидова Т.А. Особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна психологія». Київ, 2003. 22 с.
3. Миронова С.П., Матвеева М.П. Статеве виховання у допоміжній школі: [посібн. для вчит.] Кам'янець-Подільський, 1996. 30 с.
4. Шаумаров Г.Б. Социально-психологические проблемы молодой семьи выпускников специальной школы для детей с задержкой психического развития: автореф. дис. ... док. псих. наук. М., 1990. 25 с.

The article presents the results of a theoretical study of the characteristics of adolescents with intellectual disabilities about the family, identified the role of factors influencing their formation.

Key words: adolescents, intellectual disability, family perception, special education institution.

Отримано: 24.11.2020

УДК 376.02

О. Зан, аспірантка

ФОРМУВАННЯ ПРОГНОСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ НА ЗАНЯТТЯХ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Здійснено теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми пошуку ефективних засобів формування прогностичної діяльності у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Обґрунтовано та доведено значущість образотворчого мистецтва у навчанні дітей означеної категорії та формуванні у них вмінь прогнозувати власні дії.

Ключові слова: образотворче мистецтво, прогнозування, молодші школярі, інтелектуальні порушення.

Важливим завданням нової української школи (НУШ) є необхідність формування в учнів універсальних освітніх дій – когнітивних, регуляторних та комунікативних, які складають основу ключових компетентностей особистості, необхідних для її успішного нав-

чання та соціалізації. До таких важливих інтегративних соціальних компонентів у дітей молодшого шкільного віку доцільно віднести формування функції прогнозування та планування власних дій. Особливих зусиль вирішення даної проблеми потребує від педа-

гогів закладів спеціальної освіти, адже у осіб з інтелектуальними порушеннями процес оволодіння універсальними освітніми діями відбувається особливо складно (М. Миронова, С. Синьов) [6, с.56; 7; 8].

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз наукових джерел із проблеми пошуку ефективних засобів формування прогностичної діяльності у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. На основі аналізу та узагальнення отриманих даних надати теоретико-методологічне обґрунтування значущості занять з образотворчого мистецтва у формуванні вміння прогнозувати в дітей даної категорії.

Учні молодших класів з інтелектуальними порушеннями дуже важко засвоюють нові поняття та способи дій, практично не можуть самостійно організувати власну діяльність, не вміють діяти на основі антиципації, передбачаючи результат (І. Дмитрієва, Е. Кукса, М. Матвєєва, С. Миронова, В. Синьов, І. Ужченко та ін.) [4; 6-8; 10]. Регуляторні дії, до яких як раз відноситься прогнозування та планування – є основою успішності провідної діяльності учнів (М. Миронова, П. Гальперін, В. Синьов) [2; 6; 8]. Несформованість відповідних вмінь та компетентностей у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями негативно відбивається на результатах їх навчання в школі та майбутній інтеграції в соціум (Ю. Бистрова, І. Попович) [13, с.34-45; 14]. Тому автори наголошують на необхідності формування вольових зусиль у дітей з інтелектуальними порушеннями, як основи саморегуляції, вміння ставити мету та досягати її (Ю. Бистрова, О. Блинова, В. Синьов) [13; 14; 8]. Мету у дослідженні вчені розглядають як результат дій, передбачений особистістю на основі власного досвіду та вмінь прогнозувати (П. Гальперін, І. Попович та ін.) [2; 14].

Питаннями прогностичної діяльності особистості займалися П. Анохін, А. Асмолов, В. Бондар, П. Гальперін, О. Леонтєв, Б. Ломов, С. Рубинштейн, В. Синьов, Л. Співак, Б. Теплов, Є. Шудрі та ін.; педагогічне прогнозування висвітлено в працях Л. Дрозд, І. Лернер, В. Ситарової та ін [1; 2; 4-11; 13].

Прогнозування є складовою частиною таких дій як творча уява, регулятивне планування, контроль та самоконтроль (І. Дмитрієва, Г. Цікото та ін.) [4; 11]. Тому доцільно формувати прогностичну діяльність саме на заняттях з образотворчого мистецтва.

Спеціальних наукових праць, присвячених проблемі прогнозування та планування засобами образотворчого мистецтва практично не має. Можна виділити низку естетичних та образотворчих досліджень, присвячених прогностичній функції мистецтва в цілому (С. Синцова та ін.) [5], соціальному прогнозуванню (Є. Шудрі та ін.), естетичному вихованню як баченню власного майбутнього (І. Дмитрієва та ін.) [4]. Питання прогностичної функції мистецтва було відображено в працях радянських науковців – Ю. Борєва, П. Гальперіна та ін. [1; 2]. При цьому Ю. Борєв прогностичну функцію мистецтва розглядав в системі ланки художніх функцій та надав їй назву «касандрівського початку» – передбачення [1]. Є. Шудрі у власному дослідженні відокремлює пророчу функцію образотворчого мистецтва, при цьому висвітлює її соціальні аспекти та прогностичні завдання [12, с.56]. Автор вважає, що за допомогою розвинених естетичних якостей людини можливо розвинути компетент-

ність соціального передбачення. Певний крок до розуміння естетичної природи функції прогнозування та планування зроблено І. Дмитрієвою, вчена вказує на об'єктивну основу прогностичної функції та розглядає її як інформаційний аспект художньої діяльності, що відображає реальність та майбутнє [4].

Винятково велике корекційне значення занять образотворчим мистецтвом підкреслювали І. Дмитрієва, Л. Співак, Г. Цікото та ін. [4; 9; 11]. Зображувальна діяльність вимагає від учня прояву різнобічних психологічних якостей та вмінь – порівняння, планування, додаткової уваги, уяви. В ході цілеспрямованих занять образотворчою діяльністю учні починають краще проводити порівняння, легше встановлювати подібність і відмінність предметів, взаємозв'язок між цілим його частинами, розвиваються уявлення про навколишній світ та власне майбутнє (І. Попович). Малювання сприяє розвитку в учнів аналітико-синтетичної функції мислення (К. Ушинський) [14].

Таким чином, теоретичний аналіз даної проблеми обумовив вибір напрямів подальших досліджень – створення спеціальної методики формування прогностичної діяльності у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями на заняттях з образотворчого мистецтва.

Список використаних джерел:

1. Борєв Ю.Б. Эстетика. 2-е изд. М.: Политиздат, 1975. 399 с.
2. Гальперин П.Л. Развитие исследований по формированию умственных действий. *Психологическая наука в СССР*. М., 1959. Т. 1. 283 с.
3. Головіна Т.Н. Недоліки просторового орієнтування у розумово відсталих учнів та корекційний вплив занять малюванням на її розвиток: Психологічні питання корекційної роботи в допоміжній школі / под ред. Ж.І. Шиф. М., 1972.
4. Дмитрієва І.В. Змістовно-процесуальні компоненти системи естетичного виховання розумово відсталих учнів 6-9-х класів засобами мистецтва. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка*. 2008. №22 (161). С. 55-64.
5. Синцова С.В. Художественное предвидение морфологических новообразований искусства средствами словесного творчества: автореф. дис. ... канд. фил. наук. Казань, 2000.
6. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підруч.: у 2-х ч. Київ: Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2007. Ч. 1: [Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіка)]. 2007. 241 с.
7. Спеціальна психологія: тексти: навч. посіб.: у 2 ч. / М.П. Матвєєва (ред.), С.П. Миронова (ред.). Кам'янець-Подільський, 1999. Ч. 1. 158 с.
8. Спеціальна психологія: тексти: навч. посіб.: у 2 ч. / М.П. Матвєєва (ред.), С.П. Миронова (ред.). Кам'янець-Подільський, 2001. Ч. 2. 140 с.
9. Співак Л.М. Діагностика і корекція «Я-концепції» молодших школярів з низьким рівнем навчальних досягнень: навч. посібник. Кам'янець-Подільський: Каравела, 2011.
10. Ужченко І.Ю., Кукса Е.В. Психологічна характеристика процесу цілепокладання у молодших школярів і затримкою психічного розвитку. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. Серія 19. 2012. Вип. 21. С. 441-445.
11. Цікото Г.В. Особливості виконання розумово відсталими дітьми дошкільного віку ігрових завдань, що вимагають сприйняття кольору. *Психологічні питання корекційної роботи в допоміжній школі* / под ред. Ж.І. Шиф. М., 1972. С. 92-112.
12. Шудрі Е.П. Художественное предвосхищение будущего: монография. Киев, 1978.
13. Bystrova Y. Behaviour peculiarities of adolescents with intellectual disabilities in conflict situations *Modern research*

of the representatives of psychological sciences: collective monograph / O.Ye. Blynova, Yu.O. Bystrova, I.M. Halian, O.M. Kikinezhdi, etc. Lviv; Toruń: Liha-Pres, 2019. 332 s.

14. Popovych I.S. Blynova O.Ye. The Structure, Variables and Interdependence of the Factors of Mental States of Expectations in Students' Academic and Professional Activities. *Stanislaw Juszczak*. 2019. №55 T. 1. 293 c.

Theses carry out a theoretical analysis of scientific sources on the problem of finding effective means of

forming prognostic activity in junior high school students with intellectual disabilities. The significance of fine arts in teaching children of this category and forming their ability to predict their own actions is substantiated and proved.

Key words: fine arts, forecasting, junior school-children, intellectual disorders.

Отримано: 24.11.2020

УДК 37.6.011.3-051:373-056.2/.3

А. О. Косовська, аспірантка

КЛЮЧОВІ КОМПОНЕНТИ ГОТОВНОСТІ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА ДО КОМАНДНОЇ РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті подано аналіз наукових поглядів щодо поняття «готовності» в контексті професійної діяльності педагога, визначено компоненти готовності корекційного педагога до командної роботи в інклюзивному закладі.

Ключові слова: корекційний педагог, професійна діяльність, компетентність, командна робота, компоненти готовності, інклюзивна освіта.

Забезпечення освітнього процесу в закладах освіти з інклюзивним навчанням здійснюється шляхом командної взаємодії всіх учасників міждисциплінарного супроводу. Одним із провідних суб'єктів реалізації такої взаємодії є спеціальний (корекційний) педагог, який маючи відповідну фахову освіту, виступає координатором педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища. Здатність корекційного педагога успішно здійснювати свою професійну діяльність залежить від оволодіння ним ряду компетентностей, серед яких важливе місце посідає готовність до роботи в команді.

Аналіз наукових досліджень дає можливість виокремити коло науковців які досліджували проблему професійної підготовки педагогів до роботи в інклюзивних закладах, зокрема: І. Дмитрієва, О. Мартинчук, С. Миронова, Н. Софій, М. Шеремет, та інші. Поняття готовності до певного виду діяльності у своїх працях досліджували: А. Асмолов, А. Деркач, М. Дяченко, Є. Ільїн, В. Крутецький, М. Левітов, Н. Максименко, В. Моляко, С. Рубінштейн та ін. Питання щодо сутності та структури готовності до командної роботи в професійній діяльності освітніх організацій розглядалося в працях: А. Вознюк, В. Горбунової, В. Журавльова, Л. Карамушки, О. Філь та інших.

Зважаючи на ряд проведених досліджень варто зазначити що структурні компоненти готовності до командної роботи є недостатньо вивченими і потребують детального опису.

Метою дослідження є проаналізувати наукові погляди щодо поняття «готовності» та визначити ключові компоненти готовності корекційного педагога до командної роботи в інклюзивному закладі.

Аналіз наукової літератури дає можливість розмежувати існування певних відмінностей між поглядами педагогів та психологів щодо розуміння поняття «готовності» в контексті професійної діяльності педагога. В рамках психологічного підходу досліджується характер зв'язків між станом готовності та ефективною діяльністю, натомість у педагогічному – вивчаються умови засоби і методи які спонукають становлення і професійний розвиток фахівця [4].

Поняття психологічної готовності розглядається в контексті функціонального та особистісного підходів.

Прихильники функціонального підходу, (О. Асмолов, Є. Кузьмін, М. Левітов, В. Моляко, Л. Нерсисян, А. Пуні, С. Равікович, В. Ядов та інші) визначають психологічну готовність як певний психічний стан людини під час виконання відповідної діяльності [1].

Представники особистісного підходу (Л. Виготський, А. Деркач, Л. Карамушка, В. Крутецький, О. Леонтьєв, С. Максименко, С. Рубінштейн та ін.) розглядають психологічну готовність як сталий набір індивідуально-особистісних якостей, необхідних особистості для ефективного здійснення її професійної діяльності [2].

Більшість авторів розкривають «готовність» через сукупність мотиваційних, пізнавальних, емоційних та вольових якостей особистості.

На основі аналізу наукової літератури варто виокремити ряд найбільш поширених компонентів визначення готовності до професійної педагогічної діяльності, зокрема: мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний.

Здатність працювати в команді є загальною компетентністю професійної діяльності корекційного педагога, яка передбачає знання стратегій командної роботи; технологій спільного прийняття рішень стосовно процесу навчання, виховання і розвитку дитини із вчителями і батьками; встановлення ефективних партнерських стосунків [4, с.154-153; 6].

З огляду наукової літератури [3, 4, 7] можна описати структурні компоненти готовності корекційного педагога до командної роботи в інклюзивному закладі, зокрема:

1. Когнітивний компонент – передбачає сукупність знань про особливості командної роботи;
2. Мотиваційний компонент – складає сукупність мотивів щодо командної роботи учасників психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному закладі, зокрема фахівців спеціальної освіти: організація «на персонал», «на завдання» та стиль діяльності «команда»;
3. Операційний компонент – сукупність навичок командної роботи: орієнтація на виконання основних функціонально-рольових позицій в команді;
4. Особистісний компонент – сукупність психологічних характеристик, важливих для командної роботи.

Отже, готовність працювати в команді має характеризуватися системою відповідних мотивів, знань, умінь та навичок, а також особистісних якостей необхідних для організації продуктивної командної роботи в процесі здійснення психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються в проведенні дослідження на визначення рівня готовності корекційних педагогів до командної роботи у навчанні дітей з особливими освітніми потребами.

Список використаних джерел:

1. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. 3-е изд., испр. и доп. М.: Смысл; Изд. центр «Академия», 2007. С. 155-156.
2. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. М.: Воронеж, 2004. 752 с.
3. Карамушка Л.М., Філь О.А. Формування конкурентоздатної команди сучасної організації. Київ: Міденіум, 2004. 36 с.
4. Мартинчук О.В. Підготовка фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освіт-

ньому середовищі: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 430 с.

5. Миронова С.П. Командний підхід до психолого-педагогічного супроводу дітей з вадами психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти. *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. 2011. №14 (225). С. 108-112.
6. Софій Н.З. Підготовка педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2016. Вип. 11. С. 170-175.
7. Філь О.А. Формування психологічної готовності персоналу освітніх організацій до роботи в конкурентоздатній управлінській команді: дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2006. 330 с.

The article presents an analysis of scientific views on the concept of «readiness» in the context of professional activity of a teacher, identifies the components of readiness of a correctional teacher for teamwork in an inclusive institution.

Key words: correctional teacher, professional activity, competence, teamwork, readiness components, inclusive education.

Отримано: 24.11 2020

УДК 376:159.944.4-053.6-056.34

І. П. Марціновська, асистент

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРУЖНОСТІ ШКОЛЯРІВ У СИТУАЦІЇ ТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСУ

Обґрунтовано та представлено психолого-педагогічне забезпечення корекційної роботи з дітьми з психофізичними порушеннями, що мають розлади обумовлені травматичним стресом.

Ключові слова: підлітки з порушеним розвитком; програма психолого-педагогічної корекції постстресу, порушення емоційно-вольової, когнітивної та поведінкової сфер, копінг-поведінка.

Формування психологічної пружності у ситуації травматичного стресу у школярів з порушенням психофізичного розвитку є актуальним питанням сучасної психолого-педагогічної науки. Погляди на стрес та психічну травму у розрізі психологічного феномену «резилієнсу», визначено актуальними у психолого-педагогічній корекції травматичних переживань підлітків, що мають порушення психофізичного розвитку [1]. Теоретичним підґрунтям змісту та методів психолого-педагогічної корекції розладів, обумовлених стресом, виступають положення про: концепцію «безпечної школи» («safe school» у країнах Західної Європи та північної Америки), що підтверджує необхідність адаптації навчального процесу до потреб дітей, які пережили психотравму; необхідність комплексного підходу, що передбачає залучення вчителів та батьків до подолання наслідків психічної травми у дітей (М. Баум, О. Аyalon та ін.) [2; 3]; особливості навчання та виховання школярів з порушеннями психофізичного розвитку (В. Синьов, О. Супрун, С. Миронова, В. Тарасун, С. Федоренко, М. Шеремет та ін.) [4; 5]; положення про домінантність у подоланні травми копінг-поведінки особистості (М. Лаад, Р. Лазарус, Л. Мерфі, Н. Урган та ін.) [2]. Відповідно до означених теоретичних основ було розроблено програму психолого-педагогічної корекції постстресу у підлітків з порушеннями психофізичного розвитку, що передбачає реалізацію таких заходів: корекційно-розвивальної тренінгової програми для підлітків з розвитку копінг-поведінки та формування арсеналу стратегій виходу із

критичних життєвих ситуацій; навчально-просвітницького тренінгу для батьків підлітків щодо наслідків травми на психіку дітей та шляхів компенсації цих наслідків у виховному просторі сім'ї; навчально-просвітницького тренінгу для педагогів, які працюють із цією категорією дітей, щодо впливу травми на дитячу психіку, шляхів допомоги травмованим підліткам у навчально-виховному процесі. Заняття для підлітків змістовно спрямовані на подолання як окремих компонентів ПТСР, так і комплексно, на усі складові порушення, що проявляються на емоційно-вольовому, поведінковому та когнітивному рівнях; також на формування дієвого арсеналу копінгових поведінкових стратегій у вирішенні життєвих ситуацій. Домашні завдання передбачаються до кожної теми тренінгу та мають на меті розвиток та закріплення сформованих практичних навичок. Заняття плануються із використанням різних форм та методів навчально-корекційної та тренінгової роботи [1]. Програма тренінгу для підлітків складається із двох модулів, що характеризують два підходи до психокорекції травматичного досвіду (травмовокусований підхід та підхід резилієнсу): перший – «Травматичний стрес та його прояви. Нормальна реакція на ненормальні життєві події», другий – «Формування копінг-ресурсу особистості підлітка. Технологія подолання стресових життєвих ситуацій «BASIC PH». Заняття для батьків спрямовуються на формування навичок підтримуючої поведінки у взаємодії з підлітками; розуміння особистісного копіngu та активної ролі батьків у розвитку стрес-долаючої пове-

дінки дітей. Заняття для педагогів передбачають формування мотивації до створення атмосфери безпеки, спокою та допомоги травмованим дітям; формування навичок підтримуючої педагогічної взаємодії.

Навчання підлітків з порушеннями психофізичного розвитку відбувається за тими ж методами що і навчання школярів з типовим розвитком, проте тип порушення, обумовлює особливості застосування навчальних методів. Ці особливості необхідно врахувати при розробці тренінгової програми для підлітків з різними типами порушень психофізичного розвитку. Основною особливістю методів навчання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами є їх корекційно-розвиваюча спрямованість. Відповідно до загальної та спеціальної дидактики, під час розробки тренінгових програм доцільно використані методи навчання, що: характеризуються джерелом передачі та характером сприйняття інформації (словесні, наочні, практичні методи); залежать від основних дидактичних завдань заняття (формування знань, умінь та навичок (зунів) підлітків, їх закріплення, застосування зунів на практиці, перевірки зунів, творчі методи); відображають характер пізнавальної діяльності щодо засвоєння змісту освіти (пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного виклику, евристичні, дослідницькі методи) [4; 5].

Узагальнивши корекційні прийоми та особливості проведення тренінгових занять для підлітків з порушенням розвитком не залежно від категорії порушення, можемо виділити основні принципи корекційного впливу: підбір змісту освіти тренінгових занять до особливостей пізнавальних можливостей підлітків; використання візуального матеріалу в процесі занять; повторюваність матеріалу, закріплення практичних навичок; врахування темпу роботи під час заняття та дотримання охоронного режиму підлітків; позитивне налаштування, настрої та емоції педагога під час занять, як засіб формування території емоційної безпеки та прийняття кожного підлітка; постійна позитивна оцінка сформованих вмінь та навичок підлітків, що забезпечує мотивуючу складову корекційного процесу. Представлена програма психолого-педагогічної корекції розладів у підлітків з порушенням розвитком, довела свою ефективність та доцільність, що підтвер-

джується факторами: у 50% підлітків відсутні симптоми постстресу; у 32,2% суттєво знизилась симптоми. Така динаміка позитивних змін, обумовлює загальне підвищення шкільної успішності підлітків, зміну соціального статусу у колективі; збільшення соціальних контактів та зміну їх якості; зниження деструктивних поведінкових факторів; відсутність депресії, покращення самопочуття, активності та загального настрою підлітків. Розвинений адаптивний та відносно адаптивний копінг сприяє конструктивному реагуванню на труднощі та обумовлює подальший позитивний розвиток особистості підлітка.

Список використаних джерел:

1. Богданов С.О. та ін. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / заг. ред.: В.М. Чернобровкін, В.Г. Панок. Київ: Унів. вид-во, 2017. 208 с.
2. Силенок І.К. Характеристика посттравматического синдрома подростков. *Вестн. Адыгейск. гос. ун-та: Пед. и психология*. 2013. №3.
3. Артемьева Т.В. Стратегии совладающего поведения детей с ограниченными возможностями здоровья. *Актуальные проблемы специальной психологии и коррекционной педагогики. Альманах Казанского федерального университета* / под ред. А.И. Ахметзяновой. 2013. URL: <https://catt.ly/LgOgePI/>
4. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: [підручник]. Частина I. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. 238 с.
5. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2008. 204 с.

Psychological and pedagogical support of correctional work with children with psychophysical disorders who have post-traumatic stress disorder due to being in a zone of military conflict and internal resettlement is substantiated and presented. A comprehensive program of psychological and pedagogical correction of disorders caused by PTSD is described.

Key words: adolescents with developmental disabilities; post-traumatic stress disorder; psychological and pedagogical support; program of psychological and pedagogical correction of post-stress.

Отримано: 24.11.2020

УДК 376.091.331:91]-056.31

І. І. Матвійчук, аспірантка

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ БЕСІДИ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ З УЧНЯМИ, ЯКІ МАЮТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПОРУШЕННЯ

У статті проаналізовано стан дослідження проблеми в літературних джерелах. Виділені вимоги щодо проведення географічної бесіди з учнями, які мають інтелектуальні порушення.

Ключові слова: учні з інтелектуальними порушеннями, бесіда, географія, освітній процес, корекція.

У системі здобуття загальної середньої освіти основну роль відіграє педагог: його вміння користуватися методичними прийомами подачі матеріалу, орієнтуватися на кожного учня окремо і в цілому на увесь клас, збагачувати практичні навички учнів тощо. Не винятком є і спеціальні заклади, де навчаються діти з особливими освітніми потребами. В таких закладах роль педагога подвоюється, оскільки на пізнавально-пошукову роботу учні, в силу свого розвитку, не здатні налашту-

уватись самостійно. Кожен навчальний предмет потребує спеціально підібраних методик та прийомів, це стосується і уроків географії.

Низка досліджень у загальній дидактиці навчання географії присвячена проблемі географічних бесід, зокрема, висвітлені у роботах: Л. Вішнікіної, О. Герман, С. Коберніка, Л. Покася, Р. Коваленка, О. Скуратовича, О. Топузова та ін. У спеціальній дидактиці бесіда як метод навчання вивчалася І. Єременком,

В. Липою, Г. Мерсіяною, С. Мироною та ін. У спеціальній методиці викладання географії цьому питанню присвячені праці: Л. Одинченко, Т. Пороцької, В. Синьова, Т. Скиби та ін.

Метою нашого дослідження є виділення особливостей проведення бесіди на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення.

Л. Вішнікіна вказує, що бесіда – це діалогічний методичний прийом, який ґрунтується на запитаннях і відповідях вчителя й учнів. Іншими словами цей прийом передбачає запитально-розмовну форму навчальної діяльності, під час якої відбувається обмін думками [1].

Згідно тлумачення, яке надає С.П. Миронова, бесіда – це діалогічний метод усного викладу матеріалу. Також вона виокремила загальні вимоги до проведення бесіди в спеціальній школі для дітей з порушеним інтелектом [3].

В свою чергу, Т.І. Пороцька відмітила, що на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення бесіда стає невід'ємним методом вивчення нових об'єктів, запорукою успішно проведеної екскурсії, способом узагальнення набутих знання.

На основі аналізу літературних джерел та практичного досвіду, нами були виділені вимоги щодо проведення бесіди на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення:

- запитання слід продумати системно: вони мають підводити учня до засвоєння нового поняття, певної закономірності тощо;
- структура запитання повинна бути такою, щоб вона дала можливість учню, на основі набутих раніше знань, дати на нього відповідь;
- не потрібно задавати альтернативних запитань, тому що відповідь на них буде ситуативна та не усвідомлена;
- при опитуванні учнів, слід використовувати індивідуальний та диференційований підхід, таким чином, кожен учень в класі не залежно від його пізнавальних можливостей буде активним учасником освітнього процесу;

- після проведення бесіди обов'язково в кінці уроку потрібно підвести висновки та узагальнення, щоб зрозуміти хто з учнів засвоїв матеріал та чи потрібно провести додатковий урок корекції знань;
- під час опитування, потрібно звертати увагу на відповіді учнів: чи правильно граматично та стилістично побудовані речення, чи дають повну відповідь, виправляти помилки та дати можливість виправити учневі самому.

Отже, серед різноманітних засобів навчання, бесіда дотепер посідає чільне місце. Адже, при правильній її організації можна досягнути всіх поставлених цілей, зокрема корекційно-розвиткових, що є невід'ємним складником освітнього процесу в умовах спеціальної школи.

Стаття не претендує на повноту висвітлення проблеми проведення бесіди на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення. Лише частково виділені вимоги до її проведення. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розробці методичних рекомендацій та виокремлення видів бесід, які можуть бути використаними на уроках географії з учнями, що мають інтелектуальні порушення.

Список використаних джерел:

1. Вішнікіна Л.П., Топузов О.М. Методичні прийоми навчання географії. *Географія та основи економіки*. 2011. №6. С. 33-36.
2. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Методика викладання географії в школі: навчально-методичний посібник. Київ: Навч. кн, 2007.
3. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.

The article analyzes the state of research of the problem in the literature. Requirements for conducting a geographical interview with students with intellectual disabilities are highlighted.

Key words: students with intellectual disabilities, conversation, geography, educational process.

Отримано: 24.11.2020

УДК 373.2.011.3-052-056.2/3

А. В. Мішеніна, аспірант,

Т. О. Докучина, кандидат педагогічних наук, доцент

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО НАВКОЛИШНІЙ СВІТ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто актуальність проблеми формування уявлень про навколишній світ у дошкільників з порушеннями пізнавальної діяльності. Визначено, що особливості розвитку у дітей з порушеннями пізнавальної діяльності обумовлюють специфіку формування у них уявлень про навколишній світ.

Ключові слова: дошкільники з порушеннями пізнавальної діяльності, інтелектуальні порушення, формування уявлень про навколишній світ, корекційно-розвиткова робота.

Постановка проблеми. Одним із актуальних питань спеціальної освіти є організація корекційно-розвиткової роботи з дошкільниками з порушеннями пізнавальної діяльності. Формування уявлень про навколишній світ є одним з основних напрямів корекційно-розвиткової роботи, оскільки навколишнє середовище сприяє організації та розвитку різних видів діяльності дитини, що спонукають її до аналізу, вивчення предметів, засвоєння та використання теоретичних знань у

житті. Тому важливо визначити та врахувати особливості формування уявлень про навколишній світ з метою організації якісної корекційно-розвиткової роботи.

Аналіз останніх досліджень. У корекційній психопедагогіці розглядалися різноманітні аспекти проблеми корекційної роботи з різних напрямів з дітьми з порушеннями пізнавальної діяльності (В. Бондар, Л. Ваніна, І. Єременко, В. Липа, С. Миронова, В. Синьов, Н. Стадненко, О. Хохліна та ін.) [4-6]. Вчені

виділили загальні та специфічні особливості дітей з порушеннями пізнавальної діяльності та обґрунтували характерні особливості освітньої роботи з ними. Окремі аспекти проблеми ознайомлення дітей з порушеннями пізнавальної діяльності з навколишнім світом у своїх працях досліджували Т. Байра, О. Біда, Г. Блеч, Ф. Кисельов, А. Косимова, А. Міненко, В. Пакулова, М. Рахуба та ін. [2; 3; 7]. Не зважаючи на значний науковий доробок вчених, проблема формування уявлень про навколишній світ у дітей з порушеннями пізнавальної діяльності залишається актуальною.

Метою нашого дослідження є визначення особливостей формування уявлень про навколишній світ у дошкільників з порушеннями пізнавальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Формування уявлень про навколишній світ є підґрунтям для організації різних видів діяльності дошкільників. Дошкільний вік відіграє важливу роль у розвитку та становленні особистості кожної дитини, упродовж якого відбувається значне накопичення та збагачення чуттєвого досвіду, активний розвиток мислення, уяви, довільної уваги та смислової пам'яті, набуття першого соціального досвіду. Цей вік характеризується оволодінням загальних знань, умінь та навичок в набутті психічних якостей, необхідних для подальшого життя [1]. Усі новоутворення дошкільного віку стають певним рівнем пізнавальної активності, самостійності та творчості.

Одним з компонентів корекційно-розвиткової роботи у спеціальному дошкільному закладі є ознайомлення з навколишнім. Формування уявлень про навколишній світ є невід'ємною частиною всебічного розвитку дошкільників з порушеннями пізнавальної діяльності, оскільки навколишнє середовище не лише сприяє вивченню предметів та явищ, а й забезпечує активне засвоєння та використання набутих знань. Як зазначає О. Хайдарова, формування елементарних уявлень про навколишній світ є важливою умовою для успішного включення дітей з порушеннями пізнавальної діяльності у соціальне життя відповідно до їх потенційних можливостей [7].

А. Катаєва, Н. Морозова, Н. Павлова, Н. Соколова та ін. зазначають, що у дошкільному віці діти отримують емоційні враження про природу, накопичують знання та уявлення, які в майбутньому будуть підґрунтям для формування цілісного ставлення до природи; закладається основа особистісної культури, що включає розвиток уявлень про себе, орієнтація дитини в предметному світі, в явищах особистого життя та діяльності [2].

Аналіз літературних джерел засвідчив, що особливості розвитку у дітей з порушеннями пізнавальної діяльності обумовлюють специфіку формування у них уявлень про навколишній світ. В. Золотоверх, М. Матвєєва, В. Синьов, О. Хохліна та ін. зазначають, що у дошкільників з інтелектуальними порушеннями відзначається недорозвиток уваги, здатність до запам'ятовування сповільнена. Наочно-дійове мислення характеризується значним відставанням у темпі розвитку. Дошкільники не завжди розуміють, що виникає проблемна ситуація, якщо і розуміють, то не пов'язують її з необхідністю використання допоміжних засобів. Діти з порушеннями пізнавальної діяльності не орієнтуються у просторі, їм складно оцінити властивості предметів і відношення між ни-

ми, а тому їхні дії бувають непродуктивними, здійснюються безкорисливо, не мають характеру власних спроб. Однією з основних причин неповноцінного пристосування дошкільників з порушеннями пізнавальної діяльності до умов навколишнього середовища є їх невміння доцільно користуватися накопиченими знаннями [1; 4-6].

Діти з інтелектуальними порушеннями через недостатній розвиток пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, низької соціальної активності не завжди адекватно здатні сприймати оточуючий світ. Г. Блеч у своїх дослідженнях визначила, що недостатня активність та хаотичність сприймання значно ускладнюють орієнтування дітей з порушеннями пізнавальної діяльності у навколишньому середовищі [2; 3].

Вагоме значення у формуванні уявлень про навколишній світ має мовлення, яке допомагає уточнювати, деталізувати та вдосконалювати. Дослідження А. Сновського показують, що безпосереднє спілкування з живими об'єктами природи створюють умови для усвідомлення практичної діяльності. Джерелом зацікавленості є заняття з розвитку мовлення з використанням екскурсій або проведенням спостережень за природою, що дає змогу «пробудити» пізнавальний інтерес у дошкільників з порушеннями пізнавальної діяльності [7]. Однак, діти з порушеннями пізнавальної діяльності часто мають порушення мовлення, а це, відповідно, значно ускладнює процес формування в них відповідних уявлень.

Висновки. Отже, проблема формування уявлень про навколишній світ у дошкільників з порушеннями пізнавальної діяльності є актуальною, оскільки сформовані уявлення створюють основу для формування природничих понять та особистості в цілому. Аналіз літературних джерел засвідчив, що дошкільники з порушеннями пізнавальної діяльності мають певні особливості розвитку, що ускладнюють процес формування уявлень про навколишній світ. Це свідчить про важливість врахування особливостей розвитку у дітей з порушеннями пізнавальної діяльності для успішного формування уявлень про навколишній світ.

Список використаних джерел:

1. Богуш А., Варяниця Л. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Луганськ: Альмамастер, 2006. С. 132-135.
2. Блеч Г. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (Програма ознайомлення з навколишнім, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). Київ, 2012. 96 с.
3. Блеч Г. Формування уявлень про навколишнє середовище. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології*: зб. наук. праць. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. Вип. 8. С. 49-54.
4. Золотоверх В. Нариси з історії спеціальної дошкільної педагогіки: монографія. Київ: Науковий світ, 2004. 196 с.
5. Миронова С. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
6. Синьов В., Матвєєва М., Хохліна О. Психологія розумово відсталої дитини: підручник. Київ: Знання, 2008. 359 с.
7. Хайдарова О. Формування уявлень про навколишній світ у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2018. 285 с.

The article considers the urgency of the problem of forming ideas about the world around in preschoolers with cognitive impairment. It is determined that the peculiarities of development in children with cognitive impairment determine the specifics of the formation of their ideas about the world around them.

Keywords: preschoolers with cognitive impairment, intellectual disorders, formation of ideas about the world around, correctional and developmental work.

Отримано: 24.11.2020

УДК 376-056.26 (075.8)

Я. Утьосов

СПЕЦІАЛЬНА МЕТОДИКА КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У дослідженні представлено створену на основі аналізу отриманих теоретичних і практичних даних, реалізовану на практиці спеціальну методику формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями, розкрито три її етапи – організаційний, виконавчий та аналітичний; висвітлено комплекс використаних методів: метод кейсів; показу дій; аналізу за алгоритмом; прогнозування; планування; покрокового виконання; метод матриці; метод оцінки; наведено результати спеціальної методики.

Ключові слова: підлітки, соціалізація, інтелектуальні порушення, кейси, компетентність.

Основне завдання Нової української школи (НУШ) – формування в учнів соціальної компетентності, тобто готовності до самостійного життя у всіх сферах життєдіяльності (професійна, родинна, правова, економічна, соціально-політична).

У спеціальній психолого-педагогічній літературі проблема соціальної компетентності розглядалась у таких напрямках: сутність, зміст та характеристика соціалізації, соціальної адаптації, інтеграції та інклюзії осіб з інтелектуальними порушеннями (Ю. Бистрова, Л. Виготський, Т. Жульковська, Л. Занков, І. Лубовський, С. Миронова, В. Синьов, А. Шевцов); розвиток комунікативної діяльності та інформаційної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями (Н. Гончарук, О. Проскурняк); психолого-педагогічний супровід, соціалізація та інклюзія учнів із затримкою психічного розвитку, з порушеннями аналізаторів, опорно-рухового апарату (О. Глоба, С. Іванченко, В. Кобильченко, Т. Сак, Є. Синьова, Л. Ханзерук); педагогічні аспекти адаптації, соціалізації та соціальної інтеграції дітей з інтелектуальними порушеннями (А. Висоцька, В. Липа, Г. Мерсіянова); психолого-педагогічні основи соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями (С. Миронова, І. Татяничківа, О. Хохліна); професійно-трудова соціалізація та адаптація осіб з інтелектуальними порушеннями (Ю. Бистрова, В. Бондар, О. Хохліна); особливості використання загальнокультурних норм поведінки учнями початкової та основної школи з інтелектуальними порушеннями (І. Бгажнокова, О. Вержиковська, Г. Запрягаєв); порушення соціальної поведінки та міжособистісних стосунків учнів з інтелектуальними порушеннями (Е. Альбрехт, Т. Кузьміна, К. Лебедінська, Г. Печерський, Л. Руденко) [1, 3, 4].

Отже, така ситуація загострює проблему пошуку шляхів соціалізації осіб з інтелектуальними порушеннями, формування у них якостей самостійності та активного засвоєння реалій незалежного існування в соціумі та соціальних компетентностей.

Дослідження присвячено впровадженню спеціальної методики формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями та аналізу отриманих результатів.

Основна мета спеціальної методики – сформування у підлітків соціальну компетентність як установку та особистісну якість.

Виявлені у попередніх дослідженнях поверхові уявлення про майбутнє життя та низький рівень соціалізації у більшості підлітків з інтелектуальними порушеннями (63,15 % в експериментальній та 60,72 % в контрольній групі) дали нам змогу виділити основні напрями корекційно-розвивальних занять в рамках спеціальної методики формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями: навчити підлітків міркувати про власне життя; сформувати мотивацію до життєвого самовизначення; розвинути здібності та соціальні компетентності, потрібні для успішної соціалізації; навчити проектуванню життєвих планів; навчити планувати свій час.

Впровадження спеціальної методики здійснювалося в три етапи.

На *першому – організаційному* етапі в ситуації знаходження сенсу необхідності планування майбутніх дій проводилося формування мотивації до оволодіння соціальними компетенціями, як необхідності та потреби здійснити цей процес. Приділялася увага розвитку мотивації до набуття нових соціальних компетентностей, знань та вмінь, які допоможуть у реалізації життєвих планів щодо інтеграції в соціум. На цьому етапі розвиток мотивації здійснювався через презентацію та показ значущості володіння соціальною компетентністю для успіху будь-якої діяльності людини.

Перший етап спеціальної методики передбачав проведення 16-ти занять. Заняття проводилися один раз на два тижні протягом навчального року. Форма проведення занять – корекційно-розвивальні заняття та психологічний тренінг тривалістю 35 хвилин. На тренінгу разом з плануванням підлітки опанували нові м'які технології, зокрема, налагодження міжособистісних зв'язків соціальних контактів при плануванні, вміння працювати разом з іншими (розвиток спільної діяльності), вміння звертатися про допомогу до однолітків або дорослих.

Основним завданням під час виконання цього етапу була підготовка реальних кейсів, які через трансформацію навчального предметного матеріалу створювали ситуацію зацікавленості. Трансформація здійснювалася шляхом надання реальних життєвих прикладів, доступних для розуміння підлітків, цікавих для них, пов'язаних з повсякденним життям. Для кейсів вибиралися приклади, які є для підлітків проблемами, котрі

потребують реального негайного вирішення для задоволення власних потреб та зацікавленості.

На *другому* – *виконавчому* етапі основною метою спеціальної методики було формування вмінь та навичок формування компетентності. Формування складових соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями здійснювалося під керівництвом експериментатора на початковій стадії етапу, потім здійснювалася спільна діяльність експериментатора та підлітків, потім у тренінгових групах спільна діяльність підлітків під керівництвом вчителя. На заключній стадії етапу здійснювалася самостійна діяльність та взаємодія підлітків з використанням сформованих компетенцій.

Для виконання переходу від прийняття зразка дій та поведінки дорослого до самостійних дій підлітка на виконавчому етапі формувалися кейси реальних ситуацій та дидактичні рекомендації для вчителів-предметників. Перед підлітками на основі реальної практичної ситуації ставилася проблема, експериментатор демонстрував шляхи її вирішення, разом виконувалися проблемні завдання та в обговореннях закріплювалися знання та вміння (метод діалогізації дій за П. Гальперіном) [2]. Формування вмінь здійснювалося під контролем та керівництвом експериментатора. Для дій під керівництвом надавалися наступні завдання вирішення соціальної реальної ситуації: визначити мету при наявності завдань; визначити завдання для досягнення мети; додати завдання до запропонованих завдань та мети.

Після закріплення цього матеріалу для контролю над сформованими компетенціями надавалися змодельовані завдання з помилкою, завдання без запитань, завдання на формулювання мети, яка є очевидною та знайомою для підлітка.

На *третьому* – *аналітичному* етапі формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями всі формуючі кроки відпрацьовувалися у проектній діяльності. На цьому етапі в груповій позакласній роботі за допомогою елементів тренінгу формувалися особистісні якості підлітків, необхідні для переходу навиків та досвіду підлітка в соціальну компетентність – ініціативність, відповідальність, зібраність. Ці якості відносяться до розвитку вольової сфери підлітка, тому при порушеннях інтелекту формуються дуже важко, але при послідовній роботі можуть надавати певний результат. Перевірка сформованості особистісної складової компетентності здійснювалася за рахунок самостійного створення кожним підлітком власного плану дій на тиждень; місяць; семестр тощо. Після закріплення вмінь відповідально складати короткострокові плани, підліткам пропонувалося скласти довгострокові плани – картку професійного самовизначення («Ким я хочу стати? Які здібності для цього маю? Що буду робити для досягнення мети?»); особистісного самовизначення («Як я змінюся після закінчення школи? Яка у мене буде родина?») [1].

Після проведеного формуального етапу експерименту на основі компонентів формування компетентності, було порівняно критерії успішності цього процесу в підлітків з інтелектуальними порушеннями до та після впровадження спеціальної методики.

Сформованість компонентів соціальної компетентності у підлітків на узагальнюючому етапі відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Результативність сформованості у підлітків з інтелектуальними порушеннями компонентів соціальної компетентності до та після впровадження спеціальної методики

Компоненти	До впровадження спеціальної методики	Після впровадження спеціальної методики	t / p
Експериментальна група			
Мотиваційний	8,77 %	39,47 %	4,7/0,01
Когнітивний	9,65 %	36,85 %	3,95/0,01
Операційний	15,26 %	54,39 %	5,01/0,001
Регуляторний	0,57 %	33,85 %	5,3/0,001
Особистісний	2,85 %	35,09 %	5,15/0,001

Отже, після впровадження спеціальної методики значно підвищився рівень окремих *компонентів* соціальної компетентності в експериментальній групі – важливих соціальних компетенцій, необхідних для успішності соціалізації підлітків з інтелектуальними порушеннями. Особливо помітно *підвищилися* кількість підлітків з інтелектуальними порушеннями, які володіють компетенціями *когнітивного* напрямку ($t = 3,95; p = 0,01$); *мотиваційного* напрямку ($t = 4,7; p = 0,01$); *операційного* напрямку ($t = 5,01; p = 0,001$); збільшилась кількість підлітків, які адекватно оцінюють себе та власні здібності та можливості, бачать власні помилки, самостійно вправляють їх, аналізують в групах під контролем дорослого два та більші варіанти досягнення мети, можуть вибрати самостійно оптимальний (33,85%); збільшилась кількість підлітків після впровадження спеціальної методики зі сформованими особистісними якостями, потрібними до успішності процесу соціалізації – відповідальність, можливість використовувати соціально схвалену поведінку та налагоджувати соціальні зв'язки (35,09%); значно підвищився рівень контролю над власними діями, вміння оцінювати власну діяльність, рівень рефлексії ($t = 5,3; p = 0,001$).

Список використаних джерел:

- Архитко О.В., Бистрова Ю.О. Дослідно-експериментальна робота з формування природничо-математичних компетентностей учнів з особливими освітніми потребами. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19*. 2018. Вип. 36. С. 11-17.
- Гальперин П.Л. Развитие исследований по формированию умственных действий. *Психологическая наука в СССР*. М., 1959. Т. 1. 283 с.
- Миронова С.П. Олігофренопедагогіка: компактний навчальний курс. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. держ. ун-т, РВВ, 2008. 204 с.
- Москоленко Н.В. Подготовка умственно отсталых воспитанников-сирот к самостоятельной жизни: дис. ... канд. пед. наук. М., 2015. 170 с.

Based on the analysis of theoretical and practical data obtained in the study, the scholar created and implemented a special method of developing readiness for social competence in three stages: organisational, executive and analytical one. In order to develop readiness for competence used a set of sequential methods, namely case method, showing actions of goal setting, algorithm analysis, activities for determining the purpose, forecasting (projection), planning, step-by-step execution, matrix method (collected experience in achieving goals), and evaluation method.

Key words: adolescents, socialisation, intellectual disabilities, cases, competence.

Отримано: 24.11.2020

УДК 7.025.4

О. В. Бучачий, асистент

МЕТОДИКА ВІДНОВЛЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ ДЕРЕВ'ЯНОЇ ОСНОВИ

У статті досліджуються та описуються основні реставраційні заходи і методи відновлення цілісності дерев'яної основи творів станкового живопису. Описуються типи та види руйнування дерев'яної основи. Розглядається вплив деструкції дерев'яної основи на збереження твору темперного та олійного живопису. Описуються практичні методи реконструкції та консервації дерев'яної основи у творах станкового живопису в реставраційній практиці.

Ключові слова: дерев'яна основа, волокно, руйнування, дерево, реконструкція, відновлення, консервація, реставрація, живопис, темперні фарби, олійний живопис, станковий живопис, левкас, усунення, розкол, тріщина, жук-точильник.

Постановка проблеми. До дефектів картин, написаних на дошках, відносяться тріщини різного характеру. Часто це відбувається в результаті розбіжності старої склейки дошки, часткового і навіть повного, що призводить до руйнування склеєних частин включно. Причиною цього є: вплив вологи, в результаті якого клей розм'якшується і втрачає сполучну силу; надмірне пересихання, також несприятливо відображається на клеї. Ці причини поглиблюються механічним впливом: натисками, поштовхами, ударами.

Картина при необережному поводженні може тріснути або розколотися навпіл навіть в свіжих місцях при збереженні колишніх місць склейки.

Розломи свіжі і розломи по старій склейці, крім розпаду дошки на частини, часто викликають осипи ґрунту і живопису по краях розлому. Найдрібніші частинки при осипанні тут же губляться, але більші відшаровування можуть бути збережені і їх слід зміцнити до початку нової склейки. Процес склеювання розділеної дошки не представляє будь-якої виняткової складності. Від реставратора потрібні перш за все навички в столярній справі, акуратність, що виражається в збереженні самого фарбового шару від подряпин і саден, і дотримання наведених нижче вказівок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних літературних джерелах пов'язаних з реставрацією дерев'яної основи рідко зустрічаються дані про конкретні методологічні прийоми відновлення цілісності основи з дерева. Багато методів відновлення цілісності саме дерев'яної основи часто зустрічаються в контексті реставрації ікон. У книзі авторів: «Клокова Г.С., Демина О.В., Инденбов А.В., Осипов Ю.А. Реставрация произведений станковой темперной живописи. Москва: ПМТГУ» описуються види і причини виникнення руйнувань дерев'яної основи.

Мета роботи – описати основні методи та засоби відновлення цілісності дерев'яної основи станкового живопису.

Виклад основного матеріалу. Механічні пошкодження дошки. Дошка твору може бути спилена або стесана по краях. Такими бувають ікони, які підганяли

до нового для них місця. Зустрічаються також дошки, до яких, навпаки, приклеєні планки, щоб збільшити її розміри. Іноді дошки потоншуються з тильного боку по всій площі або частково, що залишало на її поверхні сліди обробки струганком, рубанком або сокирою. Часто виявляються втраченими або заміненими при поновлених ікони шпонки, відсутні врізані в дошку – «ластівки», «карасики» та інші дрібні вставки.

Деформації дошки. Поширеними видами пошкодження дошки творів є тріщини в деревині і щілини в місцях склеювання дошок у єдиний щит. Причина їх появи обумовлена волокнистою будовою деревини дошки, яка при усушці може скоротитися в поперечному напрямку на 5-6%. Навіть при мінімальній природній усушці на 1% метра по ширині дошка звужиться на 1 см. Про розміри усушки свідчать виступаючі кінці шпонок, які на широких дошках іноді виступають за край дошки на 3-4 см. Усушка дощок часом була настільки інтенсивною, що розривала тканину паволоки з товстого полотна.

Тріщини найчастіше спостерігаються в торцевих краях дошки тому, що через них волога випаровується і вбирається в 20-30 разів інтенсивніше, ніж через бічні. У нижній частині дошки твору (при вертикальному положенні дощок) тріщин зазвичай більше, ніж у верхній, так як в низу ікони, що стояла колись в іконостасі, кіоті або в ніші цегляної стіни, більше накопичувалось та стікала вниз конденсаційна волога [3, с.82].

Руйнування, спричинені біоорганізмами. Згадане вище відсірівання нижньої частини іконної дошки сприяє ураження деревини гнильними бактеріями. В результаті життєдіяльності цих бактерій дошка стає трухлявою і руйнується. Зволожений колагеновий клей в місцях склеювання дощок і просочена ним деревина при зволоженні від 10% і вище уражаються пліснявими грибами, для яких спочатку клей, а пізніше деревина стають живильним середовищем. Розщеплюючи білок клею і виділяючи в процесі життєдіяльності кислоти, вони руйнують целюлозу – основна тверда речовина деревини.

Підвищена вологість при плюсовій температурі сприяє ураження дошки твору жуками-точильника-

ми. Деревину дошки руйнують головним чином личинки цих жуків. Вони харчуються тільки зволоженою деревиною. Поступово розвиваючись (зазвичай близько року або двох років), личинка росте, відповідно збільшуючи діаметр ходу. При низьких температурах або при зниженні вологості вона тимчасово замирає, але гине лише при сильних морозах. На час дозрівання личинка піднімається з глибини шару деревини до зовнішньої поверхні дошки і потім перетворюється в жука, який прогризає собі вихід з дошки – наскрізний отвір. У ходах, просвердлених личинкою, залишається продукт її життєдіяльності – бурове борошно. Між ходами, якщо їх багато, залишаються найтонші перегородки з деревини. Така дошка втрачає свою механічну міцність і навіть при легкому ударі розламується [1].

Відновлення втрачених деталей. Втрачені шпонки, «ластівки» та інші скріплюють деталі основи виготовляють точно за розмірами збережених від них гнізд. Вирізати нові гнізда для додаткових кріплень у виняткових випадках дозволяє реставраційна рада або комісія за пропозицією художника-реставратора. Нові деталі або вставляються, або вклеюються, в залежності від того, як були закріплені втрачені [4, с.112].

Склеювання дощок. Відновлення втрачених шпонок іноді ускладнює покоровленість дощок, їх роз'єднання за місцем склейки. Тому спочатку потрібно склеїти дошки які розійшлися між собою. До цієї операції твір готується за допомогою профілактичної заклейки. Заклеюється вся поверхня живопису в один шар цигаркового паперу, а на місця стиків дощок наклеюється або другий шар цигаркового паперу, або стрічки з марлі в залежності від стану левкасу на краях дощок. На склеєні краї дощок заклеювання накладається так, щоб кожен край точно по зламу левкасу було зафіксовано окремо. Потім дошки слід обережно розсунути, через що збільшиться щілина ребра склейки дощок, очистити від залишків старого клею за допомогою ножа, стамески або скальпеля. Зачищені краї дощок потрібно з'єднати і перевірити щільність їх прилягання [3, с.87-88].

Якщо між дошками є щілини, то їх заповнюють одним з двох способів – вставленням рейок.

Метод міцного з'єднання відновлюючих частин з дошкою твору. Цей метод був застосований для відновлення формату ікони Андрія Рубльова «Вседержитель», знайденої в 1918 році в Звенигороді і зберігається нині в Третьяковській галереї. Від ікони збереглися лише середня дошка з фрагментом зображення Христа і раніше приєднана соснова дошка. Під час реставрації 1919 року було вирішено відновити первісний формат твору зі збереженням двох інших ікон. Для цього була підібрана липова дошка від ікони, що втратила живопис, яка була підігнана до збереженої дошки реставрованої ікони і приклеєна до неї.

Монтування проводилося в такій послідовності. Струбцинами була випрямлена надламана нижня частина лівої дошки, в торець вставлений плоский шип. Далі по черзі підклеєні інші фрагменти дошки з вставленим шипів між ними. В лівий боковий обріз дошки врізаний і вклеєний великий шип. У новій нижній шпонці, перед її вставкою, зроблений додатковий виріз, щоб торець шпонки не впирався в шип. Крім шипів в місця стикування деяких фрагментів

дощки вставлені невеликі дерев'яні планки і вклеєний відщеплений фрагмент дошки з живописом. Щілини в місцях недостатньо щільного змикання фрагментів заповнені пеньком, просоченим складом з ПВА і ВА 2ЕГА. Дрібні западини вирівняні пастою з деревної муки, замішаної на тому ж водоемульсійному складі.

Суміш клеїв полівінілацетату (ПВА) і сополімеру вінілацетату з дваєтілгексілакрілатом (ВА 2ЕГА) використана експериментально. Названа суміш ймовірно перспективна, так як плівка ПВА з часом втрачає свою еластичність, тому що з неї випаровується пластифікатор – дибутилфталат, а плівка сополімеру ВА 2ЕГА зберігає еластичність. Плівка суміші клеїв володіє цією позитивною властивістю, а також такими якостями, як стійкість до біоруйнувань, морозостійкість та інші. Після закінчення монтування була видалена профілактична заклейка. На місцях стику дощок і деяких фрагментів приклеєні осетровим клеєм полотняна паволока, після чого вклеєний фрагмент левкасу з живописом XVIII століття [2, с.64].

Висновки. При обстеженнях картин, написаних на дошках і згодом реставрованих, нам доводилося бачити додаткові кріплення при склейках, застосовані старими реставраторами. Так, іноді з тильного боку на лінію з'єднання наклеювали в частковому напрямку планку або врізали так звані «ластівки» в поперечному напрямку. На наш погляд, ці заходи не раціональні. Якщо можна миритися з позовальною планкою, то поперечні «ластівки» викликають заперечення. Під впливом атмосферних коливань обсяг дошки змінюється, причому зміни ці залежать від напрямку деревних волокон. Всякі вставки будуть в якійсь мірі ускладнювати природний хід змін дошки, а це неминуче позначиться і на стані картини.

Добре склеєна дошка при нормальному режимі і нормальному може прекрасно зберігатися довгий час, тому ми не рекомендуємо вдаватися до яких би то не було додаткових заходів. Процес цей – складний і має індивідуальний характер підбору техніки та методів в кожному окремому випадку.

Список використаних джерел:

1. Библиотека реставратора. URL: <http://art-con.ru/libraries>.
2. Гренберг Ю.И. Технология станковой живописи. М., 1982. С. 41-55.
3. Кудрявцев Е.В. Техника реставрации картин. М.: Издательство В. Шевчук, 2002. 252 с.
4. Клокова Г.С., Демина О.В., Инденбов А.В., Осипов Ю.А. Реставрация произведений станковой темперной живописи. М.: ПМТГУ, 2016. С. 152-155.

The article investigates and describes the main restoration measures and methods of restoring the integrity of the wooden base of easel paintings. Describes the types of destruction of the wooden base. The influence of the destruction of the wooden base on the preservation of the work of tempera and oil paintings is considered. Practical methods of reconstruction and conservation of the wooden base in the works of easel painting in restoration practice are described.

Key words: wooden base, fiber, destruction, wood, reconstruction, restoration, conservation, restoration, painting, tempera paints, oil painting, easel painting, levkas, elimination, split, crack, grinder beetle.

Отримано: 24.11.2020

О. А. Кліщ, кандидат архітектури, старший викладач

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ РЕКЛАМИ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖЕВОГО ВЕКТОРУ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті розглядаються основні поняття іміджевої ідентифікації навчальних закладів, види інтерактивної реклами, висвітлюються інтерактивні методи спілкування із споживачем, застосовані університетом Огієнка, аналізуються можливі вектори формування візуального іміджу.

Ключові слова: імідж, інтерактивна реклама, навчальний заклад.

Постановка проблеми. Сьогодні ринок освітніх послуг перебуває в стані активної модернізації. Це, в свою чергу, вимагає приділення уваги до створення і тиражування візуальних ознак того чи іншого позиціонування навчальних закладів у ринкових умовах.

Метою статті є висвітлення можливостей застосування методів інтерактивної реклами задля розповсюдження актуальної інформації про навчальний заклад, а також пошук стилістичного вектору формування знаків іміджевої ідентифікації університету. І тут виникає потреба вивчення поняття іміджу.

Виклад основного матеріалу. Отож, поняття імідж походить від лат. *imago* – «образ». У сучасній англійській мові можна виділити ще й такі значення цього слова як «зображення», «репутація», «престиж», «уявлення» (про щось), «символізувати». Досить часто в англійській літературі використовується словосполучення «*image building*» – тобто «створення репутації», «обличчя фірми». Проте, образ і імідж поняття не тотожні. В. Шепель стверджує, що імідж є зовнішнім відображенням образу, отже візуальна складова відіграє тут далеко не останню роль. Оскільки імідж тиражується засобами масової комунікації, то його можна розглядати як комунікативне явище. Основна комунікативна функція іміджу – полегшити аудиторії сприйняття інформації про установу. Загалом, формування іміджу навчальної установи – це складний процес, під час якого створюють певний запланований образ на підставі наявних ресурсів. Науковці (М. Гур'янова, С. Сушко) умовно виділяють внутрішні та зовнішні сфери формування іміджевого вектору навчального закладу [3].

До внутрішніх факторів можна віднести якість надання послуг та формування загальної атмосфери навчання, що виливається у розповсюдження новин, пов'язаних із закладом, розвитком інноваційних процесів у ньому. Зовнішні фактори проявляються під час взаємодії закладу освіти із соціальним середовищем, у формі одягу, бланків, грамот, дипломів, в оформленні приміщень, підготовці ділових паперів, інформаційних проектів, буклетів, презентацій навчального закладу. Тож візуальний імідж навчального закладу можна охарактеризувати як зорові відчуття, що фіксують інформацію про інтер'єр та екстер'єр приміщень, загальну та сегментну символіку, дизайн ділової документації та рекламно-інформаційної продукції [3].

На підставі аналізу літературних джерел можна зробити висновок про те, що імідж організації складається із певного набору пов'язаних між собою компонентів: імідж керівника, імідж персоналу, імідж студента та випускника, репутація закладу, візуальний імідж закладу.

Одним з етапів формування позитивного іміджу навчального закладу є прогресувальний імідж, до яко-

го входить створення реклами та розповсюдження її через засоби масової інформації. Сильний вплив на сприйняття образу має незмінна атрибутика: прапор, гімн, емблема, лого, фірмові кольори, слоган тощо. У проспектах, буклетах, листівках, які випускає навчальний заклад, має бути логотип, який якнайкраще відповідає назві та завданням. Наприклад, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка сьогодні активно модернізується, запускає нові проекти, групи соціальних зв'язків, наповнює інформаційний сайт і все це, звісно, супроводжується візуальним рядом. Цей етап особливо потребує інтерактивного спілкування із споживачем, тобто застосування таких методів, які включають зворотній зв'язок.

Саме поняття інтерактивної реклами, трактується як «оплачувані й неоплачувані представлення й просування продуктів, послуг та ідей за допомогою спільних дій між споживачем та виробником» [4]. У цілому інтерактивну рекламу поділяють на дві групи:

- онлайн-рекламу. Це інтерактивна реклама в інтернеті. Flash-додатки, інтернет-ігри, інтерактивні відеоролики, інста-маски та ін. Її завдання – вразити, захопити, на визначений час занурити у свій світ і спонукати користувача відправити посилання. Таким чином досягається тривалий контакт;
- офлайн-рекламу. Це інтерактивна реклама у приміщеннях чи на вулиці. Інтерактивна вітрина, інтерактивний білборд, інтерактивна підлога, стіна тощо. Хоча у деяких видах такої реклами використовується інтернет (як спосіб обміну інформації), їх цільова аудиторія знаходиться в офлайні – перехожі на вулиці, відвідувачі виставок, магазинів, торговельних центрів [1].

Що до онлайн-реклами, то університет активно користується можливостями поширення інформації через соціальні мережі. Запроваджуючи певні опитування, апелюючи до розповсюдження спогадів випускників про їхнє навчання, спонукаючи ділитись власними досягненнями – в суспільстві постійно поновлюється діалог про заклад, він перебуває на слуху і, таким чином розповсюджується інформація про, наприклад, різноманіття спеціальностей. Також, вивчаються нові можливості просування послуг через тематичні інста-маски, які спонукають користувачів ідентифікувати себе учасником прогресивної освітньої спільноти, чим рекламують заклад серед друзів.

Як інтерактивна офлайн-реклама використовуються різноманітні фотозони, де пересічні можуть приміряти на себе образ деяких із запропонованих університетом ролей, а також організація історичних чи образотворчих реконструкцій, формування живих картин, вечірні тематичні кіносеанси під відкритим небом.

Виставки образотворчої і прикладної майстерності студентів та викладачів мистецьких спеціальностей

університету, а також музичні, сценічні заходи, людські захисти випускних робіт із фотозвітами, які активно поширюються у соцмережах та пресі, фотовиставки з життя навчального закладу, студентських ініціатив, що експонують на виставкових майданчиках, також відносяться до інтерактивних методів спілкування із можливим абітурієнтом чи партнером і доносять до споживача необхідну інформацію. Вагомим супроводом до кожної з подій може бути вчасно заготовлений роздатковий матеріал, що містить знаки ідентифікації університету (емблему, логотип, слоган, кольорні сполучення), контактні дані та, в пріоритеті, ще й володіє допоміжною функцією, як от сувенірний календар, магніт, записник, скетч-бук та інше.

Оскільки університет позиціонує себе історичним закладом, то у нагоді стає звернення до першоджерел, опрацювання історичної інформації, у тому числі й вивчення візуальних образів, пов'язаних із історією університету та його діячами, серед яких багато представників культурно-художніх еліт. В такому контексті не можна не згадати фундатора університету, видатного діяча українського відродження – Івана Огієнка, Володимира Гагенмейстера, з іменем якого пов'язані найяскравіші сторінки художньо-промислової школи Кам'янець-Подільського, та багатьох інших. Невід'ємним буде і їхнє найближче мистецьке оточення – Варвара Корецька (дружина В. Гагенмейстера), Кость Кржемінський, Володимир Шаврін, Отто Адамович, Антін Вронський [2]. Загальновідомо, що саме через художні образи якнайкраще відтворюється атмосферність того чи іншого історичного періоду. Такі дослідження та їх відтворення у графічному вирішенні візуальних носіїв інформації допомагають виокремити себе поміж інших, проаналізувати шлях розвитку і визначити характер подальших кроків, у тому числі й оновлення чи актуалізацію графічної символіки. Естетичний розвиток – це не розкіш, а абсолютно необхідний

компонент гармонійного розвитку кожної особистості, при чому, чи не основна функція навчального закладу – це, власне, формування інтелігентної людини із високими особистісними якостями.

Висновки. Отже, сформований позитивний імідж університету дозволяє вирішувати таке важливе завдання як підвищення привабливості навчального закладу в першу чергу для абітурієнтів. Значним рушієм у формуванні іміджу може стати інтерактивна онлайн і офлайн реклама. Щодо пошуку іміджевого вектору, то треба відмітити, що сьогодні в КПНУ імені Івана Огієнка активно розвивається сучасний мистецький осередок, і треба усвідомлювати, що на наших плечах лежить збереження і продовження художніх та культурних традицій подільського краю, які ретельно вибиравалися і плекалися нашими попередниками.

Список використаних джерел:

1. Глушкова Т.В. Інтерактивна реклама як засіб взаємодії зі споживачем. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 56. С. 86-90.
2. Гуцул А.І., Урсу Н.О. Володимир Гагенмейстер. Життя і творчість: монографія. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я.І., 2015. 224 с.
3. Мандрика Л.В. Імідж сучасної школи: теорія та практика. Форум педагогічних ідей «УРОК». URL: https://osvita.ua/school/lessons_summary/administration/45294.
4. Что такое интерактивная реклама. URL: <http://ipremierlc.ru/galereya/chto-takoe-interaktivnaya-reklama.html>.

The article considers the basic concepts of image identification of educational institutions, types of interactive advertising, highlights the interactive methods of communication with consumers used by Ohiienko University, analyzes the possible vectors of visual image formation.

Key words: image, interactive advertising, educational institution.

Отримано: 24.11.2020

УДК 669.218:27-52

Н. І. Кучма, асистент

ПОЗОЛОТА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ОЗДОБЛЕННЯ ТВОРІВ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

У статті досліджено символіку золота в сакральному мистецтві; розглянуто та проаналізовано основні техніки нанесення позолоти на поверхню; висвітлено елементи оздоблення золотом. На основі аналізу наукового доробку з даної проблематики з'ясовано, яку роль відіграє золочення в оздобленні твору сакрального мистецтва.

Ключові слова: позолота, золочення, золото, ікона, оздоблення.

Постановка проблеми. Все, що ми називаємо золотим, відразу отримує цінність. Здавна золота боготворили, про його символіку міркували богослови, філософи, історики та мистецтвознавці. Символіка золота різноманітна, але саме в християнстві набула особливого значення та трактування.

Дослідження техніки позолоти та символіки золота в іконі, як відображення та трансляція духовно-світоглядних орієнтирів людини є важливим для виявлення та становлення вітчизняних духовних цінностей. До цієї теми зверталися і звертаються багато науковців (О.В. Лопухіна, М. Голубець, Д.В. Степовик, В.М. Моїсеївч, М.В. Наумова та інші).

У своїй праці В.В. Бичков називає золото одним з джерел світла в церковному живописі [1]. О. Попо-

ва про сенс золота в іконописі: «Золото в іконах завжди є проявом невидимої Божественної присутності у всьому весевіті і знаком зв'язку з усім Божественним...». Вона також розмірковує про те, що чим більше золота в іконі, тим краще: «... і зовсім не тільки через її коштовність і багатство, але головним чином через глибину її символіки, так як в християнській символіці золото – це Божественне світло» [4, с.66].

Символіці ікони присвячено багато праць, зокрема Діонісія Ареопагіта та Павла Флоренського. Однак ця проблема і далі залишається актуальною, адже стосується культурологічних і релігійнознавчих досліджень, специфіка яких завжди передбачає елементи новизни.

Мета статті – дослідити та проаналізувати роль позолоти в творах сакрального мистецтва.

Виклад основного матеріалу. В церковному мистецтві позолота здавна використовувалася іконописцями для надання священному образу благодатного вигляду. Оскільки вважалося, що золото не тільки естетично обрамлює твір сакрального мистецтва, але і сповнює його символічного значення.

Золото – благородний, м'який і пластичний метал, відрізняється яскравим теплим блиском та легкістю в обробці, який не змінює своїх властивостей з часом. За допомогою ручного кування цього металу, отримують найтонші листки сусального золота. Термін «сусальне золото» походить від слова «сусаль» – лице, лицева сторона [3]. При розтиранні сусальне золото стає порошком і в суміші з в'язивом утворює золоту фарбу – творене золото. Синтез сусального золота та скла створює, міцний і довговічний матеріал для мозаїки – смальту. Змінюючи свою форму, але не художню цінність, золото є окрасою будь якого твору сакрального мистецтва.

Вперше позолота була використана, як оздоблення в давньоєгипетському живописі на фаюмських портретах, де відіграла роль окраси та надавала їм містичності. Оскільки християнство увібрало в себе риси античного мистецтва, то і засоби оздоблення теж були перейняті.

З часом техніка золочення вдосконалювалася і набувала глибокого символічного значення.

У православної традиції, золото є символом святості, величі та благодаті. Яскравий золотистий фон символізує небесний, горний світ. Тонка позолота німбів і фрагментів одягу в зображенні святих, символізує святість, непорочність і чистоту. У той же час, як твір декоративно-прикладного мистецтва, ікони з позолотою представляють вищу цінність в силу трудомісткості самого процесу золочення та вартості матеріалу.

Позолота (золочення) – нанесення на будь яку поверхню тонкого шару золота (від часток мкм до кількох мкм) в декоративних, захисних або захисно-декоративних цілях [2].

При золоченні використовуються найрізноманітніші технології, які надають поверхні матовий, глянцева або тонований вигляд. Всього використовують три основних техніки золочення: – позолота на полімент; – позолота на мордан; – позолота на асист.

Позолота на полімент або клейове золочення надає іконній поверхні рівний глянець, який відображає навіть найменші промінчики світла та створює ефект сяяння. Складовою цієї техніки є полімент – швидковисихаючий клей з суміші мінеральних пігментів – охр, ячного білка і невеликої кількості рослинних або тваринних жирів. При поліментному золоченні досягається максимальний блиск.

Позолота на мордан – одна з найдорожчих методик, до складу якої входить лак, що виготовляється з бурштину – мордан. Це золочення вважається найбільш стійким до впливу вологи та атмосферних явищ, тому застосовується як при роботі в приміщеннях, так і при зовнішніх роботах. Цей метод відносно простий і зручний в золоченні, на відмінно від клейового. Застосовується на різних поверхнях: металі, гіпсі, склі, камені і ін. При позолоті на мордан поверхня більш матова, і не дає такого блиску, як при поліментному золоченні.

Інша поширена техніка нанесення позолоти – золочення на асист. Вона застосовується для покриття окремих фрагментів ікони, таких як деталі фонового зображення, одяг або німби святих. Даний метод застосовується для опрацювання тонких деталей поверх темперного або олійного живопису. В якості клейової основи майстер використовує асист – спеціальний склад, приготований на основі відстояного пива або часникового сула. Особливість такої позолоти полягає в тому, що вона дає можливість досягнути найтоншого опрацювання дрібних деталей. Відрізняється глибокою матовістю поверхні.

Отже, аналізуючи «мову золота» в церковному мистецтві, можна сказати, що змінюючи свою форму, але не художню цінність, золото є окрасою будь якого твору. Це найгарніший матеріал, вплетений в «тканину» церковного мистецтва, який не втрачає своєї цінності і благородства згодом, сяючи в німбах, прикрасах святих образів і сучасних іконах Православної Церкви [5].

Список використаних джерел:

1. Бычков В.В. Духовно-эстетические основы русской иконы. М.: Ладомир, 1995.
2. Золочення. *Українська радянська енциклопедія*: у 12 т. / гол. ред. М.П. Бажан; редкол.: О.К. Антонов та ін. 2-е вид. Київ: Головна редакція УРЕ, 1974-1985.
3. Моисеевич В.М. Работа мастера-позолотчика. М.: Госстройиздат, 1957. 32 с.
4. Языкова И.К. История иконописи. Истоки. Традиции. Современность. VI-XX века. М., 2014.
5. Золото на іконі. URL: <https://pravlife.org/ru/content/zoloto-na-ikone-za-chto-emu-hvala>.

The article examines the symbolism of gold in sacred art; the techniques of gilding on the surface are considered and analyzed; the main elements of gold decoration are highlighted. Based on the analysis of scientific achievements on this issue, it is clarified what role gilding plays in the decoration of a work of sacred art.

Key wards: gilding, gilding, gold, icon, decoration.

Отримано: 24.11.2020

І. В. Лашко, асистент

ВНУТРІШНЄ ЄДНАННЯ З ТЕКСТИЛЕМ. ІСТОРІЯ ВИДАТНОГО ПЕДАГОГА КВІЛТЕРА

У статті розглядається біографія та творчість одного з найбільш відомих лідерів руху квілтерів американського художника та педагога Майкла Джеймса. (Michael James). А також історія виникнення руху художнього клаптикового шиття, що зародився в США у 70-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: квілт, печворк, текстиль, тканина, дизайн.

Постановка проблеми. Термін «квілтинг» (Quilting) сьогодні широко відомий в суспільстві, але довгий час не визнавався сучасним мистецтвом як вид художньої творчості. Його традиційно вважали «домашнім мистецтвом», одним з прикладів вторинного використання залишків і обрізків тканини. «Квілтинг» -це процес з'єднання як мінімум трьох шарів тканини разом (Quilt) з використанням голки і нитки ручним зшиванням або механічним за допомогою швейної машини чи LONG ARM з довгим рукавом. Квілтинг варіюється від функціональної швацької техніки до ретельно продуманих декоративних обробок поверхні. Майстер квілтер використовує широкий спектр ефектів для створення оптичних ілюзій – двовимірних, тривимірних та скульптурних [3]. Збірка полотна з клаптів, аплікація з тканини, стьобані вироби здавна існували у багатьох народів світу. Всюди, де людина працювала з тканиною, виникала необхідність використовувати обрізки в шитті [1]. Жіночою працею квілт вважався споконвіку, тому чоловіків в квілтерських рядах мало і вони привертають до себе увагу. В сучасному світі є відомі імена чоловіків-квілтерів, які «домашнє мистецтво» перетворили в професійний високохудожній мистецький напрям – Ricky Tims, Kaffe Fassett, Michael James та інші.

Мета роботи – проаналізувати творчий шлях американського художника та педагога Майкла Джеймса, а також його вплив на рух квілтерів.

Виклад основного матеріалу. Американський художник та педагог Майкл Джеймс (Michael James 1949 р.н.) є найбільш відомим з лідерів руху художнього клаптикового шиття, що зародилось в США у 70-х роках ХХ ст. До виходу на пенсію на початку 2020 року він очолював факультет текстилю, мерчандайзингу та дизайну моди в University of Nebraska–Lincoln, де він маючи професорський ступінь Ardis James, викладав в аспірантурі за напрямками матеріальної культури та вивчення квілту (фундаментальний дизайн, текстильний дизайн и дослідження клаптикової ковдри.)[5]. Він підтримує студійну практику в Лінкольні, Небраска. Його твори експонуються в Центрі сучасного мистецтва Modern Arts Midtown ((MAM)) Fine Art Gallery Omaha, Небраска.

Нетрадиційні художні ковдри Майкла Джеймса мають складні візерунки, в яких поєднуються як абстрактні так і впізнавані образи. Його твори знаходяться в колекціях відомих американських музеїв мистецтв і дизайну [7]. Майкл отримав ступінь бакалавра образотворчих мистецтв (1971 р.) в Southeastern Massachusetts University (нині University of Massachusetts at Dartmouth) та ступінь магістра витончених мистецтв (1973р.) в Rochester Institute of Technology, вивчаючи живопис і гравюру. Теорія кольорознавства програми Дональда Крюгера (Donald Kruger), яка ґрунтувалась на книзі Йозефа Альберса «Взаємодія кольору» (Josef

Albers's «Interaction of Color») давала можливість Джеймсу в подальшому працювати в якості колориста. Але він прийшов до висновку, що йому як живописцю «нічого сказати важливого», тому що престиж живопису в світі мистецтва понижується. Джеймс все більше захоплювався клаптиковою майстерністю, експериментуючи з шиттям квілтів, звернувши особливу увагу на конструювання тканин. Джерелом більшої частини інтересу Майкла до історії, культури та технологій текстилю був зв'язок його сім'ї з текстильною промисловістю Нової Англії і численні історії про неї. Прабабуся і прадідусь емігрували щоб працювати на текстильних фабриках південного сходу Массачусетса. Колись розвинуте текстильне виробництво регіону припинило існування (1950 рр). Але університет в якому він навчався до сих пір має сильні програми текстильного машинобудування і текстильних технологій, хоча Майкл Джеймс завжди хотів стати художником. Його інтерес до квілтингу збігся з національним відродженням традиційних мистецтв, викликаним наближенням двохсотріччя США. Під впливом феміністському руху почали приділяти увагу традиційному «домашньому мистецтву». СМІ висвітлювали американську спадщину та популяризували американську історію. Клаптеві ковдри шанувались як національне надбання та визнавались представниками руху сучасного мистецтва. Вирішальна виставка колекції клаптевих ковдр амівів Джонатана Холстейна і Гейл ван дер Хофа (Holstein and van Der Hoof) в Нью-Йорку (1971 р.) підвищила статус квілту до рівня витонченого мистецтва. Ковдри амівів нав'яли М. Джеймсу думку, що клаптикова ковдра може бути художнім твором.

На початку 1970-х років виробництво квілтів вишло з моди, тому було важко знайти базові інструкції по їх створенню. М. Джеймс звернувся до ранніх книг Marguerite Ickis (1949) та Jean Ray Laury (1970) і прийшов до висновку що квілти не обов'язково повинні відповідати історичним ознакам. Він став розбиратись в технічних аспектах, створивши численні копії традиційних блокових візерунків. Отримавши достатньо досвіду, Джеймс став викладати для дорослих, тому що зріс попит на вчителів-квілтерів. А також знайшов групу художників-одномудців з академічною освітою з Бостона які брали участь у виставці DeCordova (1975 р.), де вперше в акредитованому художньому музеї експонували нетрадиційні клаптикові ковдри. Твори М. Джеймса виявились самими традиційними серед всіх. З того часу він вирішив в свої власні роботи додавати більше сучасного дизайну та спонукав інших майстрів клаптикового шиття ставати інноваційними. В техніці і стилі асиметричних творів Майкла Джеймса під впливом робіт Роберта і Соні Делоне почали з'являтися вигнуті шви, що спонукало досліджувати можливості вигнутого з'єднання. Не вистачало навчальних матеріалів для майстрів, хто хотів вивчити основи

квілтингу і виник великий попит на практичні книги. Кар'єра М. Джеймса стала стрімко рости після публікації серії статей «Color in Quilts» (1977 р.), він читав лекції, викладаючи на конференціях, його вибирали одним з членів журі на першому національному конкурсі Quilt National (1979 р.), подорожуючи проводив короткі інтенсивні семінари в США та за кордоном – в Англії, Франції, Швейцарії, Ірландії та Італії. (1980рр.) Оскільки багато квілтерів не мали академічної художньої освіти, його курси робили акцент на принципи дизайну, а не на методи квілтингу. В навчальній книзі для «просунутих» майстрів Майкл Джеймс заглиблюється в теорію і процеси створення оригінальних композицій (1981р.), стверджуючи, що клаптеві ковдри можуть включати до 150 різних кольорів та композиціями з десятками шаблонів. Завдяки дослідженням ефектів переходу світла в темряву, він заробив собі репутацію колориста. Своїм навчанням він прагнув заохочувати квілтерів до їх «власного» дизайну, наголошуючи, що створення власних оригінальних образів, відчайдушно потребує знань основ загальної історії мистецтва. Майкл Джеймс стверджував, що жоден текстильний художник не може розвиватися без знання мови дизайну і кольору та мистецького словникового запасу.

Він створив свій впізнаваний «смугастий ярд», зшиваючи смужки бавовни і шовку разом в градіювальні кольори та вистьобуючи в «канавці» між смугами машинним засобом. Стиль став все більш абстрактним, (1980 рр.) з навмисно розмитими краями блокової конструкції та нестандартним обрамленням. Схильність до експериментування привела художника в подальшому до цифрового дизайну тканин (2002 р.) який він модифікував у програмах CAD, Photoshop і Illustrator, створивши колекції для компанії Донни Уайлдер FreeSpirit (Collection Cotton Quilt Fabric by Donna Wilder) створивши близько 100 квілтів з тканин, розроблених цифровим шляхом.

Висновки. Викладацька посада в UNL дала йому можливість використовувати унікальні ресурси в своєму мистецтві [4]. І надала можливості побудувати дов-

гострокові відносини зі студентами, спостерігаючи, як вони ростуть і розширюють свою базу знань та стають професіоналами. Це є одним з найбільш приємних аспектів роботи в академічному середовищі [6]. Як лідер руху «artquilt», Майкл Джеймс став одним з найвидатніших представників квілтингу [2]. Він був одним з невеликої групи художників, одним з небагатьох чоловіків, які на початку 1970-х років взяли традиції виготовлення клаптевих ковдр і адаптували їх до вершин сучасного мистецтва. Майкл Джеймс допоміг зміцнити уявлення в суспільстві про квілт як високе мистецтво.

Список використаних джерел:

1. Нагель О. Художественное лоскутное шитье: Основы лоскутного шитья и традиции народного текстильного лоскута: учебно-методическое пособие для учителя. М.: Шк.-Пресс, 2000. 95 с. (Библиотека журнала «Школа и производство»).
2. Майкл Ф. Джеймс. URL: <https://www.thefestivalofquilts.co.uk/beyond-foq-dynamic-galleries/michael-james>.
3. Квилтинг – Quilting. URL: <https://ru.qaz.wiki/wiki/Quilting>.
4. Wahlmeier I. UNL professor Michael James built a career, life in quilt making. URL: http://www.dailynebraskan.com/culture/unl-professor-michael-james-built-a-career-life-in-quilt-making/article_ofda5380-ecce5-11e6-82b7-6fbbe7546ee1.html.
5. Michael James (quilt artist). URL: [http://www.wikiwand.com/en/Michael_James_\(quilt_artist\)](http://www.wikiwand.com/en/Michael_James_(quilt_artist)).
6. Michael James: A visceral connection with textiles. URL: <https://www.textileartist.org/michael-james-interview-visceral-connection-textiles>.
7. «Voices of American Design» Lecture: Michael James, Quilting. URL: <https://thequilts.com/daily-blog/142-newsletter/24344-voices-of-american-design-lecture-michael-james-quilting>.

The article examines the biography and work of one of the most famous leaders of the movement, the American artist and educator Michael James (Michael James). Also examines the history of the movement of artistic patchwork, which originated in the United States in the 70s of the XX century.

Key words: quilt, patchwork, textile, fabric, design.

Отримано: 24.11.2020

УДК 378:373.2.091.12.011.3-051

І. Л. Пукас, кандидат педагогічних наук, старший викладач

MOODLE ЯК ЗАСІБ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної освіти – дистанційному навчання. Представлено платформу дистанційного навчання Moodle, її основні характеристики та шляхи використання в організації дистанційного навчання. Наголошено на необхідності використання Moodle під час підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Ключові слова: дистанційне навчання, інформаційне середовище, електронне навчальне середовище Moodle, електронний навчальний курс.

Складна епідеміологічна ситуація не лише в Україні, а й у Світі, зміна освітньої парадигми, обумовлені новими соціально-економічними процесами і вимогами постіндустріального інформаційного суспільства, визначили нові пріоритети освіти, особливо вищої освіти, завдання якої полягає у підготовці майбутніх конкурентоспроможних фахівців, використовуючи сучасний формат дистанційного навчання. Даний формат передбачає структуровану сукупність електронної навчально-методичної документації, електронних освітніх ресурсів, засобів навчання і

контролю знань, які містять взаємопов'язаний освітній контент, і призначений для спільного застосування з метою ефективного вивчення студентами навчальних дисциплін, курсів тощо.

Дистанційне навчання – це взаємодія викладача і студентів між собою на відстані, що відображає всі властиві навчальному процесу компоненти (цілі, зміст, методи, форми та засоби навчання) та реалізовується сучасними засобами Інтернет-технологій або іншими засобами, які передбачено закладом вищої освіти. Дистанційне навчання за визначенням це навчання на

відстані, коли викладач і студент розділені в просторі. Навчання на відстані здавна привертало увагу, як педагогів, так і тих, хто навчається. Таке навчання може набувати різних форм в залежності від організації і використовуваних технологій навчання.

На даний час в освіті існує велика кількість як комерційних, так і вільно розповсюджуваних програмних продуктів, в тому числі, і систем дистанційного навчання, які мають свої переваги та недоліки. Для реалізації дистанційного змішаного навчання науково-педагогічні працівники Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка використовують онлайн середовище дистанційного навчання, яке розроблене на платформі MOODLE.

Moodle (акронім від Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment – модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище) – навчальна платформа призначена для об'єднання педагогів, адміністраторів і студентів в одну надійну, безпечну та інтегровану систему для створення персоналізованого навчального середовища [2].

Проблема впровадження технологій дистанційного навчання, розробка електронних курсів з використанням інформаційних систем та питання дослідження використання в освітньому процесі електронного навчального середовища Moodle висвітлені у працях багатьох вчених, а саме: А. Андреева, А. Анісімов, В. Бикова, І. Зимньої, Г. Козлакової, В. Кухаренка, Н. Морзе, Ю. Триуса, А. Хуторського та інших. Однак нині поки що недостатньо приділено уваги питанню підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти з допомогою електронної системи Moodle.

На думку А. Анісімова, Moodle – це середовище дистанційного навчання, призначена для створення якісних дистанційних курсів. Цей програмний продукт використовується більш ніж в 100 країнах світу університетами, школами, компаніями і незалежними викладачами. За своїми можливостями Moodle витримує порівняння з відомими комерційними системами управління навчальним процесом, в той же час вигідно відрізняється від них тим, що поширюється у відкритих вихідних кодах – це дає можливість «Заточити» її під особливості кожного освітнього проекту, доповнити новими сервісами [1].

Застосування системи управління навчанням Moodle під час підготовки фахівців уможливить таке:

- підвищення інтенсивності освітнього процесу;
- розвиток умінь, навичок та інших компетентностей у студентів щодо можливостей та перспективних напрямків використання платформи Moodle;
- використання функціональних можливостей Moodle;
- здобуття навичок створення власних електронних ресурсів з використанням дистанційної платформи та набуття практичних навичок його застосування;
- процес реалізації модульної організації навчального процесу за вимогами Болонської декларації та науково-методичного забезпечення навчальних дисциплін, поданих у логічно-структурованій формі та інше [4].

Виходячи з вище сказаного, зазначимо, що за допомогою електронного навчального середовища Moodle студенти матимуть доступ до логічно-структурованого та укомплектованого навчально-методичного матеріалу із навчальної дисципліни, що покращить змогу для самостійного опанування зміс-

том курсу. Тому можна стверджувати, що основною навчальною одиницею системи Moodle є навчальні курси, в рамках якого можна організувати:

- взаємодію студентів між собою та з викладачем. Для цього можуть використовуватися такі елементи як: форуми, чати;
- передачу знань в електронному вигляді за допомогою файлів, архівів, веб-сторінок, лекцій;
- перевірку знань та навичок за допомогою тестів і завдань. Результати роботи студенти можуть відправляти в текстовому вигляді або у вигляді файлів;
- спільну навчальну і дослідницьку роботу студентів з певної теми за допомогою вбудованих механізмів wiki, семінарів, форумів тощо.

Також під час дистанційного навчання використовуються наступні організаційні форми навчальної діяльності, а саме:

- лекції;
- консультації;
- семінари;
- практичні заняття;
- лабораторні роботи;
- контрольні роботи;
- самостійні роботи.

Платформа Moodle є досить гнучкою, оскільки викладач може самостійно створювати дистанційний курс, наповнюючи його вмістом у вигляді текстів, допоміжних файлів, презентацій, опитувальників і т.д., керувати ним, тобто власноруч контролювати доступ до своїх курсів, використовувати обмеження за часом, створювати власні системи оцінювання, контролювати здачу на перевірку виконаних студентами завдань, фіксувати невчасно надіслані на перевірку завдання, дозволяти або забороняти студентам перездачу контрольних завдань (модульних або підсумкових – заліків, екзаменів) [3].

Таким чином, платформа MOODLE є системою для створення інформаційно-освітнього середовища навчального закладу, орієнтованої, в першу чергу, на забезпечення інтерактивної взаємодії між учасниками навчального процесу для підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Список використаних джерел:

1. Анисимов А.М. Работа в системе дистанционного обучения MOODLE: учебное пособие. 2-е изд. испр. и дополн. Харьков: ХНАГХ, 2009. 292 с.
2. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Moodle> (дата звернення: 12.10.2020).
3. Про систему Moodle. URL: <http://www.dut.edu.ua/ua/-1035-pro-sistemu-moodle-organizacijno-metodichniy-centr--novitnih-tehnology-navchannya> (дата звернення: 12.10.2020).
4. Триус Ю.В., Герасименко І.В., Франчук В.М. Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE: методичний посібник / за ред. Ю.В. Триуса. Черкаси, 2012. 220 с.

The article is dedicated to the topical problem of modern education – remote knowledge. The platform of remote navigation Moodle is presented, and the main characteristics of the communication in the organization of remote communication.

Key words: distance learning, information middle course, electronic starting course Moodle, electronic starting course.

Отримано: 24.11.2020

УДК 378.016:502/504

*В. В. Гарбар, кандидат географічних наук, старший викладач***СУЧАСНИЙ СТАН ҐРУНТОКОРИСТУВАННЯ ПОДІЛЬСЬКИХ ТОВТР**

Ґрунтокористування передбачає використання людиною або суспільством компонентів, властивостей та функцій природних, антропогенно-перетворених і штучних ґрунтів для задоволення матеріальних, духовних потреб людини та оптимізації екологічного стану середовища життя.

Ключові слова: ґрунтокористування, ґрунтів, розподіл ріллі, рендзина.

В структурі більшості видів природокористування головним ресурсним компонентом є ґрунти, і як зазначають в своїй працях С.А. Балюк, З.П. Паньків, Н.С. Гавриш та багато інших науковців, найбільш точним (доцільним) терміном для характеристики їхнього використання є поняття – ґрунтокористування, яке передбачає використання людиною або суспільством компонентів, властивостей та функцій природних, антропогенно-перетворених і штучних ґрунтів для задоволення матеріальних, духовних потреб людини та оптимізації екологічного стану середовища життя [1, 7, 8].

Серед ґрунтів, в межах Подільських Товтр, значну частку території займають рендзини та парарендзини, які включаючи дрібні педокомбінації з сірими лісовими ґрунтами та чорноземами охоплюють близько 13,6% від загальної площі території. Сучасне ґрунтокористування рендзин здійснюється по декількох основних напрямках: рілля, пасовища, сіножаті та лісове господарство, а також як території, що зазнали перетворень внаслідок функціонування промислових кар'єрів, селитебної забудови та прокладання доріг.

Використання рендзин в якості орних земель зумовлює інтенсифікацію деградаційних процесів та формування агрорендзин із своїми специфічними властивостями. На горизонтному рівні деградація рендзин зводиться до зменшення вмісту гумусу, зміни структурно-агрегатного складу, деформації шпар, ущільнення, дезагрегації, формування тріщинувато-блокової структури, несприятливих змін гранулометричного складу та ін. В профільному відношенні зміни проявляються в інтенсифікації процесів вилугування та декарбонатизації, появі переущільнених горизонтів, перекритті ґрунтів іншими породами, тощо [2].

Особливо значної шкоди для збереження природних властивостей рендзин Подільських Товтр було завдано під час масового освоєння території (часто малопродатних для ріллі) колгоспами в 50-60 рр. ХХ століття, коли застосовувався агротехнічний прийом, щодо поглиблення орного горизонту до глибини 30 см. і більше для ведення буряківництва. Це зумовило підняття малогумусного сильнокарбонатного та сильнощелебеноватого дрібнозему з нижніх горизонтів, який в подальшому перемішався із верхнім сильногумусним шаром, що в свою чергу зумовило вирівнювання їхніх фізичних та фізико-хімічних властивостей.

Окрім низької придатності рендзин для глибокої оранки, маловиправданним було і розорювання схилів товтр, оскільки їх значна крутизна зумовила розвиток лінійної та площинної водної ерозії, які значно пришвидшились після руйнування задернованої лучно-степовою рослинністю поверхні цих ґрунтів. Найінтенсивнішого розорювання території зазнали схили крутизною 1-3°, що становить близько 40% від загальної площі ріллі Подільських Товтр, та схили крутизною 3-5°, що становить понад 20% від загальної площі ріллі досліджуваної території (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл орних земель в межах Подільських Товтр залежно від крутизни схилів [5]

Крутизна поверхні, °	Площа ріллі, км ²	% від загальної площі ріллі в межах Подільських Товтр
0-1	16,3	20,7
1-3	31,2	39,7
3-5	17,3	22,0
5-7	10,8	13,7
7-10	3,1	3,9
10-15	1,2	1,5

Зазначимо, що розорювання ґрунтів Подільських Товтр є нерівномірним по території, і найбільша частка ріллі зосереджена в північно-західній частині досліджуваної території, де розораність площ становить понад 50%, тоді як в центральній частині – 16%, а в південно-східній – 13% [5].

Такий розподіл ріллі зумовлений різним ступенем горизонтального та вертикального розчленування рельєфу, а також крутизною та формою схилів вищезазначених частин Подільських Товтр. При цьому, розорювання зазнали переважно міжпасмові долини, схиліві комплекси та вершинна поверхня головного пасма, тоді як бічні товтри зазвичай знаходяться «цілиними острівцями» серед орних земель.

Значна частина території Подільських Товтр покрита лісовою рослинністю, яка представлена грабово-дубовими, дубовими, дубово-буковими та буковими лісами. Сучасна лісистість території Подільських Товтр (включаючи прилеглі ділянки) складає близько 389 км² (24,6% від загальної площі території), причому найбільша її частка зосереджена в межах Медоборського геоморфологічного підрайону, близько 149 км² (28%) [5].

Такий розподіл лісової рослинності зумовлює деякі особливості у формуванні та розвитку рендзин, що проявляються у будові їхнього профілю та змінах в протіканні ґрунтових процесів. Зокрема у рендзинах, під лісовою рослинністю на поверхні ґрунту формується опадогенний горизонт (Ho), потужністю 2-4 см., ферментативний розклад органічних часток, в якому відбувається при домінуванні грибного процесу, оскільки, як засвідчили дослідження І.М. Гоголева наявність у лісовому опаді дубильних речовин та смол створює токсичні для бактеріальної мікрофлори умови, що пригнічує її розвиток [4].

Це значною мірою визначає загальний вміст та якісний склад гумусу рендзин, що в кінцевому результаті зумовлює відмінності у функціонуванні рендзин сформованих під лісовими та лучно-степовими фітоценозами при їх розорюванні. Окрім того, наявність лісової рослинності значно пришвидшує процеси вилуговування та декарбонатизації, змінює реакцію рН ґрунтового розчину та сприяє зміні деяких фізичних та фізико-хімічних властивостей рендзин.

Найсильнішого незворотнього впливу рендзини досліджуваної території зазнають, внаслідок гірничодобувних робіт для цукрової промисловості та будівництва. На території Подільських Товтр (як в межах головного пасма, так і на бічних товтрах) зосереджено понад 80 кар'єрів, більшість із яких є діючими, що становить близько 1% площі території (рис. 1).

Рис. 1. Промисловий кар'єр із видобутку вапняків поблизу с. Вербка

Проте, гірничодобувна промисловість пов'язана із діяльністю техніки і транспортних засобів, що спричинює додаткове навантаження на прилеглі території. Окрім того, на товтрах поблизу всіх населених пунктів закладена низка дрібних вапнякових розробок, які використовує (чи використовувало) місцеве населення. Такі розробки не мають такого значного впливу на загальне збереження рифових масивів, як потужні промислові кар'єри, проте завдають значної шкоди саме ґрунтово-рослинному покриву, а їхні дрібні розміри (проте дуже велика кількість) не дозволяють точно встановити площі зруйнованого ґрунтового покриву.

Незворотність промислового впливу на рендзини при кар'єрній розробці вапняків, проявляється в повному руйнуванні цих ґрунтів разом із ґрунтоутворними породами, що унеможливило їхнє відновлення там, де вони раніше сформувалися. Площа таких кар'єрів в середньому становить 0,5-2 км².

Окрім безпосередньо кар'єрів, рендзини зазнають повного руйнування і в місцях накопичення відвалів із непридатних для промисловості вапняків, проте зазначимо, що це водночас створює нові можливості для проведення ґрунтознавчих досліджень із вивчення ініціального ґрунтоутворного процесу рендзин цієї території та встановлення особливостей їхнього онтогенезу.

На території Подільських Товтр, здебільшого в міжпасмових долинах розташовано багато сільських населених пунктів, для жителів яких рендзини є головними оброблювальними ґрунтами присадибних земельних ділянок. Для «домашнього» користування це не найкращі ґрунти, оскільки їхня значна щепенуватість та специфічні фізичні та фізико-хімічні властивості не дозволяють вирощувати широкий спектр сільськогосподарських культур і потребують додаткових агротехнічних заходів, щодо підвищення їх родючості. Проте, як свідчать наукові праці подільських краєзнавців початку ХХ століття [3, 6], в селах розташованих на південних схилах товтр, на той час значного розвитку набуло виноградарство та кісточкове садівництво, яким також сприяв м'який місцевий мікроклімат. Сучасне виноградарство та садівництво тут занепало, а селитебні території здебільшого зорієнтовані на робочі місця в гірничодобувній промисловості та зручне транспортне сполучення.

Таким чином, використання рендзин Подільських Товтр відбувається по декількох господарських напрямках і включає різні рівні антропогенного навантаження на досліджувані ґрунти. Найпоширенішим є сільськогосподарське освоєння, яке зумовлює екологічно необмежене й нераціональне використання рендзин Подільських Товтр, що в свою чергу призводить до інтенсифікації деградаційних процесів та формування агро-рендзин із своїми специфічними властивостями. На сьогодні в Україні ґрунти є недостатньо захищеним законодавством природним компонентом, та потребують прийняття низки нормативних документів, для формування економічно вигідної та екологічно збалансованої системи ґрунтокористування.

Список використаних джерел:

1. Гавриш Н.С. Ґрунтові ресурси та ґрунтокористування: правові аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. №15. Вип. 2. С. 76-80.
2. Гарбар В.В. Фізична деградація рендзин (Rendzic Leprosols) Подільських Товтр. *Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки*. 2015. Т. 20. Вип. 2. С. 74-83.
3. Геринович В. О. Кам'янецьчина. Ч. 1. Природа. Кам'янець-Подільський: Окружний краєзнавчий комітет, 1926. 68 с.
4. Гоголев І.Н. Темноцветные почвы (рендзини) Западных областей Украины: дис. ... канд. с.-х. наук. М., 1951. 203 с.
5. Москалюк К.Л. Аналіз рельєфу Подільських Товтр для оптимізації природокористування: дис. канд. географ. наук: 11.00.04. Львів, 2009. 256 с.
6. Набоких А.И. Краткие заметки о грунтах Подольской губернии и соседних местностей. *Записки общества подольских естествоиспытателей и любителей природы*. Каменец-Подольский, 1915. Т. 3. С. 113-116.
7. Паньків З.П. Ґрунтові ресурси: значення та функції. *Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки*. 2015. Т. 20. Вип. 2. С. 84-95.
8. Стратегія збалансованого використання, відтворення і управління ґрунтовими ресурсами України / [за наук. ред. С.А. Балюка]. Київ: Аграрна наука, 2012. 240 с.

Soil use involves the use by man or society of components, properties and functions of natural, anthropogenically transformed and artificial soils to meet the material, spiritual needs of man and optimize the ecological state of the environment.

Key words: soil use, soils, arable land distribution, rendzina.

Отримано: 23.11.2020

А. С. Лісовський, старший викладач

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ В ШКОЛІ

У статті представлена загальна характеристика спортивно-оздоровчого туризму, з'ясовано проблеми динамічного розвитку спортивного туризму. Доведено, що головною особливістю спортивного туризму є його розвиток в існуючому навколишньому середовищі. Підготовка та проведення спортивно-туристських заходів, в основному, не вимагає значних капіталовкладень. Постійне перебування під впливом фізичних навантажень в туристських походах, сприяє оптимальній роботі практично всіх систем організму учнів. Заняття туризмом займає особливе місце в системі фізичного виховання, тому що, в порівнянні з іншими видами спорту, дають ширші можливості для оволодіння знаннями, вміннями і навичками, необхідних в повсякденному житті кожної людини.

Ключові слова: спортивний туризм, фізична підготовка, туристський похід, туристичний гурток, функції туризму.

Спортивний туризм є загальнодоступним засобом активного відпочинку та оздоровлення людей. Спортивний туризм сприяє фізичному й духовному розвитку людини; естетичному й морально-вольовому вихованню; пізнанню історії та теперішнього часу, культур та звичаїв етнічного населення, дбайливому ставленню до природи та повазі до національних традицій; розвитку та підвищенню рівня знань, умінь, навичок подолання природних перешкод тощо [4].

Спортивна складова передбачає заняття туризмом з метою вдосконалення загальної фізичної підготовки туристів, покращення методичної підготовки, практичне застосування знань і навичок з тактики і техніки туризму. Спортивний туризм, як і інші види спорту, дає можливість в ході виконання спортивних нормативів поліпшити спортивну підготовку учасників туристських походів, здобути спортивні розряди і спортивні звання. Заняття туризмом відіграє вагомe місце в системі фізичного виховання, тому що, в порівнянні з іншими видами спорту, дає ширші можливості для оволодіння знаннями, вміннями і навичками, необхідними в повсякденному житті кожної людини [1].

В спортивному туризмі, досягнення високих результатів неможливе без постійної фізичної підготовки, яка становить основний зміст тренування і в той же час нерозривно пов'язана зі зміцненням і підвищенням загального рівня функціональних можливостей організму. Виділяють загальну і спеціальну фізичну підготовку. До загальної фізичної підготовки учнів належить:

- 1) всебічний розвиток фізичних здібностей і покращення здоров'я;
- 2) розвиток функціональних можливостей організму учнів.

Спеціальна фізична підготовка – це різновид фізичного виховання, спеціалізованого стосовно особливостей обраного виду туризму.

На початковій стадії занять спортивним туризмом планується виховання основних якостей учнів-туристів: витривалості, сили, спритності, гнучкості, швидкості. У туристському поході учасники долають великі відстані протягом тривалого часу і зі значним фізичним навантаженням, що залежить від перепаду висот, ритму руху, кліматичних умов, ваги наплічника. Найбільш доступні засоби виховання загальної витривалості – ходьба, кросовий біг, стрибки, спортивне орієнтування на місцевості, спортивні та рухливі ігри.

Спеціальна витривалість виховується в школярів, усіма засобами технічної підготовки: походами вихідного дня, участю в змаганнях зі спортивного орієнтування та техніки туризму, тренуваннями з

вантажем на трав'янистих, осипних, снігових, льодових схилах і скелях.

Виховання спритності полягає у здатності освоювати нові рухові дії і перебудовувати рухову діяльність відповідно до мінливої обстановки на туристському маршруті. Основне положення виховання спритності – оволодіння новими руховими діями. При цьому використовуються наступні вправи: спортивні та рухливі ігри, спортивне орієнтування, гірськолижний спорт. При виконанні вправ рекомендується включати в них елементи новизни, створювати несподівані ситуації, що вимагають швидкої реакції.

Під швидкістю розуміється здатність переміщуватися та здійснювати рухові дії в мінімальний час. Для виховання швидкості в учнів використовуються різні швидкісні вправи: спортивні та рухливі ігри, біг на короткі дистанції, ритмічна гімнастика.

Для виховання гнучкості використовуються вправи зі збільшеною амплітудою руху – вправи на розтягування, перед виконанням яких необхідно добре розігрітися. Обов'язковою умовою досягнення високої фізичної підготовленості туристів – дотримання режиму, правил гігієни, постійний лікарський контроль, який доповнюється самоконтролем спортсмена і полягає в систематичному спостереженні за вагою свого тіла, пульсом, сном, апетитом, загальним станом. Управління підготовкою туриста буде ефективним тільки в тому випадку, якщо тренер систематично отримує інформацію про стан спортсмена і його працездатність під час тренування, про рівень фізичної підготовленості [5].

Сучасному розвитку спортивного туризму в Україні сприяє система закладів зі спортивного туризму до яких належать: спортивно-туристичні секції на підприємствах та установах, туристичні клуби, районні та обласні відділи туризму, будинки дитячої творчості, федерації спортивного туризму тощо. Важливе місце належить також міжнародній співпраці організацій та проведення заходів за кордоном [3].

Спортивний туризм знаходиться на перетині туристичної індустрії та загальнодержавної системи фізичної культури і спорту. Він виконує спортивні, оздоровчі, рекреаційні, пізнавальні, виховні, економічні та інші функції. Серед найважливіших завдань – інтеграція спортивного туризму у соціальний механізм літнього дитячого оздоровлення [2].

Спортивний туризм є важливим засобом сприяння підвищенню соціальної і трудової активності школярів, задоволення їх моральних, естетичних та творчих запитів, життєво важливої потреби взаємного спілкування, розвитку дружніх стосунків між народами і зміцнення миру.

Спортивний туризм здійснює різноманітні спортивні, оздоровчі, рекреаційні, пізнавальні, виховні, економічні та інші функції, але через низку чинників рівень їх реалізації на сьогодні не відповідає потенційним можливостям шкільного туристсько-спортивного руху в Україні [2].

Діяльність туристичних гуртків в школах, передбачає залучення підростаючого покоління до активної діяльності, оволодіння практичними вміннями та навичками з різних видів спортивного туризму, орієнтування, топографії. Для активних, цілеспрямованих, обдарованих, творчих дітей та підлітків у шкільних закладах організовано роботу гуртків, які дають можливість:

- удосконалити різноманітні туристські вміння та навички;
- навчитися надавати першу медичну допомогу, проводити рятувальні роботи та транспортувати потерпілих у надзвичайних ситуаціях;
- підготуватися до туристських походів із велосипедного, гірського, водного та пішохідного туризму;
- брати участь у місських, обласних та Всеукраїнських змаганнях із різних видів туризму;
- підвищити спортивну майстерність;
- брати участь у походах, подорожах, експедиціях, екскурсіях по рідному краю;
- професійної орієнтації школярів на діяльність у галузі туризму.

Спортивно-оздоровчий туризм, для гуртківців є неповторною школою виховання і гармонійного розвитку особистості. Вагоме місце тут належить трудовому вихованню, яке полягає в освоєнні вміннями і навичками самообслуговування і суспільно-корисної праці. Учні під час проходження туристського походу забезпечують автономну життєдіяльність групи на весь період подорожі. Кожний учасник повинен уміти орієнтуватися на місцевості, долати перешкоди, облаштувати табір, готувати їжу, здійснювати ремонт спорядження і одяг, надавати першу медичну допомогу тощо [2].

Все це дозволяє школярам не лише засвоїти елементарні навички побутової праці, а й вчить підтримувати свідому дисципліну, виробляє організованість, погодженість дій у спільній роботі.

Одна з важливих виховних і розвиваючих функцій туризму – формування всебічно розвиненої гармонійної особистості, свідомого громадянина, що поєднує в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість.

Важливо й те, що в туристських подорожах формуються почуття колективізму, любов до природи, розширюється кругозір учасників.

Загальна мета в поході об'єднує людей різного віку, сприяє новим знайомствам, встановленню дружніх стосунків. Такі походи є також джерелом позитивних емоцій. Кожний подоланий кілометр шляху зміцнює впевненість у своїх силах, приносить велике моральне задоволення.

Туризм, як ніякий інший вид спортивної діяльності, сприяє розумінню прекрасного в природі і в людях, наповнює життя духовним змістом, робить його красивим, допомагає краще пізнати навколишній світ. У цьому виявляється естетична функція туризму.

Висновки. В теперешній час, незважаючи на наявні потенційно великі можливості, свою соціальну і економічну значущість, спортивний туризм в шкільних закладах України розвинутий недостатньо.

Основні проблеми, з яким зіткнувся в своєму розвитку шкільний спортивний туризм, в першу чергу, пов'язані з низьким рівнем фінансування, а також з майже повною відсутністю державної та громадської підтримки цього виду спорту. Спортивний туризм має недосконалу нормативно-правову, методичну та інформаційну бази, яка б враховувала його сучасний стан, а також внутрішніми організаційними проблемами в самому туристсько-спортивному русі, що накопичились за останні роки.

Спортивно-оздоровчий туризм – складова частина в системі фізичного виховання дітей та учнівської молоді. Поруч із такими ефективними засобами фізичного виховання, як гімнастика, спортивні ігри, легка атлетика, та інші види спорту, різноманітні види спортивно-оздоровчого туризму сприяють всебічному, гармонійному розвитку підростаючого покоління.

Постійне перебування під впливом фізичних навантажень в туристських походах, сприяє оптимальній роботі практично всіх систем організму школярів. Особливо корисним є активний туризм, що впливає на м'язову, серцево-судинну, дихальну системи, суглоби і зв'язки. Під час подолання різних природних перешкод беруть участь всі без винятку групи м'язів.

Активний спортивний туризм є могутнім засобом фізичного, естетичного, трудового, морально-етичного, патріотичного виховання учнів. Виховання здійснюється порівняно простими і доступними засобами: туристичними походами, подорожами, екскурсіями, прогулянками, туристськими зльотами і спортивними змаганнями.

Список використаних джерел:

1. Гриньова Т.І. Вплив оздоровчих занять різними видами спортивного туризму на формування фізичного стану дітей 10-13 років: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02. Харків, 2014. 20 с.
2. Дехтяр В.Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму: навч. посіб. для закл. освіти Київ: Наук. світ, 2003. 203 с.
3. Мулик К.В., Носко М.О. Диференційований підхід до підготовки фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму для роботи з дітьми, підлітками та студентською молоддю. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів: ЧНПУ, 2015. Вип. 129. Т. II. С. 217-223.
4. Мулик К.В., Гриньова Т.І., Булашев О.Я., Бершов С.І. Основи спортивного туризму: [навчальний посібник]. Харків: Стиль-Издат, 2015. 94 с.
5. Жданова О.М., Тучак А.М., Поляковський В.І., Котова І.В. Організація та методика оздоровчої фізичної культури і рекреаційного туризму: навчальний посібник. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Державного університету імені Лесі Українки, 2000. 145 с.

The article presents the general characteristics of sports and health tourism, clarifies the problems of dynamic development of sports tourism. It is proved that the main feature of sports tourism is its development in the existing environment. Preparation and holding of sports and tourism events, in general, does not require significant investment. Constant stay under the influence of physical activity in tourist campaigns, promotes optimum work of practically all systems of an organism of pupils. Tourism occupies a special place in the system of physical education, because, compared to other sports, provide greater opportunities for mastering the knowledge, skills and abilities necessary in the daily life of each person.

Key words: sports tourism, physical training, tourist campaign, tourist circle, functions of tourism.

Отримано: 23.11.2020

*О. В. Матуз, асистент,
Н. А. Дишкант, студентка 3 курсу*

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА УМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Система охорони здоров'я є важливою функціональною складовою соціальної інфраструктури країни. Ключовими її компонентами є установи медичного обслуговування, медичні кадри та система управління.

Стан здоров'я населення є показником соціально-економічного розвитку країни, невід'ємною складовою рівня та якості життя людей. Стан здоров'я і тривалість життя населення залежить від доступності медичної допомоги, яка визначається територіальними особливостями системи охорони здоров'я [4].

Ключові слова: система охорони здоров'я, медичний заклад, захворювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні положення медичної географії, висвітлено у працях український учених: Г. Балабанова, В. Барановського, М. Барановського, Г. Баркової, Е. Бондаренка, В. Джамана, І. Дудника, Л. Зеленської, К. Мезенцева, Н. Мезенцевої, Л. Немець, К. Немця, Я. Олійника, М. Пістуна, А. Степаненка, О. Топчієва, О. Шаблія, Г. Швебса, В. Шевченка, Л. Шевчук; зарубіжних учених: Е. Алаєва, А. Гасанджаєвої, Б. Прохорова, В. Тикунова, Т. Хегерстрандата та інших науковців [5].

Виклад основного матеріалу. Організація діяльності системи охорони здоров'я населення є однією з найважливіших внутрішніх державних функцій України. За роки незалежності в цій структурній ланці намітилися деструктивні тенденції. Йдеться, зокрема про рівень забезпеченості населення лікарями і середнім медичним персоналом, фінансування системи охорони здоров'я та інше. Волинська область входить до групи з дуже низьким середнім індексом розвитку системи охорони здоров'я і посідає 21 місце серед 25 регіонів України [4, 5].

У 2017 році в системі охорони здоров'я Волинської області функціонувало 86 закладів охорони здоров'я (у 2015-2016 роках – 87 закладів): 15 центральних районних лікарень, 7 районних лікарень, 1 дільнична лікарня (2016 рік – 4), 4 міських лікарень (2016 рік – 5). [9], але у 2019 році всі заклади охорони здоров'я первинного рівня надання медичної допомоги підписали договір з Національною службою здоров'я України та були трансформовані в комунальні некомерційні підприємства [2]. Скоротилась кількість ліжок-місць в лікарнях, на 10 000 населення у 2015 році становило 78,7%, до 68,8% у 2020 році. Спостерігалась зменшення чисельності ФАПів з 754 до 742 за рахунок закриття 12-ти ФАПів в Любешівському районі. Кількість сільських лікарських амбулаторій залишилась на рівні минулого року – 90. У 2018 році забезпеченість населення області амбулаторіями загальної практики/сімейної медицини становить 1,37 на 10 тис. всього населення області (2017 – 1,34). У центрах первинної медико-санітарної допомоги Волинської області на кінець 2018 року було зареєстровано 835,75 штатних лікарських посад, що в перерахунку на 10 тис. населення становить 8,07 (2017 рік – 8,29). Найнижчий показник забезпеченості населення штатними посадами лікарів в Ковельському – 5,13, Каміні-Каширському – 5,58, Володимирі-Волинському – 6,60 та Луцькому – 6,66 центрах ПСМД. На даний час кожен із 559 лікарів, які надають ПМД (426 лікарів ЗПСМ, 22 лікарі-терапевти та 111 лікарів-педіатрів) забезпечений пер-

сональним комп'ютером, доступом до Інтернету, зареєстрований в медичних інформаційних системах і співпрацює з Національною службою здоров'я України. В області функціонує три реперфузійні центри на базі КП «Волинська обласна клінічна лікарня», КП «Луцька міська клінічна лікарня» та КНП «Ковельське міськрайонне територіальне медичне об'єднання», для яких у 2018 році в рамках реалізації субпроекту Світового банку «Вдосконалення медичної допомоги хворим з хворобами системи кровообігу у Волинській області» закуплено сучасні ангиограми [7].

Найвищий рівень розвитку охорони здоров'я спостерігається Ковельському, Володимир-Волинському, Турійському та Локачинському районах. Також слід зазначити, що більшість районів Волинської області характеризуються позитивною динамікою розвитку системи охорони здоров'я. Винятком є Іванчківський і Турійський райони [4, 5].

Рівень захворюваності населення області залежить від багатьох чинників і зумовлений насамперед економічними та соціальними умовами, екологічною ситуацією та рівнем медичної допомоги в місцях проживання. Наявність хронічних або довготривалих захворювань у Волинській області становить 13,8%. Загальна оцінка навколишнього простору не змінилася порівняно з попередніми роками, де становила в середньому 3,3 бала з п'яти у 2016 році та 4,0 бала з п'яти у 2017 році [3].

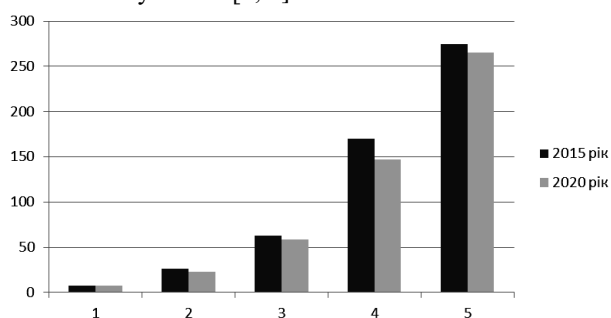
Половина дорослого населення України страждає від хронічних захворювань. Україна є лідером серед країн Європи за показниками захворюваності на серцево-судинні захворювання, туберкульоз, СНІД, травматизм, інвалідність [1].

Найвищі показники захворюваності населення Волинської області становили: на хвороби системи кровообігу – 4299,4 на 100 тис. дорослого населення (Україна – 4957,4); на гіпертонічну хворобу – 1774,1 на 100 тис. дорослого населення (Україна – 1959,4); на ішемічну хворобу серця – 1062,4 на 100 тис. дорослого населення (Україна – 1331,2) на гострий інфаркт міокарда – 122,7 на 100 тис. дорослого населення (Україна – 117,2), який дещо вищий ніж у 2016 році, який складав 118,6 на 100 тис. дорослого населення. Ці показники вказують на недостатній рівень та якість диспансерного спостереження за хворими на гіпертонічну хворобу та стенокардію [1].

Спостерігається незначний ріст захворюваності у 2015 році на онкологічні захворювання з 275 на 100 тис. населення до 281,8 (Україна 319,3). У 2020 році показник захворюваності становить 265 на 100 тис. дорослого населення (див. рис. 1). Відмічається незначний ріст виявлення онкологічних захво-

рювань у IV стадії захворювань з 18.0% до 19,6% (Україна – 16,6%).

Недостатньо своєчасно і якісно проводяться онкопрофілактика. З кожним роком зростає показник захворюваності на СНІД та ВІЛ-інфекцію, що пояснюється значною міграцією населення, зниженням якості диспансеризації населення, низькою відповідальністю населення за своє здоров'я, а також низькою платіжною спроможністю населення. Люди звертаються за медичною допомогою вже на запущених стадіях захворювання. Недостатньо приділяється уваги профілактиці захворювань і пропаганді здорового способу життя [2, 8].

Рис. 1. Показники захворюваності населення Волинської області [2, 8]. 1. Кількість випадків материнської смертності, на 100 000 живонароджених. 2. Кількість хворих з діагнозом ВІЛ-інфекція, встановленим уперше в житті, на 100 000 населення. 3. Кількість хворих з діагнозом туберкульоз, встановленим уперше в житті, на 100 000 населення. 4. Кількість хворих з діагнозом цереброваскулярні хвороби, встановленим уперше в житті, на 100 000 населення. 5. Кількість хворих на злоякісні новоутворення, встановлені вперше в житті, на 100 000 населення

В області зменшилась кількість хворих з діагнозом туберкульоз, встановленим уперше в житті, з 62,8 у 2015 році на 100 000 населення, до 59 у 2020 році та хворих з діагнозом цереброваскулярні хвороби, з 169,9 у 2015 році на 100 000 населення, до 147 у 2020 році. Спостерігається незначна динаміка у зменшенні кількості випадків материнської смертності, з 7,47 у 2015 році на 100 000 осіб, до 7,45 у 2020 році (див. рис. 1).

Ключовими проблемами охорони здоров'я населення області залишаються: нераціональна організація системи надання медичної допомоги; низький рівень інформованості про сучасні медичні технології, засоби збереження здоров'я та активного дозвілля; недостатність фінансових, і насамперед бюджетних, ресурсів для забезпечення ефективної діяльності системи охорони здоров'я [8].

З метою вирішення цих проблем в області діють обласні та регіональні програми, а саме: «Обласна програма боротьби з онкологічними захворюваннями на 2020-2022 рр.», «Регіональна програма «Дітям Волині – безпечне харчування на 2019-2022 рр.», «Регіональна програма з питань розвитку громадського здоров'я на 2021-2023 роки» [6].

Висновки. Аналіз показників первинної захворюваності та поширеності хвороб населення Волинської області свідчить про те, що останніми роками спостерігалась стійка тенденція до їх зниження. В області існують глибокі відмінності в захворюваності міського та сільського населення. Це пов'язано із

соціальною розшарованістю та нерівномірним доступом населення до медичних закладів. Лікувально-профілактична допомога населенню Волинської області надається на трьох рівнях: первинна лікувально-профілактична допомога, спеціалізована (вторинна) лікувально-профілактична допомога та високоспеціалізована (третинна) лікувально-профілактична допомога. Для Волинської області властивий різний характер розміщення закладів охорони здоров'я: повсюдний, вибірково-точковий [5].

Пріоритетними напрямками розвитку системи охорони здоров'я Волинської області на період до 2027 року є: укомплектування медичними кадрами закладів охорони здоров'я, які надають медичну допомогу сільському населенню; покращення матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я; впровадження ведення електронної медичної документації з використанням сучасних медичних інформаційних систем; подальший розвиток госпітальних округів з врахуванням особливостей адміністративної реформи в області; розвиток спроможної мережі закладів первинної медичної допомоги; удосконалення системи громадського здоров'я на базі обласного центру громадського здоров'я; проведення реформування служби крові області відповідно до Стратегії розвитку національної служби крові України; оптимізація протитуберкульозної та психіатричної служб області; подальше удосконалення надання перинатальної допомоги та екстреної медичної допомоги [7].

Список використаних джерел:

1. Мезенцева Н.І., Батиченко С.П., Мезенцев К.В. Захворюваність і здоров'я населення в Україні: суспільно-географічний вимір: монографія. Київ: ДП «Прінт Сервіс», 2018. 136 с.
2. Головне управління статистики у Волинській області. URL: www.lutsk.ukrstat.gov.ua.
3. Індекс здоров'я людини. Україна 2018. Результати загальнонаціонального дослідження. URL: http://health-index.com.ua/zvit_index_2018_ukr.pdf.
4. Погребський Т. Ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я Волинської області. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/9880>.
5. Погребський Т.Г. Територіальні особливості системи охорони здоров'я Волинської області: автореф. дис. ... канд. геогр. наук. Харків, 2015. 23 с. URL: oc-econom-region.univer.kharkov.ua/wpcontent/uploads/2017/07/Avtor_eferat_Pogrebский_T_G.pdf.
6. Регіональні програми. Волинська обласна рада. URL: www.volynrada.gov.ua.
7. Стратегія розвитку Волинської області на період до 2027 року. URL: www.minregion.gov.ua.
8. Цілі сталого розвитку: Волинь. Регіональна доповідь 2018. URL: file:///C:/Users/007/Downloads/UNDP_SDG_Volyn_v05.pdf.

The state of health of the population is an indicator of socio-economic development of the country, an integral part of the level and quality of life of people. The state of health and life expectancy of the population depends on the availability of medical care, which is determined by the territorial features of the health care system.

Key words: health care system, medical institution, diseases.

Отримано: 23.11.2020

О. С. Тютюнник, кандидат сільськогосподарських наук, старший викладач

ЗАСТОСУВАННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК СОРТУВАННЯ ТПВ ЯК СКЛАДОВОЇ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЕКОСВІДОМОСТІ

Необхідність формування екосвідомості та екокультури визначається негативними тенденціями в екології міського середовища, що позначається на добробуті жителів міста загалом. Переважання різноманітних технологій, з одного боку, призводить до екологічних криз у містах, з іншого боку, за умови формування екологічної поведінки у мешканців урбанізованих територій, може сприяти розвитку культури сортування твердих побутових відходів, тим самим зменшуючи навантаження на навколишнє середовище і знижуючи рівень екологічних проблем.

Ключові слова: екосвідомості, екокультури, урбанізовані території, культура сортування, тверді побутові відходи.

Поводження з відходами є однією з найважливіших проблем сучасного світу і є прямим наслідком людської діяльності. Глобальні екологічні ризики проявляються у масовому забрудненні води, повітря, ґрунту, дефіциті природних ресурсів, зміні клімату, а також знищенні біорізноманіття та нераціональному поводженні з відходами. Усім цим процесам не перешкоджають державні кордони, вони взаємопов'язані і, як правило, виникнення одного ризику призводить до виникнення іншого, часто навіть у цілому ланцюгу ризиків.

Міста в країнах, що розвиваються стикаються з подвійною дилемою. З одного боку, міське населення швидко зростає, що викликає величезне зростання попиту на послуги з управління відходами. З іншого боку, традиційний державний сектор не відповідає на попит на послуги. Державний сектор обмежений ресурсами та інституційними обмеженнями. Часто пропонують вирішити проблему за участю приватного сектора. Очікується, що приватний сектор з його динамізмом і гнучкістю може заповнити прогалини в наданні послуг шляхом налагодження партнерських відносин з державним сектором. Однак третій рівень – люди – часто не береться до уваги в структурі надання послуг. Громадяни можуть ввести значний вклад в надання послуг. Вони можуть підтримати приватний сектор шляхом оплати послуг. Але що більш важливо, вони можуть відігравати активну роль в поліпшенні підзвітності та якості послуг як в державному, так і в приватному секторі. Однак цей радикальне зрушення в ролі людей від пасивних отримувачів послуг до активних партнерів не може відбуватися ендогенно. Протягом довгого періоду часу культура поводження з відходами трималася на рівні «донести своє сміття до урни», але враховуючи критичність ситуації і зміни в світі, нам слід переглянути таке відношення. Зовнішня допомога може дозволити державному і приватному сектору налагодити партнерство з людьми для поліпшення надання послуг.

Екологічна свідомість знаходиться на незадовільному рівні, в результаті чого моделі споживання не враховують вплив продукції на навколишнє середовище як фактор при покупці товарів. Така відсутність обізнаності простежується в низькому рівні використання послуг зі збирання та утилізації, у видаленні відходів на стихійні звалища, спалюванні відходів та інших небезпечних практиках.

Підняття рівня свідомості та розуміння необхідності прийняття рішення щодо роздільного збору відходів для мешканців необхідно доносити через постійну, налагоджену систему інформування населення.

Освіта і підвищення рівня обізнаності ґрунтується на ідеї, що надання інформації як про позитивний, так і негативний вплив на навколишнє середовище, може спонукати підприємства та окремих осіб змінювати свою поведінку на добровільній основі. Проте, щоб змінити відношення та поведінку людей знадобиться дещо більше, ніж просто надання інформації. Однаково важливими є взаємодія між державними установами та іншими зацікавленими сторонами, які також взаємодіють з громадами та подають позитивний приклад.

Ґрунтуючись на тому що самі, люди, є основними утворювачами відходів, отже, кожна людина повинна змінювати свою поведінку. Тому центральним компонентом є освіта і підвищення обізнаності.

У стратегії зниження негативного впливу на навколишній світ сфери поводження з відходами успішна система управління відходами не може бути реалізована з орієнтацією лише на техніко-економічні аспекти і нехтуванні роллю екологічної просвіти та інформування населення, розвитку екологічної культури та підвищення рівня свідомості, враховуючи, що участь громадян в управлінні відходами дуже важлива.

Важливою умовою впровадження Програми є постійна робота з населенням. Населення повинно бути інформовано про наявність цієї Програми, про її мету, завдання та цілі, про терміни виконання та досягнуті результати. Інформаційну кампанію потрібно проводити постійно.

Екологічне навчання стає все більш важливим елементом будь-якої корпоративної екологічної стратегії. У свою чергу, корпоративні стратегії стануть важливим компонентом в досягненні сталого розвитку. Але як компанії реагують на необхідність зміни повсякденної практики персоналу на всіх рівнях? Слід розглядати різні підходи до навчання для впровадження їх в організаціях приватного і державного секторів для сприяння змінам і виробленню екологічної свідомості різних категорій населення.

Корпоративні стратегії мають бути розроблені і активно впроваджуватися в різних колективах від дитячих груп в дошкільних навчальних закладах і школах; працівників педагогічних колективів тих самих закладів, здобувачів та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти; працівники закладів місцевого самоврядування і медичної сфери; до приватної сфери і сектору обслуговування першочергово, залучати організації ЖКГ та ОСББ. Слід пам'ятати про правило торгівлі, коли попит народжує пропозицію, та воно діє не лише у цій сфері. Чим

більше населення буде обізнане з проблемою накопичення сміття та можливостями її вирішення, тим чіткіше буде ставити вимоги до організації і реалізації Програми поводження з відходами.

Формат еколого-просвітницьких заходів: тематичні уроки, конкурси, семінари, конференції, виставки, які допомагають людині ставитися до природи та екології дбайливо, з розумінням як влаштований цей світ і як легко його зруйнувати, майстер класи з класифікації ТПВ і їх сортування, бесіди або серії лекцій. Крім теми сортування важливо також наголошувати, про зменшення його кількості. Можливість зменшити витрати ресурсів, як сировинних та фінансових так і людських, на сортування і переробку, якщо замінювати одноразові предмети побутового вжитку на речі багаторазового використання. Наприклад, наголошувати про можливість ходити до магазину чи на ринок зі своїми шоперами, торбинками, контейнерами, а підприємцям заохочувати користувачів знижками, або, за таким же принципом, напої у свою тару з собою. Висвітлювати питання можливості компостування органіки. Небезпеку та правильне поводження з небезпечними побутовими відходами, такими як батарейки та енергоощадні лампи.

Як результат регулярної реалізації запропонованих заходів очікується: поліпшення екологічного стану та благоустрою території міста; мінімізація утворення відходів; впровадження системи роздільного збирання побутових відходів для широкого загалу мешканців; підвищення екологічної культури населення.

Список використаних джерел:

1. ПРОГРАМА поводження з побутовими відходами у м. Хмельницькому. Програма «Розумне довкілля Хмельницький» на 2020 р. Додаток до рішення сесії міської ради від 24.12.2019р. №10.
2. Юровський К. Багатокультурність і міждисциплінарний підхід до інтеграції принципів сталого розвитку в навчальні програми з управління людськими ресурсами в сфері гостинності і туризму. *Журнал готельної та туристичної освіти*. 2001. С. 36-50.
3. Тези фіналістів Всеукраїнського конкурсу дослідницьких робіт для учнів 6-8 класів / [відп. за випуск О. Лісовий]. Київ, 2018. 120 с.
4. Людина і світ. Вступ до екологічної психології: навчальний посібник. Донецьк, 2006. 144 с.
5. Юрченко Л.І. Екологічні цінності в структурі екологічної свідомості й екологічної культури. *Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць / гол. ред. В.В. Лях*. Київ, 2009. Вип. 78. С. 229-237.

The need for the formation of environmental information and eco-culture determines the negative trends in the ecology of the urban environment, which is determined on a voluntary basis by the city as a whole. The predominance of different technologies, on the one hand, leads to an ecological crisis in cities, on the other hand, to the formation of ecological behavior in urban areas, can promote a culture of solid waste sorting, thereby reducing environmental impact and reducing the economic problem.

Key words: eco-consciousness, eco-cultures, urbanized territories, sorting culture, solid household waste.

Отримано: 23.11.2020

УДК 811.161.2'37:[821.161.2Матіос:305

З. С. Шевчук, кандидат філологічних наук, старший викладач

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ «ЖІНКА» (на матеріалі інтимної лірики Марії Матіос)

У статті досліджуємо лексико-семантичні засоби вираження концептосфери «ЖІНКА» шляхом осмислення гендерного світогляду Марії Матіос в її інтимній ліриці.

Ключові слова: концептосфера, концепт, гендер, вербалізація, мікрообраз.

Гендерний підхід у лінгвістиці – це дослідження мови і комунікації з урахуванням чинника статі, тобто створення наукової моделі на гендерному і метагендерному (загальнолюдському) рівнях опису [2, с.228]. На сучасному етапі розвитку мовознавства дослідники звертають значну увагу на питання художньої інтерпретації письменниками жіночої суб'єктивності, вираженої образом жінки, чия гендерна ідентичність є проблемною (С.О. Філоненко, Л.О. Ставицька, О.А. Вороніна, О.А. Кучерук та ін.).

У мовознавстві гендерний підхід охоплює досить широке коло питань, спрямованих на репрезентацію мовного конструювання жіночої та чоловічої ідентичності. З огляду на такий підхід гендер осмислюють як конвенціональну сутність, і в цьому полягає його основна відмінність від дослідження статі як біологічної категорії. З позиції вказаного підходу необхідно досліджувати значне більше феноменів мови, ніж ті одиниці, у значення яких входить компонент «стать» [5, с.146].

Отже, для вивчення гендеру зацікавлення становлять не лише поняття «жіночності», «мужності», які інтерпретують у тому чи тому суспільстві залежно від специфіки їх усвідомлення, а й ті мовні одиниці, у яких відображена природна сутність «статі», оскільки її сприйняття носіями мови є певною мірою соціально обумовленим і відповідає моделям мужності і жіночності, у яких біологічна стать – лише первинна.

У зв'язку із розширенням кола проблем, пов'язаних із дослідженням концептуальних лексико-семантичних одиниць, широкого значення набуває виражально-зображальний та змістовий потенціал глибинних концептуальних сфер. Центральними поняттями цієї проблеми є концепт та його вербальний виразник – слово, розуміння яких з'ясовують через предметний зміст і зв'язок із явищами об'єктивної дійсності, про які у свідомості мовців відбилися певні уявлення й образи. Поняття «концепт» на теперішньому етапі розвитку лінгвістики ще остаточно не є визначеним і пошуки його трактування тривають. Вагомий внесок у дослідження питання «концепту» зробили вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема С.А. Аскольдов, О.С. Кубрякова, К.Я. Кусько, А.Г. Лісіцин, Л.О. Ставицька, С.Л. Фесенко, Дж. Лейкоф, М. Ламберт, С. Пінкер.

Дослідження мовних засобів вираження концептосфери «ЖІНКА» та їх семантизація через розкрит-

тя внутрішньої сутності образу жінки в контексті гендерного світогляду інтимної лірики Марії Матіос є **метою нашої статті**.

Індивідуально-авторська мовна картина світу письменниці яскраво відтворює нову концепцію жінки, яка досить чітко осмислена в її прозі. У поетичному мовленні Марії Матіос, зокрема в її інтимній ліриці, ми простежуємо більш потужний вияв внутрішніх переживань ліричної героїні, які вербалізовано шляхом опису різних перцептивних сфер світосприймання.

Образ жінки в поезії Марії Матіос відрізняється глибоким психологізмом, подекуди навіть трагізмом. Але, змальовуючи особистісну сферу буття жінки в межах внутрішньої самотності, письменниця наголошує на її цінності, возвеличує її:

*О, Маріє!
Маріє – donno!
Donno?
Doamno?
Femea –
Жінко. («Із днів забави»)* [3, с.125]

(donna з італійської – жінка, femea з італійської – дружина, donna – з латинської – пані, господиня).

Крізь призму всієї творчості письменниці образ жінки набуває своєрідного символу-аретипу, який Матіос порівнює з Марією – матір'ю Ісуса Христа та вербалізує за допомогою іншомовних запозичень (латинізмів, італіцизмів).

Силу духу жінки, її непохитність у своїх почуттях письменниця підкреслює через уживання метафоричних конструкцій:

*Я жінка.
І для мене благо
Отак от жити – на мечях.
Іти по лезах, як по травах,
Сивіти в чорняві ночей,
І відвертать від тебе замах
Чужих очей, чужих очей.
(«Прости мені оцю відвагу...»)* [3, с.85]

Важливою формою відображення внутрішнього емоційного стану жінки на різних етапах життя є використання авторкою мікрообразів-символів. Марія Матіос порівнює жінку з тваринами (*ягниця, віця, бджілка*) неживими, зокрема й абстрактними пред-

метама (*вість*, *вчора*, *скрипка*, *янголя*). Такий антропоморфний паралелізм указує на різні вияви її краси, проводить грань між молодістю та старістю:

Тоді, як я була ягницею
Поміж молодих ще ягнят.
Тепер я нюхаю твоїй слід –
Стара віця і вже без руна...
...Побути б ще мені ягницею...
Та хто полюбить цю віцю?
Та хто віцю полюбить цю?
(«Овеча сльоза») [3, с.264]

При сльозі – не коняку чи каві –
Я по праву сторону Твоєї слави
Джинсовою бджілкою лечу... («Багатослівне послання поетові Василеві Кожелянкові...») [3, с.97]

Я – наче вість блага –
Вийду з цієї ночі.
Люди!
Дивіться: я –
Взята у руки скрипка...
...Люди!
Не бійтесь, я –
Ваше забуте вчора:
Приспане янголя,
І запізнана фора.
(«Спалює кров жага...») [3, с.67]

Образ, ретрансльований в основі концептосфери «жінка», зумовлений національним світосприйманням, свідомістю, який у процесі поглибленого пізнання збагачується новими змістовими ознаками. До концепту «жінка» входить низка номінацій, репрезентовані психологічними ознаками в контексті гендерної рівності.

Серед базових концептів національної культури, які є основою сутності жіночого ества, вагоме місце в інтимній ліриці письменниці належить концепту «душа». За Словником української мови душа – це «...внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями; за релігійними уявленнями безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини; сукупність рис, якостей, властивих певній особі» [4, с.629].

Марія Матіос зображує тривогу, біль душі, відтворивши такий внутрішній стан жінки в метафоричних структурах:

І скавулить, як недобита сука,
Поранена душа моя крізь ніч.
Їй тяжко. («Із днів туги»)
Я в нім любила змія і орла.
Там рвала гать душа моя крилата.
(«Я в цім саду бувала у раю») [3, с.274]

Потім цей ліс огорнувся в туман.
І тумани не розсіялись досі.
...спалює душу безсмертний дурман...
Ну а все решта...

То досвід...

Лиш досвід... («Потім») [3, с.112]

Лиш на печаль душа, мов проклята, гарує

Душа моя – Христове розп'яття...

(«Лиш на печаль...») [3, с.49]

Оскільки образ жінки в ліриці Марії Матіос набуває ролі страдниці, яка важко переживає нещасливе кохання, погоджуємося з тим, що аналізований концепт тісно співвідносять із такими психологічними концептами на позначення моральних станів, як: «біль», «мука», «жаль»:

І пасся біль

Чи наслись білі кози

На вигоні грудей

Чи десь інде. («Хай мене спасуть...») [3, с.81]

Стоїть мара з сумним іменням – Мука

В димах розлук.

І чорна їхня річ. («Із днів туги») [3, с.300]

З кульбабки нагло вродиться розлука,

А куля запечатає ту муку.

...Оце і вся відвага у мені...

(«Моє ім'я з п'яти фатальних літер») [3, с.261]

І знову думати до рана,

І попеліти від жалю,

Бо ти моя найглибша рана.

Та – що люблю...

(«Прости мені оцю відвагу») [3, с.162]

Отже, аналіз концептосфери «жінка» загалом відбиває світоглядно-ціннісні пріоритети інтимної лірики Марії Матіос в контексті гендерної парадигматики. Сформована у творчості письменниці жіноча модель буття унаочнює розмаїття сучасної української прози.

Список використаних джерел:

- Зборовська Н. Код української літератури. Київ: Смолоскип, 2010. 570 с.
- Кирилина А.В. Гендерные исследования в лингвистике и коммуникации. М., 252 с.
- Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння. Київ: Піраміда, 2007. 308 с.
- Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. / укл. В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. Київ: Аконт, 2004. Т. I. С. 629.
- Саліонович Л.М. Особливості відображення невербальної комунікації у повісті І. Франка «Перехресні стежки»: гендерний аспект. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология»*. 2007. Т. 20 (59). №4. С. 146-150.

The article exploring lexical and semantical means of expressing of concept sphere «woman» through understanding gender ideology of Mariya Matios in her intimate lyrics.

Key words: concept sphere, concept, gender, verbalization, mikroobraz.

Отримано: 25.11.2020

Секція ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ, СПОРТУ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

УДК 378.147.091.3:373.3:796

А. О. Боднар, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ОСОБЛИВОСТІ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ» ПИТАННЯМИ ОЛІМПІЙСЬКОЇ ТЕМАТИКИ

Стаття присвячена особливостям оновлення дисципліни «Історія фізичної культури» питаннями олімпійської тематики в контексті підготовки майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти школярів.

Ключові слова: мотивація, майбутні учителі фізичної культури, історія фізичної культури, зміст.

Постановка проблеми. Оновлення змісту нормативних навчальних дисциплін навчального плану підготовки вчителів фізичної культури питаннями олімпійської тематики є важливою педагогічною умовою у формуванні готовності майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти школярів.

Реалізуючи дану педагогічну умову, ми прагнули доповнювати зміст навчальних дисциплін науковою інформацією з питань олімпійської освіти школярів відповідно до курсів навчання. Це дало змогу послідовно здійснювати підготовку майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти молодших школярів від 1-го до 4-го курсу

Нижче пропонуємо детальніше розглянути оновлення змісту зазначених навчальних дисциплін питаннями олімпійської тематики.

У першому семестрі студенти вивчають дисципліну «Історія фізичної культури», яка має потужний потенціал щодо закладання основ мотиваційної готовності майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти молодших школярів. Вона належить до профілюючих дисциплін, допомагає майбутнім спеціалістам краще пізнати свою професію і підвищити педагогічну культуру, підготувати їх до практичної діяльності.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні особливостей оновлення змісту дисципліни «Історія фізичної культури» питаннями олімпійської тематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізувавши навчальний матеріал, ми виявили, що під час викладання курсу «Історія фізичної культури» мало уваги приділяється вивченню ритуалів і традицій Стародавніх та сучасних Олімпійських ігор. Тому однією із тем олімпійської спрямованості було запропоновано лекцію «Ритуали і традиції Стародавніх Олімпійських ігор та їх наступність у сучасних Олімпійських іграх», у якій розглядали спадщина Стародавньої Греції в сучасному втіленні. Під час лекційного заняття було підкреслено, що Стародавні Олімпійські ігри відрізнялися великою кількістю різних обрядів і церемоній, у яких втілювалися, як релігійні уявлення греків, так і побутові традиції: жертвоприношення, клятви атлетів, їх тренерів та елладиків (суддів), урочиста хода, це-

ремонії нагородження, вшановування атлетів, різного роду посвяти, гімни, хвалебні оди, пам'ятні статуї. Коли в XVII-XIX ст. у різних країнах робили спроби відродити Олімпійські гри, їх організатори і засновники в тій чи іншій формі використовували деякі елементи ритуалів і церемоній, запозичених із Стародавніх Олімпійських ігор. П'єр де Кубертен, який не тільки виступив ініціатором відродження Олімпійських ігор сучасності, але й зміг разом зі своїми однодумцями втілити в життя задумане і практично реалізувати поставлені завдання, сприймаючи їх як стародавню спадщину. В зв'язку з цим Кубертен ввів поняття «олімпізм» як своєрідну релігію, нерідко використовуючи в своїх філософських працях термін «спортивна релігія» [1]. Він прагнув через олімпійську атлетику і стародавню філософію знайти ефективний засіб, щоб заповнити вакуум, створений відсутністю Бога в еру, в яку вступила Європа. Тому в основі «спортивної релігії» лежало прагнення Кубертена і прибічників олімпізму втілити в сучасних умовах ті його гуманістичні основи, якими була наповнена грецька філософія і християнська віра, відновити в процесі виховання грецькі принципи рівноваги між тілом і духом через атлетизм у його олімпійському розумінні, а також поставити олімпізм на службу миру, розвитку демократії і міжнародного співробітництва.

З врахуванням цього Кубертен наповнив Олімпійські ігри різними церемоніями, обрядами і ритуалами, які, з одного боку, повинні були пов'язати сучасні Ігри з Грецькими, а з іншого, відповідати новим історичним, релігійним і суспільно-політичним умовам [3].

Під час лекції зверталась увага на те, що олімпійський спорт згідно з переконаннями ряду соціологів, є духовним, майже релігійним інститутом із ритуалами і церемоніями, які використовуються як для підвищення значущості самого спорту, так і для підтримання системи цінностей у суспільстві. Далі зазначалося, що при проведенні в 1894 році Міжнародного атлетичного конгресу в Парижі П'єр де Кубертен і Деметріус Вікелас, спираючись на старогрецьку спадщину, розробили сценарій, у якому знайшли втілення церемоній і ритуалів, що відображали зв'язок сучасних Олімпійських ігор з Олімпійськими іграми Стародавньої Греції. У прийнятій на конгресі Олім-

пійській хартії відзначили необхідність відродити Олімпійські ігри в сучасній формі, але з дотриманням стародавніх традицій. У числі завдань, покладених на МОК, була турбота про те, щоб Ігри були гідними їх славної історії і високих ідеалів. Уже тоді було ухвалено олімпійський девіз «Citius. Altius. Fortius.» (Швидше. Вище. Сильніше.) [3].

Деметріусу Вікеласу й Оргкомітету I Олімпійських ігор сучасності, які повинні були відбутись у 1896 році в Афінах, доручили розробити церемонію відкриття і закриття Ігор у дусі, характерному для Олімпійських ігор Стародавньої Греції. До Ігор I Олімпіади було створено олімпійський гімн. Також ми зазначили той факт, що крім офіційного девізу існує і неофіційний девіз – «Головне – не перемога, а участь». Слід звернути увагу студентів на те, що часто авторство цих слів приписують П'єру де Кубертену, хоча насправді вони прозвучали в 1908 році з амвону собору святого Петра в проповіді єпископа пенсильванського і були пов'язані з однією подією Ігор IV Олімпіади в Лондоні, коли під час змагань з марафону італійський легкоатлет Дорандо Пієтрі з останніх сил наближався до фінішу, але пересікти його зміг тільки з допомогою сторонніх людей, за що і був дискваліфікований. Наступного дня під час нагородження переможців і призерів Ігор один із членів британської королівської сім'ї запросив італійського спортсмена до п'єдесталу і вручив золотий кубок за видатні спортивні досягнення, схожий на той кубок, який вручався олімпійському чемпіону [3].

Під час наступного ознайомлення із матеріалами лекції важливо було розкрити студентам значення символів і церемоній, які сьогодні є невід'ємною частиною сучасного олімпійського руху.

Наступним прикладом насичення навчального курсу «Історія фізичної культури» було запропоновано тему «Принципи та основні положення «Фейр Плей». Під час лекційного заняття було підкреслено, що головна мета олімпійського руху – поставити спорт на служіння людині. Адже спорт першим із громадських інститутів офіційно обрав для себе напрямом діяльності етику – абсолютно необхідну приналежність тієї сфери, у якій завжди є небезпека насильства, агресивності, нечесних прийомів, як в будь-якій конкурентній сфері діяльності людини. Етика олімпійського спорту передбачає реалізацію принципів Fair Play. Фейр Плей – це дещо більше, ніж просто дотримання правил. Ігри та змагання дають нагоду досягти разом із суперниками досконалості. Шахраїв до ігор не допускають. Сучасні вимоги до чесної гри у спорті базуються на особистій самооцінці та любові до гри. «Фейр Плей» – це кодекс спортивної честі. У перекладі з англійської цей вираз означає: справедлива, (а краще сказати) чесна гра. «Фейр Плей» – це збірка правил, яких дотримуються спортсмени, тренери, уболівальники та всі, хто пов'язаний зі спортом [3].

Слід звернути увагу студентів, що ці правила були сформульовані ще у Стародавній Греції. Основні з них: не прагнути до перемоги за будь-якою ціною; на спортивному майданчику зберігати честь і шляхетність; головне – не перемога над суперниками, а удосконалення своєї особистості, подолання власних слабкостей. П'єр де Кубертен не раз говорив про важливість для спорту високих результатів. У той же час засновник сучасного олімпізму добре розумів, що є

межа, яку переступати не слід, навіть заради найкращого результату. Її «охороняють» етика, шляхетність, лицарська поведінка. «Вийшов за межі» – зрадив ці якості, позбувся звання справжнього спортсмена!

Недаремно давньогрецький філософ Платон, учасник античних Олімпійських ігор, зазначав: «немає більшої перемоги, ніж перемога над собою!».

Чесна гра передбачає доброзичливість і повагу до суперника, незалежно від того, переможець він чи переможений; повагу до суддів та вміння гідно сприймати поразку, бути скромним після досягнення перемоги.

Важливо, щоб людина дотримувалася цих правил не тільки під час змагань на спортивних аренах, а й у повсякденному житті. Недаремно спортсменів, які володіють такими якостями, називають лицарями спорту.

Для заохочення лицарської поведінки спортсменів використовують різні нагороди. Одна з них – «Трофей П'єра де Кубертена за благородний вчинок». Щорічно цей трофей отримує спортсмен за приклад чесної гри – незалежно від того, відомий він чи ні, любитель чи професіонал, який у нього вік. Тобто цю нагороду може отримати кожен. Такий вчинок повинен бути здійснений згідно зі справедливими законами спорту та з гуманних спонукань. Друга нагорода міжнародного комітету – «Трофей П'єра де Кубертена за шляхетність протягом спортивної кар'єри». Її присуджують спортсмену, який вже не виступає на змаганнях, але протягом усього свого життя в спорті та до завершення кар'єри самовіддано демонстрував на змаганнях справжній спортивний дух [3].

Подальше ознайомлення студентів із матеріалами лекції передбачає визначення ролі майбутнього вчителя фізичної культури у поширенні і пропаганді принципів Фейр Плей, а також активній популяризації гуманістичних цінностей сучасного спорту серед широких верств населення і, перш за все, серед дітей, підлітків та молоді. Адже спорт, у тому числі олімпійський, будучи дзеркалом сучасного суспільства, відображає його риси – позитивні й негативні. Історичні події останніх 100 років, що супроводжують сучасний олімпійський рух, є цьому наочним підтвердженням. Сьогодні проблеми дотримання моральності в спорті тісно переплітаються з реаліями життя суспільства. Загальнолюдські, гуманістичні пріоритети сучасного олімпійського спорту знаходяться під загрозою зниження їх цінності. Серед причин, які негативно впливають на дотримання моральних принципів у спорті, можна виділити політизацію, комерціалізацію, професіоналізацію. Вони провокують порушення етичних норм в олімпійському русі: допінг-скандали, випадки корупції в олімпійському русі, агресію, нечесну гру та ін.

Далі зазначалося, що одним із головних системоутворювальних факторів, що дозволяють протидіяти негативним проявам у спорті, є широке впровадження в практику олімпійської освіти. Це забезпечить поширення ідей олімпізму, популяризацію моральних принципів, дотримання всіма учасниками спортивного руху правил чесної і справедливої гри; виховання спортсмена, здатного не тільки досягнути високих спортивних результатів, а, перш за все, особистості, яка має яскраво виражену гуманістичну спрямованість.

Список використаних джерел:

1. Платонов В.Н., Булатова М.М., Бубка С.Н. [и др.]; Олімпійський спорт: в 2 т. / под общ. ред. В.Н. Платонова. Киев: Олимп. л-ра, 2009. Т 2. 696 с.

2. Соглаев В.В. Педагогические условия формирования готовности курсантов вуза к воспитательной деятельности: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Челябинск, 1997. 222 с.
3. Боднар А.О. Подготовка майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти молодших школярів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2016. 272 с.

The article is devoted to the peculiarities of updating the discipline «History of Physical training» with

Olympic issues in the context of preparing future physical education teachers for the Olympic education of schoolchildren.

Key words: motivation, future physical education teachers, history of physical training, content.

Отримано: 25.11.2020

УДК 615.8:616.24-002

Р. М. Горбата, асистент

ВПЛИВ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА СТАН ДИХАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СТУДЕНТІВ ПРИ ХРОНІЧНОМУ ОБСТРУКТИВНОМУ ЗАХВОРЮВАННІ ЛЕГЕНІВ

У статті охарактеризовано вперше розроблено програму фізичної реабілітації для студентів, хворих на хронічне обструктивне захворювання легенів, з урахуванням перебігу захворювання, яка містила загальноприйнятні комплекси фізичних вправ у поєднанні з дихальною гімнастикою з елементами поверхневого дихання, міорелаксації, автотренінгом, дозованою ходьбою та бігом (з використанням бігової доріжки), занять на велотренажері, лікувального масажу, елементів загартування. Вона була застосована на поліклінічному етапі фізичної реабілітації. Під час дослідження було підтверджено ефективність цієї програми на підставі аналізу динаміки показників функції зовнішнього дихання.

Ключові слова: хронічне обструктивне захворювання легенів, фізична реабілітація, функція зовнішнього дихання.

Постановка проблеми. Хронічне обструктивне захворювання легенів (ХОЗЛ) – захворювання, що характеризується прогресуючою бронхіальною обструкцією, зворотною лише частково. Прогресуюча бронхіальна обструкція зумовлена запальною «відповіддю» легенів на інгаляційну експозицію пошкоджувальних частинок і газів [6, 13, 14].

ХОЗЛ є однією з найважливіших причин захворюваності та смертності у світі. Як свідчать сучасні епідеміологічні дослідження, в країнах Європи та Північної Америки на ХОЗЛ страждають від 4 до 15% дорослого населення. За даними ВООЗ, захворювання щорічно стає причиною смерті більше ніж 2,75 млн. осіб [11, 12]. Хронічне обструктивне захворювання легень – одне з найпоширеніших і найобтяжливіших захворювань з погляду непрацездатності, інвалідності, смертності та соціально-економічних витрат як в Україні, так і у світі [11, 14]. В Україні ця проблема вкрай загострена. ХОЗЛ належить першість серед хвороб органів дихання. Зокрема, за останнє десятиріччя показник захворюваності на ХОЗЛ (до 2004 року – хронічний обструктивний бронхіт) збільшився на 6,9%, а питома вага серед уперши виявлених захворювань становила близько 38,0% [11]. За даними офіційної статистики, в Україні захворюваність на ХОЗЛ у 10 разів вище, ніж при бронхіальній астмі. Відповідно зростає і смертність від ХОЗЛ (41,2 на 100000 населення), що у 3,2 разу перевищує цей показник при пневмонії (12,8) та у 34 рази (1,2) при бронхіальній астмі. При цьому показники смертності й інвалідності найшвидше зростають насамперед серед чоловіків у працездатному віці [11]. Тому пріоритетним завданням щодо збереження працездатності людини у працездатному віці є вдосконалення ранньої діагностики зниження фізичної робото здатності хворих на ХОЗЛ для своєчасного формування реабілітаційних програм, трудових рекомендацій і запобігання подальшому прогресуванню захворювання [12, 14]. Встановлено, що в пацієнтів з ХОЗЛ буває від одного до чотирьох і більше загострень захворювання протягом року. За недавніми проведенними

дослідженнями, саме частота загострень є одним з найважливіших чинників, що визначають якість життя хворих на ХОЗЛ, темпи прогресування захворювання й економічні витрати. У зв'язку з цим, лікування на ранніх етапах захворювання, профілактика важких форм ХОЗЛ є дуже актуальним завданням сучасної медицини та фізичної реабілітації. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом зроблені серйозні зусилля з впровадження сучасних підходів до лікування хворих на ХОЗЛ, первинної, вторинної та третинної профілактики хвороби. Впроваджуються національні та локальні клінічні рекомендації, міжнародні рекомендації «Глобальна стратегія діагностики, лікування і профілактики хронічного обструктивного захворювання легенів» за програмою GOLD [15,16], виконуються численні дослідження, зокрема з епідеміології, навчання пацієнтів, реабілітації, сучасної лікарської терапії, боротьби з дихальною недостатністю, дослідження ролі інфекції та вакцинопрофілактики. Найважливішим розділом у подоланні ХОЗЛ є боротьба з курінням тютюну як основним фактором ризику розвитку цієї хвороби [8]. Значну роль у поліпшенні стану хворих на ХОЗЛ і профілактиці цього захворювання відіграють засоби фізичної реабілітації, а саме: лікувальна фізична культура, масаж, фізіотерапія, дієтичне харчування та т. ін. [1-5, 7]. Вони допомагають хворим позбутися шкідливих звичок, зокрема куріння, поліпшують стан дихальної, серцево-судинної системи пацієнтів, зміцнюють м'язову систему, посилюють імунореактивність [10]. Все це визначило актуальність цього дослідження та дозволило сформулювати мету та завдання роботи.

Мета роботи – визначити характер впливу засобів фізичної реабілітації на стан дихальної системи при ХОЗЛ у студентів з урахуванням ступеня дихальної недостатності в умовах поліклініки.

Завдання:

1. Вивчити та проаналізувати сучасну спеціальну літературу з проблеми фізичної реабілітації хворих на хронічне обструктивне захворювання легенів.

2. Скласти диференційовану комплексну програму фізичної реабілітації для студентів, хворих на різні форми перебігу ХОЗЛ, урахувавши ступінь дихальної недостатності для застосування в умовах поліклініки.
3. Оцінити ефективність комплексної програми фізичної реабілітації у студентів на підставі вивчення динаміки показників дихальної системи.

Обговорення результатів дослідження. Аналіз показників функції зовнішнього дихання, що характеризують об'ємні параметри легень, легеневу вентиляцію, резервні можливості дихальної системи, стійкість до гіпоксії та бронхіальну прохідність, аеробну продуктивність при первинному обстеженні, виявив достовірну відмінність в обох групах обстежуваних. У пацієнтів основної групи достовірно нижчими були величини ДО, ЖЄЛ, ОФВ1, відношення ОФВ1 / ФЖЄЛ, ІТ, МВЛ ($p < 0,00001$), достовірно вищими величини ХОД, ФЖЄЛ, ЧД ($p < 0,00001$), ніж у здорових осіб, що підтверджує раніше отримані нами дані [10]. Стійкість до явищ гіпоксії та гіперканії була достовірно нижчою, ніж у осіб контрольної групи, за даними проби Штанге та Генчі ($p < 0,00001$). Всі ці зміни були початковими проявами обструктивного синдрому та характеризували зниження еластичності легеневої тканини.

Отримані при обстеженні дані були враховані при розробці комплексної програми фізичної реабілітації, яку ми рекомендували хворим основної групи, провідною ланкою якої була лікувальна гімнастика, яка передбачала загальноприйняті комплекси фізичних вправ у поєднанні з дихальною гімнастикою з елементами поверхневого дихання, міорелаксації, автотренінгом, дозованою ходьбою та бігом (з використанням бігової доріжки), заняття на велотренажері, лікувальний масаж, елементи загартовування [9]. Також ми використовували вправи на тренажерах, тому що вони позитивно впливають на дихальний центр і роботу серця, зміцнюють і розвивають м'язи, поліпшують кровообіг і обмін речовин. Для цього ми використовували тренування на велотренажері [9, 10]. Для оцінювання ефективності розробленої комплексної програми фізичної реабілітації для обстеженого контингенту хворих ми провели повторне обстеження та порівняльний аналіз показників загального стану дихальної системи. При повторному обстеженні наприкінці курсу фізичної реабілітації ми виявили, що в основній групі відзначалася виражена достовірна позитивна динаміка деяких показників функції дихальної системи. У хворих основної групи у 77% випадків не спостерігалася задишка впродовж дня під час фізичних навантажень і в спокої, або одиничні (33%), які компенсувалися поверхневим диханням і не вимагали застосування інгаляційних бронхолітиків. Фізикальні дані поліпшилися у 80% хворих основної групи. У хворих основної групи достовірно не відрізнялися показники екскурсії грудної клітки порівняно з контрольною групою. При аналізі показників функції зовнішнього дихання у хворих основної групи при повторному обстеженні виявлено таку динаміку. Зменшилася частота дихання до $16,80 \pm 0,80$ дих. рухів на хв і хоча вона знаходилася в межах фізіологічних норм для чоловіків молодого віку (школа норм Р.Ф. Клемент та й інші, 1986 р.), все ж таки вона була достовірно вищою, ніж у здорових осіб ($t = 3,78$,

$p < 0,0001$); збільшилася величина дихального об'єму до $0,79 \pm 0,05$ л., але була достовірно нижчою, ніж у здорових осіб ($t = 2,60$, $p < 0,05$ знизилася величина ХОД і достовірно не відрізнялася від показників КГ. Це свідчило про розвиток економізації діяльності дихальної системи у хворих на ХОЗЛ.

У хворих основної групи достовірно збільшилася величина ФЖЄЛ до $4,20 \pm 0,10$ л., але вона все ж таки була нижчою, ніж у здорових осіб ($t = 2,44$, $p < 0,01$) л., але вона все ж таки була нижчою, ніж у здорових осіб ($t = 2,44$, $p < 0,00001$). Величина співвідношення ОФВ1/ ФЖЄЛ досягла $82,80 \pm 3,59\%$, але достовірно відрізнялася от показника здорових осіб цього віку та статі ($t = 3,07$, $p < 0,01$).

При проведенні ЛПС, за даними пневмотахометрії, достовірно збільшилися величини максимальної швидкості вдиху та видиху, поліпшилася стійкість організму хворих цієї групи до умов гіпоксії (за результатами проби Штанге та Генчі), але вони ще не досягли величин здорових осіб і достовірно від них відрізнялися.

Все це свідчило про значне поліпшення функціонального стану дихальної системи у хворих основної групи під впливом застосованих реабілітаційних впливів: зменшилися явища обструкції дихальних шляхів, підвищилася еластичність легеневої тканини, але ще залишилися зміни у стані дихальної системи, тому що при ХОЗЛ зміни у бронхолегеневій системі мають органічний характер і не можуть зникнути повністю, зумовлюючи погіршення показників функції зовнішнього дихання.

При проведенні аналізу змін у стані функції зовнішнього дихання у порівняно з первинним обстеженням при повторному обстеженні у хворих основної групи ми спостерігали таке: достовірно поліпшилися величини всіх досліджених показників функції зовнішнього дихання у порівнянні з первинним обстеженням, крім величини ОФВ1/ФЖЄЛ, яка достовірно не змінилася ($p > 0,05$).

Висновки.

1. Хронічне обструктивне захворювання легень (ХОЗЛ) – одне з найпоширеніших і найобтяжливіших захворювань з погляду непрацездатності, інвалідності, смертності та соціально-економічних витрат як в Україні, так і у світі.
2. Високу ефективність у лікуванні хворих на ХОЗЛ І-ІІ ступеня тяжкості в умовах поліклініки має поєднане застосування лікувальної гімнастики, яка містить загальноприйняті комплекси фізичних вправ у поєднанні з дихальною гімнастикою з елементами поверхневого дихання, міорелаксації, автотренінгом, дозованою ходьбою та бігом (з використанням бігової доріжки), занять на велотренажері, лікувального масажу, елементів загартовування.
3. Уперше складено диференційовану комплексну програму фізичної реабілітації для студентів, хворих на різні форми перебігу ХОЗЛ, з урахуванням ступеня дихальної недостатності для застосування в умовах поліклініки.
4. Під впливом застосованих реабілітаційних впливів зменшилися явища обструкції дихальних шляхів, підвищилася еластичність легеневої тканини, але ще залишилися зміни у стані дихальної системи, тому що при ХОЗЛ зміни у бронхолегеневій

системі мають органічний характер і не можуть зникнути повністю, зумовлюючи деякі погіршення показників функції зовнішнього дихання.

5. Доведено раціональність і ефективність розробленої та запропонованої програми фізичної реабілітації в умовах поліклініки, яка сприяла поліпшенню якості життя хворих на ХОЗЛ I-II ступеня важкості. Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням впливу розробленої комплексної програми фізичної реабілітації на фізичний розвиток і фізичну працездатність студентів, хворих на ХОЗЛ.

Список використаних джерел:

1. Белевский А.С., Мещерякова Н.Н. Реабилитация больных ХОБЛ: клинические реком. *Хроническая обструктивная болезнь легких* / под ред. А.Г. Чучалина. [2-е изд., испр. и доп.]. М.: Атмосфера, 2007. С. 221-232.
2. Гнитецкая Т.В. Методика оздоровления дыхательными упражнениями: [метод. рек. для студ., ин-тов физ. культуры и спорта]. Луцк: Вежа, 2002. 38 с.
3. Епифанов В.А. Лечебная физическая культура: [учеб. пособие для ВУЗов]. М.: ГЕОТАР-МЕД, 2002.
4. Клячкин Л.М. [и др.] Физические методы лечения в пульмонологии. Санкт-Петербург, 1997. 316 с.
5. Лечебная физкультура в системе медицинской реабилитации / под ред. проф. А.Ф. Каптелина, И.П. Лебедевой. М.: Медицина, 1995.
6. Лещенко И.В. Основные направления лечения ХОБЛ: клинические реком. *Хроническая обструктивная болезнь легких* / под ред. А.Г. Чучалина. [2-е изд., испр. и доп.]. М.: Атмосфера, 2007. С. 113-127.
7. Лікувальна фізкультура та спортивна медицина / за ред. проф. В.В. Клапчука и проф. Г.В. Дзяка. Київ: Здоров'я, 1995. С. 114-125.
8. Малишевский М.В., Кулягина Н.В. Хроническая обструктивная болезнь легких. *Внутренние болезни*: [учеб. пособие]. [2-е изд., перераб. и доп.]. Ростов н/Д: Феникс, 2007. С. 106-122.
9. Пешкова О.В. Фізична реабілітація при захворюваннях внутрішніх органів: [навч. посіб.]. Харків: Бровін О.В., 2011. С. 104-175.

10. Пешкова О.В., Рубан Л.А. Дифференційований підхід до призначення комплексу засобів фізичної реабілітації чоловікам молодого віку при хронічному обструктивному захворюванні легень на поліклінічному етапі. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2010. №2. С. 104-109.
11. Фещенко Ю.І. Сучасний підхід до ведення ХОЗЛ. *Здоров'я України*. 2006. №4.
12. Свиницький А.С., Коноплева Л.Ф., Фещенко Ю.І. [и др.] Внутренняя медицина: [учебник] / под ред. проф. Е.Н. Амосовой. Киев: Медицина, 2010. Т. 2. С. 79-93.
13. Чучалин А.Г. Клинические рекомендации по хронической обструктивной болезни легких. М.: Колор Ит Студио, 2001. 248 с.
14. Чучалин А.Г., Овчаренко С.И., Лещенко И.В., Белевский А.С. Определение, классификация и диагностика ХОБЛ: клинические рекомендации. *Хроническая обструктивная болезнь легких* / под ред. А.Г. Чучалина. [2-е изд., испр. и доп.]. М.: Атмосфера, 2007. С. 8-23.
15. Global Initiative for Chronic Obstructive Lung Disease. Global Strategy for the Diagnosis, Management and Prevention of Chronic Obstructive Pulmonary Disease. *Publication*. 2001. Vol. 2701. P. 1-100.
16. Global Initiative for Chronic Obstructive Lung Disease. Global Strategy for the Diagnosis, Management, and Prevention of Chronic Obstructive Pulmonary Disease. URL: <http://www.goldcopd.com>.

The article describes for the first time a physical rehabilitation program for students with chronic obstructive pulmonary disease, taking into account the course of the disease, which contained common sets of physical exercises in combination with breathing exercises with elements of shallow breathing, muscle relaxation, choreography and autotraining. running (using a treadmill), exercise bike classes, therapeutic massage, hardening elements. It was used at the outpatient stage of physical rehabilitation. The study confirmed the effectiveness of this program based on the analysis of the dynamics of external respiratory function.

Key words: chronic obstructive pulmonary disease, physical rehabilitation, external respiration function.

Отримано: 25.11.2020

УДК 796.42.015.3

А. Б. Ладинак, викладач

ОПТИМІЗАЦІЯ СИЛОВОЇ ПІДГОТОВКИ БІГУНІВ НА СЕРЕДНІ ДИСТАНЦІЇ

У статті розглядається питання побудови силової підготовки бігунів на середні дистанції. Дається характеристика різновидів сили та її значимість у вдосконаленні спортивних результатів. Визначаються завдання та етапи силової підготовки, обґрунтовуються завдання загальної та підготовки в межах одно і двоциклового планування річного тренувального циклу.

Ключові слова: енергетичні можливості, вибухова сила, швидкість сили, етап силового тренування, два цикли планування.

Актуальність. Силова підготовка створює істотну основу для підвищення спортивних досягнень у будь-якому виді легкої атлетики. Однак, практика показує, що бігуни на середні дистанції недооцінюють ролі силової підготовки, розглядаючи її як деяке доповнення до бігового тренування.

Силова підготовка здійснює значний тренувальний вплив на нервово-м'язовий апарат, інтенсифікує процес його пристосування до роботи і активізує функціональні резерви систем організму, що забезпечують внутрішньом'язовий енергетичний потенціал, швидкість утилізації кисню, потужність окисних

процесів, кровопостачання працюючих м'язів [7]. У результаті збільшується потужність та ємність джерел анаеробного енергозабезпечення, що сприяє, поперше, високому рівню розвитку спеціальної витривалості (відомо, що силова витривалість є основним компонентом спеціальної витривалості), по-друге, підвищенню швидкісних здібностей і, по-третє, можливості зменшення обсягу виснажливого бігу в анаеробній і гліколітичній зонах. Однак усі ці переваги спеціалізованої силової роботи можуть бути реалізовані тільки при її раціональній організації в підготовці бігунів на середні дистанції [1].

Метою дослідження є раціоналізація побудови силової підготовки бігунів на середні дистанції.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз науково-методичної літератури і наші дослідження показують, що раціонально організована силова підготовка забезпечує істотне підвищення ефективності всієї системи тренування бігунів. Причому роль силової підготовки полягає не тільки в зростанні сили м'язів (що вже саме по собі дає значну перевагу), але й у специфічному тренувальному ефекті силових вправ. Суть в тому, що для адаптації нервово-м'язового апарата до напруженої тривалої роботи необхідні більш інтенсивні подразники, ніж для серцево-судинної та дихальної систем. Якщо для розвитку загальної та особливо спеціальної витривалості застосовувати переважно бігові засоби та нераціонально використовувати силові вправи, то виникає певна невідповідність між функціональним рівнем серцево-судинної та дихальної систем і можливостями нервово-м'язового апарата [3].

Сила, як фізична якість спортсмена, проявляється в його здатності подолати зовнішній опір або протидіяти йому за допомогою м'язових напружень. Кажучи про силу, слід виділити чотири якісно специфічні види її прояву: абсолютну, вибухову, швидку силу, а також силову витривалість. Слід, однак, врахувати, що такий розподіл надто відносний внаслідок взаємозв'язку цих видів як у своєму прояві, так і розвитку.

Як показали результати дослідження, рівень розвитку абсолютної сили м'язів у бігунів на середні дистанції не грає істотної ролі в досягненні високих спортивних результатів. Для них більш важливе значення має відносна сила, яка виражається у відношенні абсолютної сили до власної ваги спортсмена.

Більше значення, ніж абсолютна, має для бігунів вибухова сила. Вона характеризується здатністю м'язів досягати максимального прояву сили під час руху за можливо менший проміжок часу. Особливості виявлення вибухової сили пов'язані з високою швидкістю мобілізації хімічної енергії м'язів і перетворення її у механічну енергію.

Для бігунів, особливо на 800 м, істотне значення має рівень розвитку швидкої сили, яка значною мірою обумовлює їх швидкісні можливості. Швидка сила проявляється при подоланні опору, не досягаючи граничних величин (у бігунів ваги тіла), з прискоренням нижче максимального. Швидка сила виступає в якості передумови для підвищення другої силової якості – силової витривалості, яка являється головною стороною силової підготовленості для бігунів на середні та довгі дистанції.

Силову витривалість слід розглядати як складну комплексну рухову здібність, яка проявляється в її формах: динамічній та статичній. Для бігу на середні дистанції типова динамічна силова витривалість, коли силові напруження повторюються безперервно в кожному циклі рухів. В значно меншій мірі бігун розвиває статичну силову витривалість, зумовлену необхідністю утримання робочого напруження тієї чи іншої величини і тривалості, а також зберігання певної пози. Крім перерахованих форм виявлення силової витривалості в залежності від кількості м'язів, які беруть участь у роботі, виділяють ще загальну і локальну силову витривалість. Перша характе-

рна, наприклад, для бігу, коли до роботи залучають значну кількість м'язових груп, та друга – для діяльності, здійсненої окремим м'язовими групами.

Такий розподіл форм прояву силової витривалості має істотне значення в тренуванні бігунів, оскільки засоби силової підготовки повинні насамперед спрямовуватися на ті м'язові групи, які переважно забезпечують виконання спортивного руху.

Таким чином, з матеріалу, який характеризує силу як фізичну якість, слід визначити, що різні види її виявлення нерівноцінні по своїй значущості для бігунів на середні дистанції. В свою чергу це повинно обумовлювати питому вагу роботи, необхідної для вдосконалення різних сторін силової підготовки з урахуванням взаємозв'язку видів виявлення сили між собою та іншими фізичними якостями – швидкістю, гнучкістю і особливо витривалістю [5].

Основними завданнями силової підготовки бігунів на середні дистанції є:

- 1) розвиток силових здібностей, які розглядаються як загальна передумова удосконалення в обраній спеціалізації, а при необхідності забезпечення підтримання їх на необхідному рівні стосовно до особливостей періоду або етапу річного тренувального циклу;
- 2) підвищення рівня силових здібностей, які відповідають специфічним вимогам бігу на середні дистанції, такою мірою, як це необхідно для досягнення того чи іншого спортивного результату.

Перше із цих завдань вирішується в процесі загальної, друге – спеціальної підготовки. Загальній силовій підготовці відводиться роль в забезпеченні різнобічного розвитку м'язових груп як єдиної системи, що створює передумови для прояву сили та інших фізичних якостей спортсмена в бігу на середні дистанції. Спеціальна силова підготовка грає провідну роль в формуванні структури силових можливостей з урахуванням особливостей вибраної спеціалізації.

В цілому силову підготовку бігунів на середні дистанції в межах одно і двоциклового планування річного тренувального циклу можна поділити на три етапи:

1. *Етап загальної силової підготовки* ставить завдання розвитку всієї м'язової системи відносно до бігу на середні дистанції із застосуванням різних силових вправ, в яких проявляються всі види динамічної і статичної сили, та виконується в першій частині підготовчого періоду.
2. *Етап різнобічної цілеспрямованої силової підготовки*, спрямований на розвиток сили м'язів, які несуть основне і допоміжне навантаження під час бігу, з допомогою різноманітних засобів, не схожих за специфічною структурою бігу, але наближених до неї за характером нервово-м'язових напружень. Виконується в другій частині підготовчого періоду.
3. *Етап спеціальної силової підготовки*, упродовж якого здійснюється розвиток сили м'язів, що несуть навантаження під час бігу, одночасно з іншою провідною якістю за допомогою засобів, за структурою і характером нервово-м'язових напружень, близьких до бігу. Виконується в другій частині підготовчого періоду та передзмагальному і частково-змагальному етапам змагального періоду.

В процесі силової підготовки бігун повинен використовувати різноманітні засоби розвитку силових зді-

бностей, але в різних співвідношеннях, обумовлених завданнями періодів і етапів в річному тренувальному циклі (вправи з набивними м'ячами, ядрами, штангою, гирею, на тренажерах, стрибкові вправи, короткі, довгі, біг, стрибки вгору, силовий біг). Необхідно відзначити, що в річному тренувальному циклі силові можливості повинні розвиватись одночасно з витривалістю.

Висновки.

1. Рационально побудована силова підготовка забезпечує істотне підвищення ефективності всієї системи тренування бігунів.
2. Основними завданнями силової підготовки бігунів на середні дистанції є:
  - розвиток силових здібностей, які розглядаються як загальна передумова удосконалення в обраній спеціалізації, а при необхідності забезпечення підтримання їх на потрібному рівні відповідно до особливостей періоду або етапу річного тренувального циклу;
  - підвищення рівня силових здібностей, які відповідають специфічним вимогам бігу на середні дистанції, такою мірою, як це необхідно для досягнення того чи іншого спортивного результату.
3. Вдосконалення силової підготовки здійснюється з урахуванням розвитку інших фізичних якостей – витривалості, швидкості, гнучкості.

Список використаних джерел:

1. Верхошанский Ю.В. Основы специальной силовой подготовки в спорте. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ФиС, 1977. 215 с.

2. Козловский Ю.И. Скоростно-силовая подготовка бегунов на средние и длинные дистанции. Киев: Здоров'я, 1980. 96 с.
3. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и её практические приложения: учеб. для студентов вузов физ. воспитания и спорта. Киев: Олимпийская литература, 2004. 808 с.
4. Платонов В.Н. Периодизация спортивной тренировки. Общая теория и её практическое применение. Киев: Олимпийская литература, 2013. 624 с.
5. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и её практические приложения: учебник [для тренеров]: в 2 кн. Киев: Олимпийская литература, 2015. 680 с.
6. Полушин А.Б. Бег на средние дистанции. Скоростно-силовая подготовка бегунов. *Легкая атлетика*. 2000. №1. С. 12-19.
7. Сидоренко В.А. Бег на средние дистанции. Киев: Здоров'я, 2001. 135 с.
8. Сиренко А.В. Планирование и методика силовой подготовки бегунов на средние и длинные дистанции: методические рекомендации. Киев, 1988. Вып. 2. 24 с.
9. Сулов Ф. Нужна ли сила бегуну? *Легкая атлетика*. 1989. №10. С. 16-18.

The article considers the issue of building strength training for middle distance runners. The characteristics of the types of strength and its significance in the improvement of sports results are given. The tasks and stages of strength training are determined, the tasks of general and training within one and two-cycle planning of the annual training cycle are substantiated.

Key words: power capabilities, explosive power, force speed, power windiness, power training stage, two planning cycles.

Отримано: 25.11.2020

УДК 796.41.071.5.

Д. В. Марчук, викладач

ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ЗАНЯТЬ ОЗДОРОВЧИМИ ВИДАМИ ГІМНАСТИКИ

Обґрунтування особливостей побудови занять оздоровчими видами гімнастики. Аналіз, узагальнення та систематизація даних літературних джерел. Застосування в навчальному процесі фізичного виховання школярів оздоровчих видів гімнастики дає можливості удосконалювати методи навчання, впроваджувати нові технології у навчальний процес, уводити нові фізичні вправи, які викликають більшу зацікавленість у школярів. Всі ці заходи повинні спрямовуватись на формування здорового способу життя, стійкого інтересу школярів до занять фізичною культурою та спортом.

Ключові слова: оздоровчі види гімнастики, здоровий спосіб життя, урок фізичної культури.

Постановка проблеми. Турботу про здоров'я дитини, потребу формувати в неї мотивацію до здорового способу життя відбито у багатьох офіційних документах та програмах. Концептуальні положення щодо державної політики в сфері оздоровчої фізичної культури зростаючого покоління базуються на засадах Законів України «Про освіту», «Про фізичну культуру та спорт», Національної доктрини розвитку освіти, Національної доктрини розвитку фізичної культури і спорту, Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація». Метою концептуальних положень є формування у суспільстві умов до оздоровчої рухової активності та здорового способу життя для формування здоров'я громадян як найвищої соціальної цінності в державі. Відмічаючи велике соціальне значення даних положень, доцільно зауважити, що існують суперечності

між державним управлінням сферою фізичної культури і спорту й реальними умовами залучення населення України до рухової активності, спричинених змінами соціально-економічних відносин у державі.

Аналіз світового та вітчизняного досвіду переконує [3, 5], що саме фізичні вправи сприяють фізичному розвитку, фізичній підготовленості та покращують функціональний стан дітей шкільного віку. Нині серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів особливої популярності набули оздоровчі види гімнастики.

Подальше впровадження в навчальний процес оздоровчих видів гімнастики, на нашу думку, надасть можливості більш ефективно використовувати проведення занять та підвищити рівень рухової активності дітей шкільного віку.

Мета дослідження – обґрунтування особливостей побудови занять оздоровчими видами гімнастики.

Методи дослідження. Аналіз, узагальнення та систематизація даних літературних джерел.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз останніх досліджень і публікацій результативності традиційних підходів до збереження здоров'я вітчизняної системи фізичного виховання показує їх декларативний характер, який не торкається засобів організації і здійснення навчально-виховної діяльності [3, 5]. Принциповим моментом є приведення у відповідність до реалій сьогодення системи залучення школярів до рухової активності під час дозвілля для зміцнення здоров'я. Дослідження українських учених підтверджують [1, 3], що для досягнення зазначеної мети потрібно сформувати інтерес учнів до рухової активності та наявність можливостей для підтримання та задоволення цього інтересу. Одними із універсальних та викликаючими інтерес засобів фізичного виховання є оздоровчі види гімнастики. Це система фізичних вправ і методичних прийомів, які використовуються з метою фізичного виховання, освіти, спортивної підготовки, оздоровлення, відновлення, лікування, набуття життєво важливих навичок. Завдяки доступності, ефективності і емоційності вправ оздоровчі види гімнастики виступають потужним чинником виховання, зміцнення здоров'я, формування характеру і світогляду школярів. Ці види вправ є досить розповсюдженими та цікавими. Так, під час ранкової гімнастики та комплексів загальноорозвивальних вправ на заняттях доцільно використовувати елементи йоги, ушу, шейпінгу, стрейчингу тощо [2].

Методика вправ в ушу заснована на координації роботи свідомості і дихання в процесі дій динамічного і статичного характеру. У підборі оздоровчих вправ вимоги ушу зводяться до:

- 1) основу оздоровчого ушу повинні складати рухи національної школи тай-цзи-цюань;
- 2) заняття проводяться на природничих майданчиках і без спеціального обладнання;
- 3) комплекси із найпростіших видів вправ виконуються 4-6 хвилин;
- 4) рухи послідовно ускладнюються.

Для того щоб заняття приносили максимум користі при заняттях йогою, необхідно слідувати наступним правилам: займатись потрібно з позитивним настроєм; перед виконанням асан потрібно розминатися; не можна початківцям довго перебувати в позі. Кількість поз і час на їхнє виконання повинні зростати плавно; заняття повинні проводитися на порожній шлунок (мінімум за 3 години до заняття і 30 хв. після); всі асани треба виконувати в стані найбільшого розслаблення, а також необхідно навчитися зосереджуватися на своїх органах.

Відомо, що одне з самих розповсюджених захворювань серед дітей молодшого шкільного віку – викривлення хребта, який без лікування може швидко прогресувати.

У профілактиці і виправленні порушень постави велике значення має виявлення факторів негативного впливу та можливостей їх усунення. Виправлення порушень здійснюється за допомогою фізичних вправ, що діють на глибокі та поверхневі м'язи тулуба, метою яких є відновлення симетрії (тонуусу, сили, розтягнуван-

ня) м'язів, котрі формують поставу. Як засоби виправлення постави використовують вправи гігієнічної гімнастики – це система простих вправ, яка спрямована на забезпечення оптимального поточного стану організму людини. Розглянемо основні правила побудови занять: вправи мають відповідати віку та фізичній підготовленості людини; вправи повинні позитивно впливати на організм, їх варто виконувати різними частинами тіла, у різних напрямках з зірною швидкістю, із різним характером м'язових зусиль; кількість вправ у комплексі може бути від 8 до 15; кожна вправа в комплексі повинна повторюватися 4-8 разів, комплекс вправ варто поновлювати через 2-3 тижні; комплекс повинен включати вправи на відчуття правильної постави, а також вправи на освоєння різних типів дихання.

Висновки. Застосування в навчальному процесі фізичного виховання школярів оздоровчих видів гімнастики дає можливість удосконалити методи навчання, впроваджувати новітні технології у навчальний процес, впроваджувати нові фізичні вправи, які викликають більшу зацікавленість, більш привабливість у дітей та підлітків. Всі ці заходи повинні спрямовуватись на формування здорового способу життя, стійкого інтересу школярів до занять фізичною культурою та спортом.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку будуть направлені на шляхи збереження й зміцнення здоров'я школярів використовуючи нетрадиційні засоби фізичної культури.

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д. Виховання особистості. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
2. Кашуба В.А. Биомеханика осанки: монографія Киев: Олимп. лит., 2003. 280 с.
3. Москаленко Н.В., Єлісєєва Д.С. Інноваційні підходи до теоретичної підготовки старшокласників у самостійних заняттях з фізичного виховання. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2016. №3. С. 146-151.
4. Нова українська школа: poradnik для вчителя / під заг. ред. Н.М. Бібік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
5. Офіційний сайт Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.
6. Павленко Т.В. Оздоровча гімнастика. Конспект лекцій. Харків: ХНАДУ, 2013. 45 с.
7. Петренко Г.В. Застосування елементів нових видів спортивних ігор у фізичному вихованні як дієвий засіб популяризації спорту й розвитку фізичної підготовленості дітей 5-6 років. *Наука і освіта*. 2016. №4. С. 174-177.

Substantiation of features of construction of employment by improving kinds of gymnastics. Analysis, generalization and systematization of data from literature sources. The use of health-improving types of gymnastics in the educational process of physical education of schoolchildren provides opportunities to improve teaching methods, to introduce the latest technologies into the educational process, to introduce new physical exercises that arouse greater interest among schoolchildren. All these activities should be aimed at forming a healthy lifestyle, a lasting interest of students in physical culture and sports.

Key words: health-improving types of gymnastics, healthy way of life, lesson of physical culture.

Отримано: 25.11.2020

Т. М. Прус

ВПЛИВ ЗАСОБІВ І МЕТОДІВ ПСИХОРЕГУЛЯЦІЇ НА ПСИХІЧНІ І ФІЗИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЛЮДИНИ

У статті відмічається, що психічна напруженість погіршує як результати навчальної діяльності школярів, так і їхнє здоров'я, а тому вважається, що в даних умовах необхідно розвивати і вдосконалювати в дітей не тільки фізичні, але й психічні якості і здібності і перш за все одну із найважливіших – саморегуляцію. Позитивний вплив засобів і методів психорегуляції на психічні і фізичні можливості людини дає підстави до широкого впровадження і використання їх в заняттях фізичними вправами на уроках фізичної культури в школі.

Ключові слова: фізичне виховання, школярі, психічне напруження, емоційне напруження, психічна саморегуляція.

Мета і завдання дослідження. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної і науково-методичної літератури щодо стану психорегуляції на сучасному етапі в системі фізичного виховання школярів та обґрунтування необхідності її широкого впровадження і використання в заняттях фізичними вправами на уроках фізичної культури в школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криза, в якій ще знаходиться наше суспільство, звичайно, не могла не торкнутися і шкільної фізичної культури, що проявилось в її дегуманізації. Достатньо сказати, що один із ведучих принципів фізичного виховання (і не тільки фізичного) – формування всебічної і гармонійно розвинутої особистості, як вищої соціальної цінності нашого суспільства – так і залишився лише заклик і декларацією, оскільки не був підкріплений ні матеріально, ні морально, ні методично. Звідси явна неухвага до особистості учнів, а отже і до їх інтересів, потреб, мотивів, цінностей. В результаті склалась досить одностороння система фізичного виховання, спрямована головним чином на тренування тіла, фізичних якостей, яка дуже слабо торкається особистості і не втягує у роботу потужні глибинні психічні і духовні сили людини. Учні виконують фізичні вправи механічно, без участі свідомості, думки і почуття. А це робить такі заняття сумними і монотонними. І не дивно, що знижується ефективність занять, зменшується інтерес до них, звужується їх вплив на психічну та особливо на моральну сферу учнів [14].

Традиційно вважається, що мета фізичного виховання полягає у розвитку фізичних якостей учнів і в зміцненні їх здоров'я. Це цілком справедливо з педагогічної і медичної точок зору. Ні в якому разі не заперечуючи цього хотілося поглянути на шкільну фізичну культуру з психологічної точки зору. Такий підхід дозволяє збагатити загальноприйняте уявлення про призначення уроків фізичного виховання. З цієї точки зору, виявляється, що розвиток фізичних якостей – це зовнішній результат фізичного виховання. Однак існує ще і не менш важливий внутрішній – психологічний результат, існування якого в практиці фізичного виховання ще не повністю усвідомлено, а тому цілеспрямована педагогічна діяльність на його досягнення у більшості випадків відсутня. Тому необхідно, з метою підвищення ефективності уроків фізичної культури, у процесі їх проведення здійснювати більш цілеспрямований і усвідомлений психомоторний розвиток школярів.

Треба відмітити, що, не дивлячись на своє велике самостійне значення, активізація психічних процесів не входить у число завдань, які висувуються різними теоріями фізичного виховання. А вона все ж

особливо важлива для уроків фізичної культури у школі, де часто в учнів спостерігається розумова і психоемоційна перевтома. Тому активізація психічних процесів і підготовка нервової системи школярів до активного функціонування на наступних уроках є, безумовно, першочерговим завданням [8].

Хронічні емоційні напруження, які доповнюються наслідками всіляких стресів, порушують нервово-психічне здоров'я, знижують загальну працездатність і творчий потенціал особистості, сприяють розвитку різноманітних хвороб [9].

Порушена психоемоційна рівновага у поведінці дітей – тривожність, агресивність, конфліктність та ін. – очевидна реальність сучасної школи, фон її навчального процесу. Вчителі зустрічаються з цим дуже часто, майже кожного дня. І не секрет, що дані прояви знижують не тільки якість навчального процесу, але й впливають на здоров'я і школярів, і вчителів.

Психічна напруженість, підвищуючись з року в рік, неминуче знижує здоров'я дітей, бо ці процеси взаємопов'язані і доповнюють один одного [16]. Тому в нашій країні метою фізичного виховання є не тільки зміцнення здоров'я і правильного фізичного розвитку школярів, але й формування в них таких морально-вольових рис характеру, як цілеспрямованість, наполегливість, сміливість, рішучість та ін. До того ж, сміливість і рішучість вкрай важливі і необхідні для учнів вже на самому початку, коли тільки починається вивчення на уроках фізичної культури різних рухів, дій і вправ, які за своєю складністю можуть бути небезпечними, через що викликати в них психічне напруження і такі емоційні почуття як сумнів, тривогу, боязнь і страх, подолання яких потребує певних вольових якостей та умінь [7].

Основна причина виникнення почуття боязні і страху у дитини в тому, що вона не здібна, не вмє ще і не готова діяти належним чином у страшній ситуації, яка для неї до того ж невідома [11]. Завдання вчителя в даному випадку полягає у тому, щоб виробити в учнів силу внутрішнього гальмування страхогенних якостей, протидіяти їх появі і збудити виникнення і закріплення вольових якостей, зробити їх стабільними і стійкими [6], а також пам'ятати, що страх виникає і посилюється, коли учень усвідомлює свою фізичну слабкість і неспроможність виконати в даних умовах ту чи іншу вправу або дію; зневіра у своїх силах призводить до перебільшення небезпеки, а тим самим і до посилення страху; неправильне ставлення вчителя до переживань учня може нанести йому важку психічну травму, послабити віру у свої сили.

На заняттях фізичної культури виникає маса страхогенних ситуацій найрізноманітнішого характеру, по-

в'язаних з ризиком, які проявляються у вигляді негативних наслідків: зародження або закріплення негативних якостей особистості, пов'язаних з відчуттям страху (тривожність, переляканість, боязливість). Ці, здавалось би, небажані у всіх відношеннях ситуації, можуть в подальшому мати позитивні результати у вигляді зародження саморегуляції або закріплення прямо зворотних якостей вольової сфери: сили волі, рішучості, сміливості, розсудливості, стриманості, без боязливості, спокою.

У фізкультурній практиці рідко зустрічаються такі вправи, які б не супроводжувались неподоланим відчуттям страху. Тому на заняттях фізичної культури важливо не стільки подолання відчуття страху взагалі, скільки подолання його у зв'язку із зміцненням волі школяра» Звикнути до страшного означає вправно керувати своїм вольовим зусиллям [6].

Останнім часом у нас в країні помітно підвищився інтерес до давніх, переважно східних, систем фізичних вправ, таких як йога, кунфу, ушу та ін. І це не випадково. Тому п:з;о саме в даних системах поєднуються і вдосконалюється фізичне, психічне і духовне начало людини. Йог не виконує вправу бездумно. Приймаючи певну позу (асану), він твердо знає, для чого вона призначена, і вірить, що за допомогою цієї асани він досягне бажаного. Саме в даному випадку на допомогу залучається така могутня зброя людської психіки, як самонавіювання, яке суттєво збільшує ефект впливу вправи. Але й це ще не все. В момент прийняття і утримання пози йог зосереджує увагу на певних м'язах, частинах тіла або внутрішніх органах. А концентрація уваги, як відомо, викликає прилив крові до цих частин тіла, що сприяє покращенню їх живлення і підвищенню обміну речовин в них.

До того ж, виконуючи певну позу чи вправу, йог прагне до розвитку і вдосконалення не тільки фізичних, але й психічних якостей і здібностей, і перш за все однієї із найважливіших – саморегуляції – вміння людини керувати собою, бути господарем свого тіла і поведінки, впливати таким чином не тільки на свої м'язи, а також на внутрішні органи, мобілізуючи психічні і фізичні ресурси свого організму [14].

Але для того, щоб займатися самовихованням, потрібно, по-перше, знати самого себе і, по друге, знати, як виховувати себе і свої якості. Знаючи свій темперамент і характер, можна навчитися володіти собою, подавляти негативні якості і розвивати позитивні. Молода людина здатна пізнати саму себе і керувати своїми вчинками, особистою особистістю.

Наша молодь має гостру потребу у теоретичних розробках і практичних порадах, які стосуються самовиховання особистості, що діяти, виробляти активну життєву позицію, бути високоморальною, корисною суспільству людиною.

Всі розуміють, як важливо вміти керувати собою – своїм настроєм, самопочуттям, поведінкою. Проте далеко не кожен знає, як цього домогтися практично. Хоч вже давно існують різні способи, прийоми, методи для надання самому собі необхідної допомоги, і наш час вони об'єднуються під загальною назвою – психічна саморегуляція (ПСР), яка говорить про те, що регуляція самого себе здійснюється шляхом використання можливостей, закладених в нашому психічному апараті – в головному мозку. Ось чому метод психічної саморегуляції – метод свідомої цілеспрямо-

ваної допомоги самому собі повинен увійти в обійми таких обов'язкових вмінь кожної сучасної людини, як вміння читати, пасати, бігати, плавати [1].

Тому вчитель повинен в першу чергу перед тим, як навчати учня небезпечних вправ, оцінити його психічні і фізичні можливості, допомогти добре пізнати себе, виробити звичку в будь-яких умовах керувати собою, вести себе впевнено, сміливо рішуче [15].

Суть психічної саморегуляції зводиться до двох основних вмінь – активізувати свою психіку, коли потрібно, а якщо необхідно, то і заспокоїти її. Причому, вміння звільнитися від надмірного психічного напруження і заспокоїти себе, є ведучим вмінням в системі психом'язового тренування.

Яка ж сила використовується в процедурі психічної саморегуляції, у вмінні керувати своїм психічним і фізичним станом? Сила ця – слово, а точніше не саме слово, як таке, а ті мисленні образи, які встають за тими словами. Практика показує – правильно підібрані мисленні образи стають своєрідними ключами, які відкривають двері до багатьох таємниць психічних і фізичних процесів, що відбуваються у нашому організмі. Але щоб ці образи учинили на нас бажаний вплив, вони повинні бути дуже точними, конкретними, яскравими і приємними. За допомогою психічного самоуправління людині вдається свідомо, вольовим зусиллям зняти у себе нервові напруження, почуття тривоги, страху, занепокоєння. В результаті занять можна навчитися швидко засинати і просинатися у встановлений час. Можна викликати послаблення тону м'язів. Можна довільно впливати на судинний тонус, змінювати ритм серцево-судинної діяльності, глибину і частоту дихання, подавляти больову чутливість та ін.

Важливо також підкреслити, що здібність до психічного саморегулювання (управління) дає можливість цілеспрямовано змінювати свою поведінку, і діяльність і суб'єктивні переживання, підпорядковуючи їх здоровому глузду, свідомо мобілізуючи себе на виконання необхідної діяльності, що особливо, відноситься до людей емоційно чутливих, невірливо-важених, які мають високий рівень тривожності [8].

Крім цих основних завдань є ще немало інших, які теж доцільно вирішувати саме за допомогою психічної саморегуляції, яку ще можна назвати аутотренінгом, наприклад, навчитися відключатися від відволікаючих факторів, повністю зосередитися на виконуваній справі.

В наш час є немало різних методів психічного саморегулювання. Психом'язове тренування – один із найпростіших варіантів аутотренінгу, воно легко засвоюється не тільки дорослими, але й дітьми шкільного віку. Його регулююча дія заснована на взаємозв'язках головного мозку, органа психіки і скелетних м'язах, які при збудженні нервової системи недовільно напружуються тим сильніше, чим більше збудження. Таке надмірне напруження призводить до скутості. І навпаки, чим спокійніша нервова система, тим більш розслабленим стає м'язовий апарат.

Протилежне спостерігається при свідомому розслабленні м'язів. Головний мозок, отримуючи все менше і менше збуджуючих сигналів, починає заспокоюватися, поступово занурюючись у дрімоту, а потім і в сон.

Привісивши себе у дрімотний стан, людина знаходить можливість впливати словами, а точніше мислен-

ними образами, на такі функції організму, які не підлягають вольовим наказам, коли ми знаходимося в звичайному, бадьорому стані. Так з'являється можливість впливати на діяльність вегетативної нервової системи, функції якої, як відомо, підвладні контролю свідомості.

Висновки. Застосування психорегуляції в заняттях фізичними вправами на уроках фізичної культури помітно підвищує інтерес до них, благотійно позначається на здоров'ї школярів і суттєво збільшує рівень їх фізичної підготовленості, сприяє розвитку життєво важливих якостей і навичок (керування своїм станом і поведінкою в напружених ситуаціях, підтримання високої розумової і фізичної працездатності і швидке відновлення її, зібраність і цілеспрямованість в навчальному процесі і виробничій діяльності), залучає до самостійних занять фізичною культурою і психічною саморегуляцією.

За допомогою психорегуляції можна більш повніше використати приховані психічні і фізичні резерви людини і домогтися не менш вражаючих результатів, ніж йоги. Є дані, що методом аутотренінгу та іншими способами психорегуляції можна значно підвищити швидкість реакції (в середньому – на 50%), покращити здібність до концентрації уваги (на 40%), збільшити об'єм зорової пам'яті (на 60%) і т.д. Можна навчитися засинати в незвичайній обстановці і просинатися у потрібний час, керувати недовільними функціями організму, наприклад, уповільнювати або прискорювати частоту серцевих скорочень, підвищувати або знижувати температуру тіла, знімати больову чутливість і т.д. [14].

Думається, що перебудова шкільної фізичної культури у вказаному напрямку потребує великої роботи по переосмисленню існуючих підходів і пошуків нових, більш ефективних шляхів вирішення даної проблем и.

Одним із таких шляхів може стати психологізація занять фізичними вправами у формі застосування різноманітних засобів і методів психорегуляції. Для чого буде потрібно не тільки переосмислення і використання шкільної фізичної культури, а також підвищення соціально-психологічних знань вчителів фізичної культури і рівня їх професійної підготовки [14].

Таким чином, можна говорити про той позитивний вплив засобів і методів психорегуляції на психічні і фізичні можливості людини, що дає підстави до широкого використання її в заняттях фізичними вправами на уроках фізичної культури в умовах школи.

Список використаних джерел:

1. Алексеев А. Психическая саморегуляция. *Легкая атлетика*. 1992. №4. С. 8-9.

2. Алексеев А. Психическая саморегуляция. *Легкая атлетика*. 1992. №6-7. С. 18.

3. Алексеев А. Велите сердцу биться ровно. *Спортивные игры*. 1987. №4. С. 29-30.

4. Алиев Х. Заведи себя «Ключом». *Физкультура и спорт*. 2005. №4. С. 10-11.

5. Алиев Х. Заведи себя «Ключом». *Физкультура и спорт*. 2005. №5. С. 14-15.

6. Белоусова А.Н. Как избавить ученика от чувства боязни на занятиях. *Спорт в школе*. 2001. №21. С. 18-19.

7. Весельський Г.А. Особливості прояву вольових якостей рішучості і сміливості та їх виховання у школярів на уроках фізичної культури. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. 2006. Вип. 5. Т. 3. С. 115.

8. Габдреева Г.Ш., Пейсахов Н.М. К методика самоуправления психическим состоянием. *Вопросы психологии*. 1982. №5. С. 101-103; 106-107.

9. Горбунов Г.Д. Учитесь управлять собой. Ленинград: Знание, 1976. С. 3; 19.

10. Горяна Л.Г., Білоусова Т.Б. Методичні рекомендації до теми «Стрес та його чинники. Адаптації людини до стресу». *Основи здоров'я та фізична культура*. 2008. №3-4. С. 21.

11. Калашников Г.А. Некоторые пути преодоления страха в процессе физического воспитания. *Ученые записки*. 1961. С. 90.

12. Криволапчук И.А. Реализация напряженной информационной нагрузки и аэробные возможности детей и подростков 5-14 лет. *Физическая культура (воспитание, образование, тренировка)*. М.: ТИПФК, 2008. №3. С. 40.

13. Локалова Н.П. Зачем нужна школьная физкультура: точка зрения психолога. *Вопросы психологии*. 1989. №3. С. 106-107.

14. Никифоров Ю.Б. Психорегуляция в практике физического воспитания школьников. *Физическая культура в школе*. 1991. №7. С. 26-27.

15. Никифоров Ю.Б.. Психорегуляцию в практике физического воспитания школьников. *Физическая культура в школе*. 1991. №6. С. 22-24.

16. Сиваков В.И. О психоэмоциональном перенапряжении школьников. *Физическая культура в школе*. 2004. №2. С. 74-75.

The article notes that mental tension worsens both the results of educational activities of schoolchildren and their health, and therefore it is believed that in these conditions it is necessary to develop and improve in children not only physical, but also mental qualities and abilities and above all one of the most important – self-regulation. The positive impact of means and methods of psychoregulation on a person's mental and physical capabilities gives grounds for widespread implementation and use of them in exercise classes in physical education lessons at school.

Key words: physical education, schoolchildren, mental strain, emotional strain, mental self-regulation.

Отримано: 25.11.2020

О. В. Ротар, викладач

КЕРУВАННЯ ПРОЦЕСОМ ТРЕНУВАННЯ В ЛЕГКІЙ АТЛЕТИЦІ

У статті розглядається проблема керування тренувальним процесом легкоатлетів. Даються рекомендації, щодо ролі тренера як керівника тренувальним процесом, та спортсмена, який є частиною керівного процесу. Розглядають основні напрямки в педагогічному контролі, даються методичні рекомендації, щодо складання індивідуального плану тренування.

Ключові слова: тренування, навантаження, легкоатлети, педагогічний контроль, індивідуальний план.

Постановка проблеми. У спорті, зокрема в легкій атлетичі, керування процесом тренування є важливою проблемою. Якщо оцінити процес тренування з позиції кібернетики, то це – складна динамічна система, у якій керівна роль належить педагогу, а роль керованого – спортсменові. Керування тренуванням – це свідоме пристосування системи до індивідуальних особливостей учнів, їхніх функціональних можливостей для виконання поставлених завдань.

Мета дослідження: обґрунтування особливостей керування процесом тренування в легкій атлетичі.

Результати дослідження і їх обговорення. Керування процесом тренування полягає передусім у розробці індивідуального плану і виконанні його. При зміні функціональних можливостей організму спортсмена й умов діяльності в план треба своєчасно вносити корективи [1, с.254].

Керування процесом тренування включає такі взаємопов'язані частини (за М.Г. Озоліним):

1. Визначення індивідуальних властивостей і функціональних можливостей організму спортсмена.
2. Встановлення мети і часу, потрібного для її досягнення.
3. Визначення конкретних завдань навчання, виховання і підвищення функціональних можливостей організму.
4. Вибір засобів, методів, обсягу навантаження і т.д.
5. Складання загального та індивідуального планів тренування (перспективного, річного, місячного).
6. Практичне виконання плану і регулювання тренувальних і змагальних впливів відповідно до функціональних можливостей організму спортсмена і рівня його тренуваності.

Головне в керуванні – це збалансування програми тренування із станом і можливостями організму. Навантаження на тренуваннях регулюють зміною кількості повторень, тривалості вправи та її інтенсивності, чергування навантажень з відпочинком (інтервалів відпочинку), координаційної структури вправи і психічного напруження. Особливе значення надається оптимальному співвідношенню між функціональними можливостями організму спортсмена і навантаженням одного дня. Щоденне тренування (один, два, іноді й три рази) є основою підготовки легкоатлетів. Тому важливо вивчити перебіг відновних процесів в організмі і правильно встановити готовність спортсмена до чергового заняття. Процес тренування регулюють на основі даних педагогічного, лікарського і наукового контролю та самоконтролю [3, с.58].

Педагогічний контроль може мати такі напрями:

1. Облік фактичного виконання індивідуального плану (обсяг, інтенсивність, режим чергування навантажень з відпочинком і т. п.).

2. Визначення стану організму спортсмена за даними самоконтролю, спостережень за ходом тренування і його результативністю, працездатності спортсмена і т. д.
3. Встановлення рівня розвитку окремих компонентів підготовленості легкоатлета з допомогою контрольних вправ, спеціальних вправ, силу, швидкість, витривалість, інших видів спорту тощо (контрольні вправи треба давати досить часто, це допоможе простежити динаміку розвитку основної якості).
4. Вимірювання сили різних груп м'язів, швидкості реакції і рухів, витривалості, рухливості в суглобах та інших якостей з допомогою засобів термінової інформації.

Суть наукового контролю полягає в тому, що вчені різних галузей науки (фізіології, біохімії, морфології, психології, гігієни, біомеханіки і т.д.) стежать за змінами функцій органів і систем організму при заняттях спортом, зокрема легкою атлетикою.

Спортом можна займатись лише після лікарського огляду; тренеру заборонено допускати учнів до занять без довідки лікаря.

Лікарський контроль проводиться як перед початком річного циклу, так і в процесі тренування (одне-два поглиблених обстеження і систематично поточний контроль). Визначається фізичний розвиток, стан серцево-судинної, дихальної і центральної нервової систем, органи травлення, видільної і кровоночної систем. На основі обстеження лікар дає повну й об'єктивну характеристику стану здоров'я і рівня розвитку функціональних можливостей організму спортсмена, що тренер повинен враховувати при побудові тренування [2, с.113].

Особливе значення має лікарський контроль за юними спортсменами. Було доведено, що при правильній організації навчально-тренувального процесу і якісному лікарському контролі великі навантаження в юнацькому спорті не впливають негативно ні на здоров'я учнів, ні на зростання їхньої майстерності.

Механічне перенесення методики тренування дорослих на учнів, форсування спортивних результатів юних спортсменів призводить до перевантажень, які перешкоджають спортивному вдосконаленню, а іноді спричинюють відхилення у стані здоров'я.

Дані самоконтролю спортсмен записує до щоденника тренування. Щоденний самоконтроль повинен включати такі показники:

1. Пульс у ліжку після пробудження.
2. Самопочуття після сну.
3. Кистьова динамометрія після сну в стандартних умовах.
4. Маса тіла до і після навчально-тренувального заняття.

5. Бажання (чи небажання) тренуватися перед початком розминки.
6. Стан спеціальної працездатності організму (визначається під час тренування і змагання на підставі об'єктивних даних).

Після того як спортсмен переконається в ефективності цього комплексу, самоконтроль можна ускладнити, додавши об'єктивні методи, підбирають специфіку виду (наприклад, спринтер може вимірювати швидкість рухової реакції). Про значення гігієнічних факторів і режиму дня для досягнення високих результатів говорилося вище. Слід підкреслити, що в період безпосередньої підготовки до змагання сонячними ваннами треба користуватися обережно. Взимку бажано опромінюватись ртутно-кварцовою лампою, але тільки за призначенням і під наглядом лікаря. Дорослий легкоатлет повинен спати 8-9 год. на добу, їсти треба не пізніше ніж за 2-3 год. до початку і через 1-2 год. після закінчення тренування. Обов'язкове вживання вітамінів, особливо взимку і навесні.

Стан організму спортсмена, що характеризується високою спеціальною підготовленістю, називають тренуваністю. Тренуваність може як збільшуватися, так і зменшуватися. Загальне зниження працездатності організму внаслідок виконання великої тренувальної роботи називається втомою. При нашаруванні втоми від заняття до заняття (організм не встигає відновити працездатність після попереднього заняття розвивається перевтома або пере тренуваність).

Стан перетренованості треба розуміти як порушення діяльності центральної нервової системи, внаслідок якого виникають несприятливі зміни у функціональному стані органів і систем. Причини перетренованості можуть бути: хвороба, порушення режиму і методики занять. При незначній перетренованості навчально-тренувальні заняття краще проводити у формі активного відпочинку на природі протягом тижня [2, с.73].

Якщо перетренованість супроводжується патологічними змінами в організмі, спортсмену треба

лікуватися. Методи лікування призначає лікар: вони можуть включати прогулянки в лісі, повільний нестривалий біг (підтющем), гімнастичні вправи (в основному на розтягування) і т. п. Тут доречно буде сказати, що контроль з допомогою пульсу не завжди дає справжню картину стану серцево-судинної системи і взагалі організму. Іноді за нормальним пульсом приховується перетреноування, яке можна виявити тільки аналізом крові.

Висновки. Механічне перенесення методики тренування дорослих на учнів, форсування спортивних результатів юних спортсменів призводить до перевантажень, які перешкоджають спортивному вдосконаленню, а іноді спричинюють відхилення у стані здоров'я.

Дані самоконтролю спортсмен записує до щоденника тренування. Причинами перетренованості можуть бути: хвороба, порушення режиму і методики занять. При незначній перетренованості навчально-тренувальні заняття краще проводити у формі активного відпочинку на природі протягом тижня.

Список використаних джерел:

1. Платонов В.Н. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Киев: Олимпийская литература, 1997. 583 с.
2. Сиренько В.А. Подготовка бегунов на средние и длинные дистанции. Киев: Здоровье, 2015. 144 с.
3. Бойко А.Ф. Основы лёгкой атлетики. Москва: ФИС, 2016. 129 с.

In this article the problem of controlling the training process of athletes is considered. Recommendations are given about the role of the coach as the leader of the training process, and the athlete, which is part of the management process. The main directions in pedagogical control are considered, methodical recommendations are given concerning the preparation of an individual work plan.

Key words: training, load, athletes, pedagogical control, individual plan.

Отримано: 25.11.2020

ЗМІСТ

Секція ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

<i>Белінська К. О.</i> Перспективні напрямки забезпечення гігієни харчування у закладах готельно-ресторанного господарства	3
<i>Боднарчук Т. Л.</i> Структурні трансформації зовнішньої торгівлі товарами України у роки незалежності	4
<i>Хоптяр А. Ю.</i> Динаміка туристичної відвідуваності м. Кам'янець-Подільський у 2006-2019 рр. мовою статистики	6
<i>Чаплінський В. Р.</i> Особливості формування та використання капіталу підприємства	8

Секція ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

<i>Дубінська А. В.</i> Usage of Warmers as a Successful Start of a Lesson	10
<i>Казимір І. С.</i> Функціонування контекстуальних синонімів у прозі (на матеріалі англійської мови)	12
<i>Лісевич В. В.</i> «Проблематизація реальності» як чинник жанрово-стильової своєрідності роману Ф. Рота «Контржиття».....	13
<i>Нешута О. В.</i> Мотив двійництва у романі ДЖ. М. Кутсі «Володар Петербурга» і традиція Достоевського	14
<i>Паламар О. В.</i> Кінематографічна поетика наративу В. Набокова	16
<i>Сліпачук Н. М.</i> Motivation in Learning English Grammar	17

Секція ІСТОРІЇ

<i>Бабюк Д. С.</i> Фотографія Кам'янця-Подільського другої половини XIX – початку XX ст. в житті його мешканців.....	19
<i>Бортна Л. В.</i> Еволюція судової системи та судочинства в Подільській губернії унаслідок реалізації судової реформи 1864 року	22
<i>Верстюк В. В.</i> Відносини війська запорозького з придунайськими князівствами за гетьманату Б. Хмельницького в оцінці М. Костомарова.....	26
<i>Віннічук О. В.</i> Політична освіта в Україні: потреби та підходи до вдосконалення.....	27
<i>Галецька Я. С.</i> Минувле України в дослідженнях польського науковця Яна Гіжицького (XIX – поч. XX ст.).....	30
<i>Грачов А. Я.</i> Британська зовнішня політика на Балканах (1914-1918) в новозеландській пресі	31
<i>Гриськова Н. Р.</i> Традиції іконошанування на Поділлі наприкінці XVIII – у другій половині XIX ст.....	34
<i>Ляшкович Р. С.</i> Мобілізації чоловіків до республіканського війська у Подільській губернії в листопаді-грудні 1918 р.: внесок подолян у повалення гетьманщини	36
<i>Ляшкович Т. В.</i> Проблема забезпечення продовольством новобранців республіканського війська на території Наддніпрянщини у листопаді-грудні 1918 р.....	38
<i>Марчук О. І.</i> Арешт поляками у Кам'янці-Подільському Ісака Мазепи, Андрія Лівичького, Івана Огієнка та інших українських діячів у лютому 1920 р.: що за цим стоїть?	40

<i>Починюк О. О.</i> Наслідкування ідейних принципів подільської еліти початку ХХ ст. в особі В. К. Приходька	42
<i>Тимофійко С. О.</i> Особливі умови функціонування мирових судів, які вводилися на Правобережній Україні з 1872 року	44
<i>Шолк О. М.</i> Неукраїнське представництво в командному складі збройних сил української держави П. Скоропадського	46
<i>Яблонська Д. Р.</i> Викладацька діяльність Олександра Аленича у Кам'янець-Подільських вишах у 1919-1923 рр.	50

Секція КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

<i>Буйняк М. Г.</i> Вікові аспекти корекційної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями	53
<i>Валько Т. І.</i> Теоретичні аспекти формування уявлень про сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями	54
<i>Зан О.</i> Формування прогностичної діяльності у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями на заняттях з образотворчого мистецтва	55
<i>Косовська А. О.</i> Ключові компоненти готовності корекційного педагога до командної роботи в інклюзивному закладі	57
<i>Марціновська І. П.</i> Формування психологічної пружності школярів у ситуації травматичного стресу	58
<i>Матвійчук І. І.</i> Особливості проведення бесіди на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення	59
<i>Мишеніна А. В., Докучина Т. О.</i> Актуальність проблеми формування уявлень про навколишній світ у дошкільників з порушеннями пізнавальної діяльності	60
<i>Утьосов Я.</i> Спеціальна методика корекційної роботи з формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями	62

Секція МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

<i>Бучачий О. В.</i> Методика відновлення цілісності дерев'яної основи	64
<i>Кліщ О. А.</i> Інтерактивні методи реклами у формуванні іміджевого вектору навчального закладу	66
<i>Кучма Н. І.</i> Позолота як складова частина оздоблення творів сакрального мистецтва	67
<i>Лашко І. В.</i> Внутрішнє єднання з текстилем. Історія видатного педагога Квіллера	69
<i>Пукас І. Л.</i> Moodle як засіб дистанційного навчання майбутніх фахівців дошкільної освіти	70

Секція ПРИРОДНИЧИХ НАУК

<i>Гарбар В. В.</i> Сучасний стан ґрунтокористування Подільських Товтр	72
<i>Лісовський А. С.</i> Сучасний стан та перспективи розвитку спортивного туризму в школі	74
<i>Матуз О. В., Дишкант Н. А.</i> Суспільно-географічні особливості та умови формування системи охорони здоров'я Волинської області	76
<i>Тютюнник О. С.</i> Застосування та вдосконалення навичок сортування ТПВ як складової підвищення рівня екоосвідомості	78

Секція УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

<i>Шевчук З. С.</i> Лексико-семантичні трансформації концептосфери «жінка» (на матеріалі інтимної лірики Марії Матіос).....	80
--	----

Секція ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ, СПОРТУ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

<i>Боднар А. О.</i> Особливості оновлення змісту дисципліни «Історія фізичної культури» питаннями олімпійської тематики	82
<i>Горбата Р. М.</i> Вплив засобів фізичної реабілітації на стан дихальної системи студентів при хронічному обструктивному захворюванні легенів	84
<i>Ладиняк А. Б.</i> Оптимізація силової підготовки бігунів на середні дистанції	86
<i>Марчук Д. В.</i> Проблеми побудови занять оздоровчими видами гімнастики	88
<i>Прус Т. М.</i> Вплив засобів і методів психорегуляції на психічні і фізичні можливості людини	90
<i>Ротар О. В.</i> Керування процесом тренування в легкій атлетиці.....	93

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 12

Підписано до друку 23.02.2021 р. Гарнітура «Таймс».
Папір офсетний. Друк різнографічний. Формат 60х90 1/8.
Умовн. друк. арк. 12,25. Обл.-вид. арк. 13,7.
Тираж 50. Зам. № 924.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.